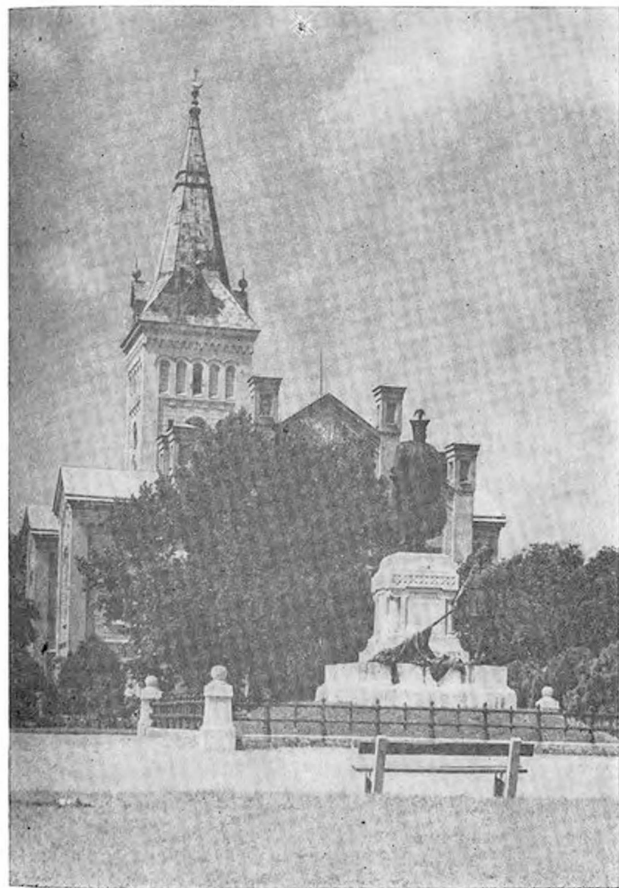

MÚZEUMI KURÍR

1977. AUGUSZTUS

24. SZÁM (III. kötet 4. szám)

MÚZEUMI KURÍR

Cimlapképünk a hajdúböszörményi Főteret ábrázolja a Bocskai-szoborral, háttérben az Öregtemplom.

24.

(III. kötet 4. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133-9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar- és angolnyelvű tartalom-
jegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Curier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-
Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering
is continuous

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached to
each volume (i. e., every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1977

A HAJDÚSÁGI MÚZEUM HELYE ÉS SZEREPE A VÁROS KULTURÁLIS ÉLETÉBEN

BOTH FERENC—NYAKAS MIKLÓS

Hajdúböszörményi szám

„Tanítson ez a múzeum valóban az életre, tárgyaival és a múlt emlékeinek felidézésével. Ne csak ismereteket terjesszen, hanem neveljen igaz hazafiságra és emberségre, amely szocialista világnézetünk elengedhetetlen feltétele” — mondotta Köpeczi Béla akadémikus 1964. október 4-én a Vay Ádám Múzeum megnyitásán.

Gondolataink mottójául nemcsak azért választottuk a fenti idézetet, mert megállapításai — több mint egy évtized távlatában is — igazaknak és időtállóknak bizonyulnak, hanem mert úgy érezzük: múzeumaink közművelődési funkciójának és feladatainak meghatározására keresve sem találhattunk volna jobbat.

A múzeumi szervezetek sajátos szerepet töltenek be a közművelődésben. Tudományos, feltáró — gyűjtő — rendszerező, publikáló és ismereteket nyújtó tevékenységükkel a közművelődés intézményrendszerében az alkotó és közvetítő munkát végző intézmények első csoportjába tartoznak.

A múzeumi művelő-nevelő munka színterei a közművelődés formai rendszerének csaknem az egészét átfogják.

Tartalmi vonatkozásban elsődleges feladatuk — sajátos eszközeikkel — a világnézeti-politikai nevelőmunka, különösen a hazafiságra, a proletár internacionalizmusra nevelés segítése, támogatása. Művelődési, ismeretszerző közösségeikben pedig — a fentiek mellett — a közösségi életre, közéletiségre, szocialista demokratizmusra, a szűkebb haza ismeretére és szeretetére, az aktív cselekvőkészségre történő nevelést kell szorgalmazniuk.

A régmúlt és jelen történelmi, helytörténeti tárgyainak, eseményeinek és a hagyományozódó kultúra értékeinek bemutatásával, kiállításával ugyanakkor segítik a látogatók tudományos és művészeti nevelését, ízlésük fejlesztését.

Hasonló feladatokat jelöl meg a Hajdúsági Múzeumnak városunk MSZMP Bizottságának 1977. decemberi határozata, amely többek között a következőket tartalmazza: „A Hajdúsági Múzeum a feltáró, feldolgozó és közművelődési propaganda munkája mellett továbbra is a honismereti-helytörténeti mozgalom bázisa legyen. A város régészeti, történeti, munkás és paraszt hagyományainak és képzőművészeti múltjának ápolását, közkincse tételét a jövőben is szorgalmazza.”

A szervezeti keretek oldaláról közelítve témánkat: a múzeumi közművelődési munka egyik része a népművelés vezetéses-rendszeres foglalkozásokat biztosító formák csoportjába tartozik (helytörténeti, honismereti szakkörök, múzeumbaráti körök stb), másik része a vezetéses, de csak az alkalmasszerű közművelődési formák kategóriájába sorolható (ismeretterjesztő előadások, vagy pl. a városunkban tervezett Hajdúböszörményi

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban — 78.6040.66-21 Alföldi Nyomda, Debrecen
Kiadási engedély száma: IILKUL/97/HA/1977.
Felelős vezető: Benkő István igazgató

Esték c. sorozat, illetve vitaforum). A múzeumi közművelődési munka kétharmadát kitevő harmadik csoportot a kulturális szolgáltatások, a szó-
rakozva-művelő-tájékoztató formák, illetve alkalmak alkotják (állandó és időszakos kiállítások, tárlatok, bemutatók stb.)

De megtaláljuk a múzeumi tevékenység nyomait és hatását a közmű-
velődés ún. „közvetetten segített önművelés” formáiban: az olvasóvá, mű-
értővé-élvezővé, érdeklődővé nevelésben, a tudományos és művészeti
szakirodalom elmélyültebb tanulmányozásának, feldolgozásának segítésé-
ben (publikációk, múzeumi könyvtárak olvasószolgálat stb.) sőt a tárgy-
kultúra szépségeinek ismertetésében, terjesztésében is (pl. múzeumi má-
solatok.) Hogyan felel meg e funkcióknak és követelményeknek városunk
Hajdúsági Múzeuma? E kérdésre próbálunk választ adni írásunkban.

A Hajdúsági Múzeum a város legrégebbi közművelődési intézménye,
alapítása (1924) *H. Fekete Péter* polgári leányiskolai igazgató nevéhez fű-
ződik. Városi Múzeum néven kezdte meg működését, s ez egyben jelezte
gyűjtőterületének és működésének határát is. Gyűjteményi jórészt ön-
kéntes adományok útján keletkeztek és gyarapodtak, s ez a tény egészé-
sleges városi közszellemre is utal. A két világháború között a múzeumnak
állandó kiállítása nem volt, egyetlen időszaki bemutatótól, az 1937-ben
rendezett Hajdúhéttől eltekintve.

A múzeum számára a felszabadulás teremtette meg a nagyarányú
továbbfejlesztés lehetőségét. Az intézményt 1950-ben átszervezték, új tudó-
mányos munkatársat, majd igazgatót kapott *Janó Akos* személyében. Ekor
vette fel a Hajdúsági Múzeum nevet, amely egyben jelentette a gyűj-
tőterületben és a tevékenységében bekövetkezett változásokat is.

Múzeumunk közművelődési munkájában döntő szerepe volt annak
a ténynek, hogy ekkor nyílt meg az első állandó kiállításunk. Az 1960-as
évek derekán épületét (a Hajdúkerület székházát) műemlékileg helyre-
állították, s e felújítás további fejlődésre is lehetőséget adott. *Dr. Bencsik*
János igazgató irányításával személyi állomány növekedésére is sor ke-
rült, majd 1972-ben megnyiták az újonnan rendezett színvonalas kiállí-
tásaink is. Bár múzeumunk életében az azóta eltelt időszak alatt voltak
nehézségek, a jelenlegi lehetőségeink ismét jónak mondhatók. Intézmé-
nyünk ugyanis jelentős fejlődés előtt áll: az épületében levő élelmszer-
bűnk kiköltözésével új kiállítási teremmel bővül, belső udvarának rendezé-
sével pedig szoborpark kialakítására és nyári zenei rendezvények tartá-
sára is lesz lehetőség. Az új céljainkhoz remélhetőleg nem marad el a
szükséges személyi fejlesztés sem.

A múzeum jelenleg is fontos feladatokat lát el a város kulturális éle-
tében. A fokozatosan kiépülő és szélesedő közművelődési tevékenysége
központjában természetesen továbbra is az állandó kiállítások állnak.
E kiállítások jól szemléltetik Hajdúböszörmény és részben a Hajdúság
régészeti, történeti és néprajzi emlékeit, illetve a városi XX. századi törté-
netét. Képtárunk, amely jórészt a Magyar Nemzeti Galéria és a Déri
Múzeum anyagából tevődik össze az alföldi festők legjobbjaikat mutat be
alkotásokat. A Hajdúsági Múzeum gyűjteményében pedig városunk neves
művészeivel (*Káplár Miklós, Király Jenő, Pálnagy Zsigmond*) ismerked-
hetnek a látogatók. Állandó kiállításainkat 1977-ben 14 ezren tekintették
meg, s ebben már megtalálható a város egyelőre még alig érzékelhető
idegenforgalma is. Látogatóink számát növelte az időszakos kiállítások
folyamatos működése. Az elmúlt évben több mint 6000 nézőt fogadtak al-
kalmain. Az itt rendezett képzőművészeti, történeti és néprajzi kiállítá-
sok szintén szorosan kötődnek Hajdúböszörményhez és a Hajdúsághoz.

Különösen sikeres volt 1977-ben *Holló László, Boromisza Tibor* és *Ve-
ress Géza* festőművészek tárlata, a történetiek közül pedig az utolsó haj-
dúkerületi főkapitány, *Sillye Gábor* emlékének rendezett kiállítást.

E sorok írása közben még áll az a népművészeti kiállítás, amely 3 me-
gyei népművész — *Kathy László* szígyártó, *Nyakas Miklósné* szövő és
iffi Fazekas Lajos fazekas remekét, legjobb alkotásait mutatja be. Bár je-
lenleg csak részadatok állnak rendelkezésünkre (3224 fő) az már előre lát-
ható, hogy kiugróan magas látogatottságra számíthatunk.

A város üzemében, termelőszövetkezetekben és Polgáron megrende-
zett ún. „kihelyezett” kiállításaink 8 és félezer érdeklődő fordult meg.
Mindezek tömegkapcsolataink erősödését jelzik. Múzeumunk természetese-
n más formákat és lehetőségeket is keres társadalmi bázisának kiszélesí-
tésére. Itt elsősorban a Múzeumbaráti Kör tevékenységét kell megemlí-
tünk, amely a város lokálpatriótáit, múzeumot szerető közönségét tömő-
íti. Több év óta céljainknak, kívánalmainknak megfelelően működik.
A baráti kör, mint művelődési keret — a bevezetőnkben már említett —
vezetési formák körében a tágabb közösségekhez tartozik, nyitottabb és
lazább programokkal (előadások, viták, fórumok stb.) és általában olyan
feladatokkal, amelyek — a gyűjtő munka segítése (pl. bejelentések) mel-
lett — elsősorban a múzeumi propaganda, a népszerűsítés, figyelemfel-
keltés, közönségszervezés területeihez kapcsolódik. Természetesen a ta-
nácsadó, véleményező és javaslattevő szerepük mindig érvényesül a mú-
zeumi, várostörténeti, honismereti kérdésekben, sőt rendszeresen meg-
hallgatják vezetőit a várospolitikai és városépítészeti döntéseknél is.

A kör munkájában résztvevők tagsági díjat fizetnek s ezért térítés-
mentesen kapják a Déri Múzeum Baráti Körének folyóiratát a Múzeumi
Kurirt. Évente négy-öt alkalommal színvonalas foglalkozásokat rendez-
nek. Ezek közül a múlt évben *Kathy Imre* műgyemelti docens előadását
kell kiemelni, amelyet Hajdúböszörmény településszerkezetéről és mű-
emlékeiről tartott.

Ez évben még kötetlenebb, de több érdeklődőt vonzó formával is
kísérletezünk: a Városi Művelődési Központtal közös szervezésben indít-
juk a *Hajdúböszörményi Esték* sorozatot, amely kiváló előadók tolmácsolá-
sával eleveníti meg városunk múltját, szokásvilágának kevésbé is-
mert pontjait, valamint a jelen aktuális kérdéseit. Sorozatunk nem titkolt
célja a helyi társadalmi tudat, az egészséges vitaszellemler fejlesztése.

Hasonló feladatokat vállaltak a múzeum keretén belül működő
s többségében a gimnázium tanulóiból álló helytörténeti és honismereti
szakkör tagjai.

Az azonos érdeklődésű fiatalok önkéntesen alakult csoportja ez a kö-
zösség, amely a honismereti, helytörténeti munka alaposabb megismeré-
sére és amatőr szintű vitelére szerveződött. A szakkörben az egyéni és
közös célok az aktív — alkotó önkifejezés s rendszeres foglalkozások út-
ján valósulnak meg. A közös gyűjtő — feldolgozó munkájukban nagy
szerep jut az önrányításnak, a cselekvő kezdeményezésnek összhangban
a múzeum igényeivel, s a szakkörvezető szakmai — pedagógiai irányító
tevékenységével.

Mindezek együttesen kiemelkedő eredményt is hoztak: *Hajdú Zsig-
mond* szakköri tagunk tavaly a sárospataki diáknapokon ezüst érmes he-
lyezést ért el, az ideit tanévben pedig tagjaink már helytörténeti témák-
ban indultak az országos tanulmányi versenyen.

Különösen fontosnak tartjuk jó kapcsolatunkat az általános iskolák-
kal. Néhány iskolában a tananyaghoz kapcsolódó kiállításokat rendez-
tünk. Lépéseket tettünk, hogy a didaktikai célzatú bemutatókat műtárgy-

másolatokkal bővítsük. Az általános iskolai tanulóknak az elmúlt évben helytörténeti vetélkedőt rendeztünk és sikerén felbuzdulva az idén is szándékozunk ezt meghirdetni.

Az iskolákhoz hasonlóan kiemelt feladatként kezeljük a munkahelyi közművelődés segítését. Erre párt és tanácsi határozatok és a közművelődési törvény is kötelez minket. Jók a kapcsolataink a MEZŐGÉPPEL, Egyesült Izzó Rt. bőszozményi gyáregységével s a Textilfeldolgozó Vállalattal. Részint kiállítások rendezésével, kiállítás anyagok kölcsönzéséhez nyújtunk nekik segítséget, részint a szocialista brigádok kulturális vállalásaihoz, vetélkedőkhöz ad a múzeum profiljához illő támogatást.

Az utóbbi időben került előtérbe a múzeum közművelődési tevékenységének koordinálása más kulturális intézményekkel. A munka országrésze a Városi Tanács Művelődésügyi Osztályára hárul, ehhez természetesen a múzeumnak is minden segítséget meg kell adni. E téren már vannak határozott eredményeink, itt kell megemlítenünk azt, hogy aktív szerepet vállal intézményünk a város közművelődési programfüzetének elkészítésében is.

A Hajdúsági Múzeum közművelődési ténykedése túlmutat Hajdúböszörmény határán, hiszen a gyűjtőterületünkön is rendszeresen jelentkeznünk előadásokkal, kiállításokkal és vetélkedők rendezésével. Különösen példamutató a Polgáron végzett múzeumi propaganda munkánk.

Intézményünknek jók a kapcsolatai a debreceni tudományos és művelődési intézményekkel. Említenünk kell itt a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történeti és Néprajzi Intézetét, az Egyetemi Könyvtárat, mint olyan bázisokat, amelyek múzeumnak munkáját — a kölcsönösség alapján — észrevehetően segítik.

Elevenek kapcsolataink a Hajdú-Bihar megyei Levéltárral. Nemcsak a tudományos kutatásra gondolunk itt, hanem a közösen végzett közművelődési tevékenységre is. Így említünk kell a Rákóczi — és a NOSZF tiszteletére rendezett kiállításokat, hiszen ezeknél a levéltári anyagot múzeumnak installálta, állította ki és vándoroltatta a munkahelyeken. Az idén hasonló akciót tervezünk a KMP megalakulásának tiszteletére.

Természetesen a legszorosabb a munkakapcsolatunk a Déri Múzeummal, hiszen a megyei múzeumi szervezet felépítése folytán velük szerves egységet alkotunk. Számos közös rendezvényünk volt a Megyei Művelődési Központtal is, legutóbbi ok vándoroltatták a múzeumnak tulajdonát képező Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep anyagát.

Intézményünk sok feladatot, közös rendezvényt vállalt a város 1978-as közművelődési tervében. Ugyanezt a segítséget és együttműködést kapjuk majd vissza a *Káplár Miklós* emlékkiállítás tervezett megnyitása munkálataiban és a múzeumi-műemléki hónap előkészítése során.

Az eddigiekben tulajdonképpen eredményeinkről szóltunk, nem hallgathatjuk el azonban munkánk gyengeségeit, mert ezek feltárása egyben a jövőbeni feladatainkat is meghatározzák.

El kell érniünk, hogy az időszaki kiállításainkat színvonalasabban, megfelelőbb és esztétikusabb installációval rendezzük és élettartamukat szervezzük és jobb propagandával növeljük.

Eroőteljesebben kell támogatnunk a munkásművelődést, különösen a munkásfiatalok művelődését. Városunk két szakmunkásképző intézetét határozottabban kell bevonnunk a múzeum közművelődési tevékenységébe. Fokoznunk kell munkánkat a termelőszövetkezeti parasztság körében is. Segítségét kell nyújtanunk a régi paraszti hagyományok, népszokások felelevenítésében, bemutatásában. Tovább kell javítanunk kapco-

latainkat a Városi Könyvtárral és a tudományos egyesületek helyi szerveivel. Honismereti, helytörténeti szakkörünk tagjainak számát az ideális szakköri létszámra kell növelni.

Jól tudjuk, hogy minden kapcsolat csak akkor lehet eredményes, ha az kétoldalú. Tehát sok múlik az érintett partnerek hozzáállásán is, viszont kétségeltelen tény az, hogy a kezdeményezésnek tőlünk kell kiindulni.

Célratörő propagandával, jobb szakmai munkával és szervezettebb koordinációval kell támogatnunk azokat a városi művelődéspolitikai erőfeszítéseket, amelyek a közművelődési intézményeink egységes határendszere kialakítására, végső soron városunk lakosságának művelődésnevelése érdekében történnek. Múzeumnak csak így töltheti be nemes hivatását, közművelődési funkcióját, csak így nevelhet hazafiságra és emberiségre s valóban az életre.

Rubens-kiállítás a Szépművészeti Múzeumban

A Szépművészeti Múzeum nagyszerű kiállításai közül is kiemelkedik az a *Rubens-kiállítás*, amelyet a világhírű festő (1577. június 28—1640. május 30.) születésének négyszázéves évfordulójára rendeztek. A kiállítás bemutatja a Szépművészeti Múzeum birtokában levő néhány Rubens-kép mellett Rubens tanítványainak különféle munkáit. Ez azért nagy jelentőségű, mert a kiállított alkotások jól mutatják Rubens kivételes tanítói képességét, rendkívül nagy hatását; mert ezek a képek jó ideje nem szerepeltek már kiállításon.

Dudás Juli műveinek állandó kiállítása

A széles körben ismert naiv festő, néprajzi adatközlő, a Galga-mente élő népművészetének, népelete hagyományainak legjobb ismerője *Vankóné Dudás Juli*, a galgamácsi paraszttasszony. Augusztus 26-án nyílt meg Galgamácsán az a *Tájház*, amelyikben elsősorban *V. Dudás Juli* festményeit mutatják be, állandó kiállítás formájában.

Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

Augusztus 25-én tartotta alakuló közgyűlését a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság*, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán. A Társaság feladata lesz összefogni az egész világon folyó magyar-kutatókat és kutatókat. A nagy lelkesedéssel létrehozott Társaság tagjai közé meghívta *Dr. Dankó Imrét*, a Déri Múzeum igazgatóját is.

ADY ENDRE ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET

SZ. KÜRTI KATALIN

A fiatal *Ady Endre* nagy művészi érzékenységgel, sokrétű tájékozottsággal, biztos értékítélettel közelített a modern törekvésekhez, a képzőművészethez is. Ennek egyik korai és fontos jele volt a sokak által gúnyolt szecesszió védelmére írt cikke, amely a Debreceni Hírlapban jelent meg 1899. ápr. 19-én. Ebben leszögezi: „A *historia bizonyítja, hogy a legvéresebb átalakulásokat az egyéniség szabadelvű törekvése szülte. Az elnyomott egyéniség még nem fegyver csinál forradalmat, de harcát megkezdte. Egyelőre a legmagasabb téren folyik a harc. A művészetben, az irodalomban. A régi korlátok hívei gúnyolják az apostolokat, félreértik törekvéseit, s legjobban félreértik e törekvések alapját. A nagy tömeg divatnak tekinti, pedig ez egy nagy világalakulás elős, igénytelen előcsatározása. Hagyjátok hát a szecessziót ki, kik korlátok bábjai vagytok! Forradalom és emberek kellene hozzá, nem divatbábok.”*

A szecesszió iránti rajongásának adott hangot építészeti jellegű cikkeiben. Nagy tisztelettel írt és nyilatkozott *Lechner Ödön* alkotásairól, kiemelte nemzeti gyökerekből, ornamensekből táplálkozó, de ugyanakkor európai rangú kvalitásait. 1903-ban az új zilahai kollégiumot, 1915-ben a marosvásárhelyi kultúrpalotát mutatta be cikkében.

A debreceni újságíró nyitott szemmel járt a város utcáin, bizonyára készített feljegyzéseket épületekről, művészekről. Jelenleg csak egyetlen írását ismerjük, amely konkrétan egy debreceni művészeti alkotáshoz fűződik. *Beke Albert* közölte (Építünk, 1953) ifjúkori kéziratát, a „Csokonai Vitéz Mihály” címűt. Egy kis életkép felvázolás előtt áhítattal, szeretettel ír a nagy költő, — eszményképe — szobráról. Természetesen Csokonai és a gógós város viszonyát példázza pár sora (s nem Izsó Miklós szobrának képzőművészeti erényeit), mégis figyelemreméltó, s talán egyik legszebb írás a szoborról: „Debrecen, való is maró téiben: a mesék halott, elátkozott városa... Oh, sehol olyan hideg a hideg, mint Debrecenben. Csak Csokonait nem fagyasztják meg az egymást kergető telek. Ó áll a kis kertben, kemény télen is, virtuosus tartásban. Akkor is, amikor téli süketséggel bújnák a korai alkonyba a Nagy-Templom és Kollégium. Amikor egész Debrecen mintha összefogna, hogy no most meghalsz meleg. Hideg város, gógós városmeleg-ötő város, de jó, hogy szoborként figyel téged Lilla poétája. Hajh Debrecen, híres Vitéz Mihálynál ma sincs neked még forróbb szívűbb fiad.”

Debrecenben tartózkodása idején, 1897—99 között gyakran megfordult Tóth András (1858—1929) szobrász Késes utcai házában. Több mint tíz év múlva így idézi a szobrász fia, Tóth Árpád e látogatások emlékét. Először magáról szól, aki

„egykor, úgy beszéltek, ült a terdéiden,
S látta fénylő szeme hűszévesnek az orcáid”,

majd utal édesapja sorsának rosszrafordultára:

„De lásd, és Debrecenben él, s kora ősz már, s roskadt,
Egy szobrász, kit szeretted, s ki nagyokat akart ott,
Es akit meg se láttak, bár választott magyar volt,
S ki estve, szomorún, most nagyokat borozgat:
Az ő fia vagyok, az ő vére és teste”.

Ady a század első éveit már Nagyváradon tölti, a Nagyvárad Napló munkatársa. Debreceni ismerősét, Tóth Andrást azonban nem téveszt szem elől. 1901 június 20-án így ajánlja a nagyszalontai Kossuth szobrot és debreceni alkotóját lapja hasábjain a közönség figyelmébe: „Tóth András kuruc magyar ember, a megihletett magyarok dacos, erős tehetségével. Még „ordo”-ra sem pályázik, ki Kossuth és Szacsavay szobrokat farag kuruc szívvel és érzéssel”.

Nagyvárad utáni következő állomása Párizs. 1904—1906 közt számtalan magyar képzőművészrel és műveivel találkozik a párizsi kiállítóterekben, s állandóan tudósít pesti lapoknak sikereikről. Itt ismerkedik meg *Márfy Ödönnel*, *Czigány Dezsővel*, *Rippl-Rónai* műveivel. Hazatérése után modellt ült *Czigány Dezsőnek* (1833—1937). Czigány a Franklin Társulattól kapott felkérést: a „Vér és arany” címlapjára készítsen Ady portrét. A festő három olajképet és egy szénrajtot készített. Egy címlap lett, egy Léda, egy Ady tulajdonában maradt, (jelenleg valamennyi a Petőfi Irod. Múz. tulajdona). Czigány művei közül az az olajkép a legizgalmasabb, amely „mámor fejedelem”-ként, nagy fáradt, de bűvölő szemekkel mutatja be a költőt.

Márfy Ödönnel (1878—1959) itthon, a Nyugat és a Nyolcak kapcsolatának erősödése közben került Ady szorosabb kapcsolatba. Márfy, bár mélyesen tisztelte a költőt, nem örökölte meg arcvonásait. Mégis, többféle szállal kapcsolódott sorsa Adyhoz, hiszen Csinszka második férje lett. Ő gondozta Csinszka halála után az Ady hagyaték egy részét, ami sajnos, 1944-ben elpusztult. Márfy és Csinszka képzőművészeti szabadiskolában került egymáshoz közel. Itt Csinszka Ady címlap terveket készített. 1920—1933 között készítette Márfy Csinszka képeit, amelyek Ady verseihez méltó színvonalon örökítették meg Ady egykori feleségének arcvonásait.

Rippl-Rónai Józseffel (1861—1927) csak 1909-ben találkozott. Felolvasó estre ment Kaposvárra, Rippl meghívta a Róma villába, hálással emlékezve a Grand Palais-ban rendezett kiállítása méltatására. Elkészítette a költőről pasztellképet. Mint később, 1923-as cikkében írta („Ady Endre szemel” — Nyugat, 1923.) „*Ady Endre festői szempontból is érdekes jelenés volt... mikor festettem, legtöbbször a szemét néztem*”. Rippl 1919-ben nekrológot írt a Nyugatban a költőről, de megemlékezett róla az 1924-es Ady Almanachban is. Csinszka így foglalta össze barátságuk lényegét: „Ady és Rippl — milyen szépek is voltak együtt, milyen nagyok, mind-egyik a másikban bámulta a csodát.”

Ady Endre izgalmas egyénisége állandó témája képzőművészetünknek. Nem ismerjük pontosan *Rudnay Gyula* (1878—1957) Ady portréjának történetét (ma a Déri Múzeum tulajdona). Nem ismerte Adyt, de személyiségének, művészi elveinek bűvöletében festette *Amos Imre* (1907—1944) két művét, az 1930-as „Tel”-et és az „Onarckép Ady maszkkal”-t. Mindkettőn Ady-maszok szerepel, az utóbbi képen önmagát jeleníti meg a maszokra pillantó hamleti pózban. A debreceni Ady Társaság művészei — *Holló László*, *Senyei Oláh István* — több festménnyel, grafikával idézték Adyt.

Kisplasztikánk, éremművészetünk legjelesebb képviselői már 1918—19-ben megörökítették Adyt.

Pátzay Pál: *Ady (előlap).*

Pátzay Pál: *Ady (hátlap).*

Holló László: *Ady-Őskaján. Olaj, 1947. Déri Múzeum.*

Ferenczy Béni (1890—1967) 1918-ban több rajzot készített az alvó Adyról. 1919-ben készítette első érmét, a másodikat (amelyhez felhasználta rajzait), 1928-ban. 1929-es érme a párnák közt fekvő, nagybeteg Adyt ábrázolja, lezárt szemekkel.

Bokros Birman Dezső (1889—1965) 1924-ben mintázott Ady maszkja ugyancsak lehunytt szemmel ábrázolja a költőt, de még így is érzékelteti a nagy bűvölő szemek mágikus hatását. E művet 1927-ben Nagyváradon is

KOVÁCS GÁBOR

bemutatta, egy példánya ekkor került Octavian Goga birtokába (ma a csúcsai kastélyban). Beck Ö. Fülöp (1873—1945) 1925 körül készített Ady domborműve szembenézetben jeleníti meg Ady arcát, energikuságát, hitét hangsúlyozva. 1928-ban a Nyugat felkérésére készítette el Ady érmét, amelynek előoldalán profilnézetű portréja, hátul hajóra szálló jelképes férfialak látható „Röpülj hajóm, rajtad a holnap hőse” körirattal. E mű alapja lett Debrecenbe került reliefjének. Később, 1924-ben készült Székely Aladár Károly (1880—1941) érme, valamint Pátzay Pál (1896—) bronzban és fajanszban is kivitelezett, hátlapján pegazust ábrázoló műve.

Nehezebben született eredmény a köztéri-, ill. emlékszobrászatban. 1927-ben hirdették meg az Ady síremlék pályázatot, amelyet méltán nyert meg Beck Ö. Fülöp, Bokros Birmann, Medgyessy és Ferenczy előtt Csorba Géza (1892—1970). A fiatal Csorba még életében elkészítette Ady szobrát és be is mutatta a költőnek. 1919 januárjában fejezte be kis gipsz modelljét, amely kezét szorosan testéhez szorított indulatossá testtartásban ábrázolta Adyt, a „Góg és Magóg” költőjét. Ezt a modellt nyújtotta be a pályázatra, s némi módosítással mintázta meg a nagy szobor gipszét. Ma a Kerepesten látható Csorba Géza kőből faragott síremléke: amely az ült, de erőteljes mozdulatú Adyt mutatja be. Csorba 1951-ben készített egy Ady portrét, amely ma a Városligetben van. 1960-ban állították fel a Liszt Ferenc téren egészalakos bronzszobrát, amely heroikus pózban, a vihar poétájaként mutatja be nagy forradalmár költőnek.

Szólnunk kell röviden a kortárs képzőművészek Ady alkotásairól. A többszáz versillusztráció azt bizonyítja, hogy Ady versei a társzművészek állandó ihletői.

Az Ady ihlette festményekből, szokrokból szép válogatást mutatott be a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett képzőművészeti kiállítás. Ady életművének monumentalitását, a költő elvi szilárdságát hangsúlyozza Szervátiusz Tibor (1930—) hatalmas, fából faragott portréja, valamint Megyeri Barna (1920—1966) kis méretben is monumentális, egészalakos bronzszobra. A fiatal Adyt és Lédát fiákerben ülve jeleníti meg Borbás Tibor (1942—) izgalmas plasztikája, Varga Imre (1923—), Gáti Gábor (1937—) és Szabó Iván (1913—) éremmel, illetve éremsorral állít emléket nagy költőnek. Melocco Miklós (1935—) a deheróizált Ady szobrok és emlékművek készítője. Egy egészalakos Ady szobra most készült el s 1977 novemberében avatják a debreceni Nagyerdőn. Melocco a halállal vívódó, önmaga halotti maszkját néző nagybeteg költőt, az esendő embert ábrázolja, műve mégis a művészi nagyság, a szellemiség dicsérete.

Folytak az állandó kiállítások rendezési munkálatai

A Déri Múzeum új állandó kiállításai a tervnek megfelelően készülnek. Az első emeleten levő komplex helytörténeti, valamint a második emeleten elhelyezett Válogatás a Déri-gyűjteményekből című kiállítás rendezési munkái folytak, a kiállításokat az Országos Múzeumi Hónap megnyitásának keretében szeptember 30-án nyitjuk meg. A kiállításokat a Központi Múzeumi Igazgatóság Kiállításrendező Osztálya készíti Dr. Boreczky László kiállításrendező mérnök tervei alapján. A kiállításrendező kollektívát Bánkuti Albin csoportvezető irányítja. A kiállításokhoz a nyitásra általános, a Múzeumi Hónap programfüzetében is megjelenő vezetőt készítettünk.

A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum méltán ismert megyeszerte, sőt országosan is. Arról azonban kevesebben tudnak, hogy városunknak van egy másik múzeuma is, az Úttörőtörténeti Múzeum. Igaz, hogy méreteiben szerény. Egyetlen helyiség az úttörőházban. Az ott látható anyag azonban az úttörőmozgalom hajdúböszörményi történelmének legértékesebb, egyedülálló dokumentumai.

Igen becses pl. annak a jelentésnek a fotókópiája mindjárt az első tablón, melynek eredetije az 1. sz. Általános Iskola irattárában található 200/1948 iktatószám alatt. E dokumentum szerint a város első demokratikus gyermekszervezete, a Központi Lányiskola Úttörőcsapata 1948. májusában választotta meg Nagy Erzsébet nyolcadik osztályos tanulót ifjúsági vezetőnek. A csapat 45 tagot számlált. Felnőtt irányítója Csiba Margit mb. igazgató, valamint dr. Abari Antalné és K. Tóth Etelka tanítónők voltak.

Nem lebecsülendő kezdeményezés volt Hajdúböszörményben abban az időben mindez. Hiszen a helyi társadalmi-politikai viszonyokra akkor még nagy hatással volt a jómódú parasztok életszemlélete, a politikai szembenállás, a maradiság. Hatott még a Horthy-korszak szovjetellenes ideológiája, erős volt a helyi egyházak haladásellenes befolyása az iskolák, a szülők és a nevelők körében. Ezzel a sajátos böszörményi helyzettel magyarázható elsősorban, hogy városunkban ez az első próbálkozás nem sokkal jutott tovább a szervezkedés stádiumában.

A mai értelemben vett úttörőcsapatok az iskolák államosítása után, 1948 szeptemberében és októberében alakultak meg Hajdúböszörményben. Barna Lajos 1948. szeptember 4-én a Szabadsághegyen kiállított úttörővezetői igazolványa jelzi az első vezetőik akcióba lépését. Először a Központi Fiúiskolában a Bocskai István Úttörőcsapat, majd a Leányiskolában a Zrínyi Ilona Úttörőcsapat (újjaszervezik), az Uzonyi Iskolában a Károlyi Zsuzsanna Úttörőcsapat, a Középkerti iskolában a Dobó István Úttörőcsapat, a Szekeres-közi iskolában pedig az Eötvös József Úttörőcsapat alakult meg.

A múzeum kiemelkedő értékű tárgyai azok az eredeti hálázászlók, melyeket felszabadulásunk 10. évfordulójára alkalmából készítettek a böszörményi úttörők. A zászlók nagyon érdekes módon, sok izgalommal készültek a csapatoknál. Szinte minden úttörő dolgozott rajta. Egyik oldaluk selyem, a másik apró, kb. levelezőlap nagyságú darabkákból van összevarrva. E darabkákat az őrök és rajok himezték. Minden minta a hála, a béke gondolatát jelképezi a felszabadító szovjet nép iránt valamilyen módon, pl. békegalamb, ótágú csillag stb. A Bethlen utcai és a Középkerti iskola csapatainak zászlói felkerültek Budapestre, az Országos Úttörőtálatkozóra. Vityák Katalin és Csikos Erzsébet úttörők képviselték városunkat az ünnepi felvonuláson. A Dózsa György téren — a többi megye

küldötteinek zászlóival — együtt lengett a hajdúböszörményi Bartók Béla és a Budai Nagy Antal úttörőcsapatoké is. A Bethlen utcai iskoláé elkerült a Szovjetunióba.

Minden úttörőnek legfontosabb feladata a tanulás. Ezt hangsúlyozták azok a tablók, melyek a tanulmányi versenyekről adnak mozaikképeket. Már 1950-ben országos helyezést ért el az Eötvös József úttörőcsapat nyolcadikos őrsé. Az egyéni versenyzőknek pedig egész sora van 30 év óta, akik országos helyezést nyertek, pl. *Ecsedi János, Bakondi Angéla, Makai Imre, Molnár Mária, Lévai Katalin, Bácsi Imre, Poór Anikó, Poór János, K. Szabó Gabriella, Berecki Mária* stb.

A böszörményi úttörők komoly sikereket értek el három évtized alatt a kulturális és a sport munkában. Egy-egy dokumentum arról is tanúskodik: a Bethlen utcai iskola tornaszínpadja 1954-ben tornaversenyen, a Központi Fiúiskola úttörői 1956 nyarán a Pál utcai fiúk színpadi előadásával voltak megyei első helyezettek. Igen kedves ereklje az a serleg, melyet a Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya alapított — a fiatalon elhunyt böszörményi úttörővezető, testnevelő tanár, *Kiss Katalin* emlékére az ötvenes évek végén. Ma a 3. sz. iskola tulajdona.

Méltán örökítették meg külön tablón *Gorzás László, Lévai Csaba, Ondó István* neveit, akik 1972—75 között országos első helyezést értek el birkózásban úttörő olimpiákon. Rangjának és értékeinek megfelelő teret kap a múzeumban az úttörők képzőművészeti tevékenységének dokumentálása. Látható az az 1966-os „Néhu-díj” oklevélmásolat, melyet *Nagy Imre* kapott Indiából, vagy az a „Diploma”, mellyel *Fülep Attila* munkáját díjazták 1970-ben Moszkvában. Információt kaphatunk a debreceni nemzetközi gyermekrajz-versenyek, az NDK-beli „a Barátság Kőolajvezeték mentén” elnevezésű nemzetközi rajzpályázatok böszörményi sikereiről, és egyéb eredményekről.

A csapatok kóruskultúrájáról, az énekkari sikerekről, a zeneoktatásról tudósít több tabló. A 2. sz. iskola nagy hírű énekkarát az ötvenes években *Szabó József* vezette. Később az 1-es, az 5-ös, majd a 3-as iskola kórusai érnek el tiszteletre méltó sikereket.

A böszörményi pajtások külföldi kapcsolatai, levelezései a szovjet pionirokkal, a csehszlovákok, a lengyel, az NDK-beli, és más úttörőkkel láthatók ezután.

Az 1965-ben kezdődött akciók sorozatában megkülönböztetett helyet kapott a NOSZF 50. évfordulója tiszteletére indított Auróra akció. A KMP, a KIMSZ és a Tanácsköztársaság évfordulóját köszöntő Forradalom lángjai mozgalom, a Lenin születésének 100. évfordulóját ünneplő rendezvények, a „Nem térkép e táj” expedíció ugyancsak tartalmas úttörőreleket jeleznek.

Sok-sok emlékezetes rendezvény, ünnepély élménye él minden kisdobos és úttörő lelkében. Valamennyi között legnagyobb és legmélyebb nyomot évről évre mégis az úttörő- és kisdobosavatások hagynak. Jól hangszóllyozza ezt a fogadalmal szövege és azok a fotók, melyek a mozgalom 25 éves jubileuma alkalmából rendezett városi ünnepséget örökítik meg.

Úttörőreleket elképzelhetetlen táborozások nélkül. Nagyon szemléletesen táru a néző elé a böszörményi úttörők táborozása arról a térképről, melyen a táborhelyek vannak ábrázolva.

Kedves nyári táborhelye volt és ma is az a böszörményi úttörőknek és kisdobosoknak a hegyvidék: Telkibánya, Nagyviznyó, Gyöngyös környéke, valamint a magyar tenger: a Balaton vidéke. Képeket láthatunk a böszörményi úttörők büszkeségéről a Martos Flóra Úttörőház- és Ifjúsági

Park életéről, a nyaranként ott működő cseretáborokról és napközi táborról.

Az úttörőmozgalom országos zászlóbontásának 25. évfordulója alkalmából kibontakozott kisdobos- és úttörőmozgalmi emlékek gyűjtése, a mozgalom történetének feldolgozása érdekében kialakult tevékenységről szól egy másik tabló. Bemutatja a Zrinyi Ilona és Bartók Béla úttörőcsapatok történetét tartalmazó füzeteket és azt a kiadványt, melyet 1972-ben jelentetett meg a Városi Tanács és a Városi Úttörőelnökség „Az úttörőmozgalom Hajdúböszörményben 1948—1971” címmel. Dokumentumok jelzik az Országos Úttörőtörténelmi Bizottság 1974. évi hajdúböszörményi kihezelyezett ülését.

A helyi úttörőcsapatok tevékenységét mindig elismerték felettes szervek is. Ezt igazolja az a vörös selyemzászló, mely eredetiben látható, s 1954-ből való, akkor kapta ugyanis a Dobó István Úttörőcsapat. Az elismertés dokumentálják az 1970-es évek kitüntetései: a KISZ Központi Bizottság Vörös Selyemzászlója és a zászlószalag (1972. és 1974. 201. sz. Ságvári Endre Úttörőcsapat), a Hajdú-Bihar megyei Pártbizottság Vörös Selyem Vándorzászlója (1975. 267. sz. Budai Nagy Antal Úttörőcsapat) stb.

Írásom elején arról szóltam, hogy az Úttörő Múzeum szerény méretű, de a maga nemében páratlan értékű dokumentumgyűjteménye a városnak. S ez így is van. Erdemes hát megismerkedni vele mindenkinek.

Könyvművészeti Nap Debrecenben

A nagy hírű *Alföldi Nyomda* és a *Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára* május 28-án több részből álló könyvművészeti napot rendezett. A könyvművészeti nap keretében délelőtt tudományos ülésszak volt az Egyetemi Könyvtár olvasótermében. A tudományos ülésszakot *Juhász Ferenc* szenvedélyes vallomása vezette be a könyvről. *Haimann György* egyetemi tanár és *Erdélyi János* könyvművész pedig könyvtörténeti, illetve könyveszetikai előadást tartottak. A tudományos ülésszakot követően az Egyetemi Könyvtár előcsarnokában *Erdélyi János* könyvművész kiállítását nyitották meg. A kiállítást *Juhász Ferenc* költő adta át a közönségnek, méltatva a szép könyv jelentőségét, *Erdélyi János* munkásságát. Az *Alföldi Nyomda* és az *Egyetemi Könyvtár* folytatni kívánja könyvművészeti, könyvtörténelmi kiállításait. A kiállításokhoz, mint most is, különféle járulékos rendezvényeket terveznek, a rendezvények anyagát, dokumentumait pedig kiadják.

Czóbel-szobor Szentendrén

Augusztus 25-én avatta fel *Vas István* író Szentendrén *Czóbel Béla* festőművész szobrát.

SZÓRENDI CSERÉK VERSES NÉPKÖLTÉSZETÜNKBEN

KATONA IMRE

A különféle nyelvi fordulatok közül az ún. *kiemelő* vagy *költői szórend* (inverzió) közhazsnálatú s egyúttal közismert *stilusalakzat* is; jellemző vonásait az irodalomtudomány, közelebről a stilsztika meglehetősen részletességgel feltárta. A rá vonatkozó magyar szakirodalom meglepően bőséges és ez már önmagában véve is arra utal, hogy a szórendi csere nyelvünknek és költészetünknek nem éppen jelentéktelen stilszeszköz.¹

A magyar nyelvben a szavak sorrendjét nem csupán a mondatbeli szerepük szabályozhatja, hanem kiemelt, hangsúlyozott helyzetük is. E kettős vagy inkább kétféle elv útközébe már a mindennapi beszédben is eredményezhet inverziót:

Vigyem el magammal? ...

Még gyakrabban él vele a tömörebb és formai keretek közé szorított, ritmikailag kötött költői nyelv:

Allata őrzeni négy alabárdost ...

[Arany: Tetemrehívás]

Ezek szerint szűkebb értelemben véve tehát: az inverzió a megszokott, hagyományos („szabályos”) szó- vagy mondatrendnek kötött formák közötti, költői nyelvben történő megváltoztatása.

A stilsztikai szakirodalom bőséggel idézett példái között csak elvétve találunk népköltészeti sorokat is, mint pl. a főnév *után* tett jelző kétségkívül jellemző eseteihez:

*Veszek neki csizmát, plosat,
Ütetek rá sarkot, magosat ...*

Az irodalomkutatóktól további részleteket már nem nagyon tudunk meg és a folkloristák is csak általánosságban foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Így pl. legutóbb *Vargyas* Lajos utalt a szórendi csere művészi erejére,² innepélyességére³ és *Mitruly* Miklós a ritmikái, érzelmi vonatkozásaira,⁴ de mindketten csak néhány példát idéztek. E közlésemnek az előzőknél behatóbb elemzés a célja.

A továbbhaladás legbiztosabb útjának egyelőre az látszik, hogy e bevált stilsztikai kategóriát a népköltészetre is megpróbáljuk alkalmazni. A viszonylagossággal természetesen itt még fokozottabb mértékben kell számolnunk: 1. a régies nyelv szórendje számunkra lehet szokatlan, „fordított”, a maga idejében esetleg nem volt az; 2. a néprvelvi szórend nem minden esetben azonos az irodalmival, ill. a köznyelvével.

Az eddigieknél behatóbb vizsgálatból elsőnek az derül ki, hogy szórendi cserével nemcsak az irodalom, hanem a népköltészet is él, ha ez

utóbbi valamivel kisebb mértékben is. A népköltészeti példák zömét a régiesebb műfajokban (régis stílusú népballada, rabének stb.) ill. az archaikusabb vidékek (Székelyföld, Moldva stb.) szolgáltatják, ez tehát eleve az előbb említett meggondolásokra int bennünket.

A költészet írásos és szóbeli életformájának különbségéből jelentős eltérések adódhatnak, így pl. a régi magyar költészet *akrosztikon* miatti inverziója teljességgel hiányzik a népköltészetből és az idegen nyelvből való közvetlen *fordításnak* nincs gyakorlati jelentősége. Mindenesetre a régi stílusú balladák és népdalok szövegeiben éppúgy gyakoribb az inverzió, mint a régi magyar irodalomban is, újabb korokban viszont a rendhagyó népköltészeti szórendi formák már nem oly elterjedtek és kevésbé változatosak is, mint az irodalmiak. A tudatos-ösztönös stílushatásra való törekvés is a népköltészetben idő haladtával csökkenni látszik, egyébként az ún. költői szabadság is mindig kisebb volt az irodalminál. E különbségek talán még fokozottabbak az inverzióval rokon jelenségek (pl. az eltolás, enjambement, közölés stb.) terén: ezek a népköltészetben véletlenszerűek, jelentéktelenek vagy éppenséggel irodalmi eredetűek. Az utolsó szót persze még itt sem lehet kimondani.

A megszokott, hagyományos („szabályos”) szórend megváltoztatásának alapjában véve két oka lehet:

1. *formai* (verselés: sorkezdett, sorvégi rím, ritmus stb.)
2. *tartalmi* (érzelmi vagy értelmi nyomaték stb.)

E kettőt természetesen nem mindig lehet és nem is mindig kell elválasztani, mert együtt is jelentkezhetnek, mint alább idézett népköltészeti példánk esetében:

Ki is hozták már az intő cédulát,

Azt a lányok könnyes szemmel olvassák;

Könnyes szemmel azt olvassa belőle:

Katona már a kedves szeretője.

Különösen világos e kettősség az *ismétlések* esetében:

— *Sirass, anyám, sirass! Eltömbé hadd halljam,
Hadd halljam eltömbé, hogy siratsz hótomban! ...*

Ezzel azonban máris szomszédos területre értünk: az ismétlés átnöhet fordított párhuzamba, ún. *chiasmusba*, vagyis amikor a keresztvezetés ismétlése is, megfordításon is alapul:

Nagy erdőkön, nagy mezőkön,

Nagy mezőkön, nagy erdőkön ...

Az édesanyámhoz: Kálnoky Pálnéhoz;

Kálnoky Pálnéhoz, az édesanyámhoz ...

Utóbbi esetben már a két megismételt sor felsőrai cserélődtek.

Idézett példánkban túlmenően is, a szórendi csere népköltészeti előfordulásainak talán túlnyomó többsége összetett, vagyis a tartalmi és a formai elv egyidejűleg érvényesül, nehéza a „tisztá” példák kiválogatása; ezek sokkal inkább elvonatkoztatás eredményei, mint a valóságban is meglévő jelenségek. A tipushatárok eltolódása, az átvedések és a jelenségek összetett jellege ellenére is néhány főbb csoportot meg lehet különböztetni. Ezek a következők:

1. A prózában rendszerint az *igei* állomány előtti hely szokott hangsúlyos lenni, a versben inkább a sor- és ütemkezdet. E két elv, vagy inkább gyakorlat „ütkezésének” többféle eredménye is lehet. Az egyik esetben a sorok *elején* a szokásosnál is gyakrabban találkozunk igei kiemeléssel; e jelenség a népköltészetben is megvan, mégpedig az epikában talán valamivel ritkábban, mint a lírában (ez azonban még további statisztikai számítás igényel):

Akarja tatár kán, csak hozz választ hozzám!...
[ballada]
Mögöletem rózsám karesú derekát...
Vágok olyan sűrű rendet a réten...
[népdal]

2. Epp ellenkező a helyzet a régi magyar és a népi lírában egyaránt kedvelt sorvégi *igei rím* esetében, itt már nem az igei mivolt, hanem a *rímhelyzet* a döntő! A sorvégi hely biztosítása kedvéért a megelőző szavakat átrendezik, így pl. még a tárgy is az állomány elé kerülhet, miként ezt már *Vikár Béla* és nyomában⁹ többen is észrevették (költői eréjét, szépségét, régi magyar irodalmi megfelelőit hangoztatva):⁷

Mire magát eszrevötte,
Goló szívét sértögette...

Máskor pedig a sorvégi igét olyan szavak előzhetik meg, melyek e szomszédság nélkül hangsúlytalan töltelékek lennének csupán, így viszont hozzájárulhatnak a helyzet érzékeltetéséhez, a hangulat fokozásához:

Ha veletek *ugyan* megyek...
Házához kell várni, talpon istrázsálni,
Sok éjjeli álmat érte cimulatni...

Már e példánk esetében is számolnunk kell a tájnyelvi és a ritmikai tényezők együttes hatásával.

3. A rím kedvéért az *igekötő* gyakran akkor is elválik az igétől, ha ez az értelem kárára, sérelmére is van. Egyszerűbb és egyben gyakoribb is az az eset, amikor helyet cserélnek egymással:

Ne sirassatok meg nagyon,
Nem visznek még *lúni agyon!*...

Természetesen rímhelyzet nélkül is bekövetkezhet ilyen szétválás, de akkor valamilyen példa, „előkép” kell hozzá:

Ha nem *ötjük meg* ötet, öünk meg tégedöt...
[Egy felsorolásban]
Kerek udvarodat ki kapjam *seperve*...

4. Szabályosan az *igekötő* megelőzi az igét, vagyis együtt van az igével, amikor hangsúlyos. A költészetben azonban más helyzet is adódhat: egy az előzőnek éppen ellenkezője, amikor a kiemelt, nyomtatott helyzet miatt maradnak együtt, holott szétválasztásuk lenne helyes:

Dehogy *mögöletem* volna!...

5. Az érzelmi többletet kifejező felkiáltás, tiltás, kérdés, tagadás stb. keretében bizonyos átrendeződés történhet, de nem feltétlenül az indulatszó (pl. a *hej*), hanem a főnév kerül előbbre. (Igaz, ilyen esetekben is gyanakodhatunk pl. a dallamcsere miatti szótagszám-szaporulatra.)

Aranyhalat, haj, de ritkán fogok én!...

Máskor pedig egy sormetszet szólhat közbe és akkor a főnév marad elől, de a kérdőszó a csak félig hangsúlyos második sorfélnek az elejére kerül át; e sorfélben is van inverzió:

Apám, édesanyám, mér mög nem öitetek?...

6. A mindennapi beszédben és az irodalmi prózában is megszokottabb, hogy a *birtok* rendszerint a birtokos után álljon, de már a versekben hangsúlyosabb helyzetekben helyet is cserélhetnek egymással, sőt még „idegen” szavak is nyomakodhatnak közéjük:

Rabja lettem holtomig a csalárd *vildgna*...

7. A versbeli *jelzőt* többféleképpen is hangsúlyozhatják: előzőleg idézett népköltészeti példánkban a főnév után van a sorvégen; ez a gyakorlat eléggé általános, ritkább esetben az összetett főnév elő- és utótagja közé, tehát közvetlenül az alapszó elé kerül:

*Köpnöyeg*et cseréltem a *subámért*,
Kék nadrágot patyolat bő gatyámért...

8. Előzőleg már említettem, hogy a versornak és az ütemnek is rendszerint az eleje hangsúlyos, emiatt a jelentést nem hordozó *kötőszó* és határozószó gyakran kerül egy-egy kiemelt szó mögé; különösen akkor, ha a csere által a ritmus is nyer valamit:

A kapitány *hoggy* meglátott...
Erettem *de* soha ne vagdalkozzatok!...
Améknek idején *előbb* felesége...
Eleget már sírtam, nem is sírok többet...

Egy-egy összetett kötőszó esetenként ketté is válhat:

Mivel István *hoggy* öreg vagy,
Nyájad után lassan ballagsz...

A hátrább került kötőszó elvesztett pozícióját legalább félig visszanyerheti akkor, ha a sort metszet osztja ketté és legalább a második sorfél elejére kerülhet (látszólag messze tolódtól el eredeti helyéről, de ilyenkor ez nem annyira feltűnő):

Magos Déva várát *hoggy* fölépítenék...
Az ósatyáink is *midőn* házasodtak...

9. A szórendi változtatást a hangsúly, a sorkezdet, a sorvég stb. kialakítása együtt is, külön is előidézheti; főként a *sortvégi rím* kedvéért fordulnak inverziós megoldásokhoz:

Amoda egy kerek erdő,
Betyár lakja *tizenkettő*...

10. Többször is utaltam rá, hogy a *ritmus* és a magyar népköltészet bizonyos sorfajtaiban olyan szép szabályossággal érvényesülő *sormetszet* is átrendezheti a szavakat; esetleg kihagy vagy betold újat:

Kilenc lányom közül / *még* egy fiam sincsen ...

A ritmikail elvnek kizárólagos érvényesítése mindemellett is meglehetősen ritka, hiszen majd minden esetben tartalmi-gondolati kihatása, következménye is van. A tartalmi-formai tényezők együttes jelentkezősége, sőt bizonyos fokú „versengésének” és összefonódásának tanulságos példái idézhetjük (melyek már más jelenségekkel, pl. a chiazmusal is érintkeznek):

Teremtett az Isten búra,
Anyám szült nyomorúságra ...

Ezek a minden szempontból összetett, más jelenségekkel is érintkező példák a legnehezebben elemezhetők:

Lám, *hogy* mindenek örülnek! ...
Hát ide *mér* jöttél: a veszedelmedre? ...
Még haza se vigyék! ...
Nézz ki az ablakon: *mit látsz-e* alatta? ...

11. Jóval könnyebb a dolgunk olyan esetekben, amikor a szabályos *gondolatalkatok* mintegy képerketéknél fogják közre a szavakat, vagyis a tartalom és a forma karmesteri szerepe együttesen érvényesül. (Ez sem zárja ki annak lehetőségét, hogy pl. a sorvégi igei rím különösen hangsúlyos szerepet ne kapjon.) Egyszerűbb ilyen keret, szerkezet a *párhuzam* és az *ellentét*:

Tömlőc testőmet *hervasztja*,
Nagy bú a fejemet *nyomja* ...

Nem szeretem *jobbágyomat*,
Csak szeretem az *ifjat* ...

Büfllesztő szellő, *síralmass* esztendő,
Kinek *fordó* jöre, kinek *síralomre* ...

Ezek továbbfejlesztett formája a *gondolatritmus*, a népköltészeti szerkesztés egyik művészi csúcsa:

Azt sem hittem volna soha:
Tömlőc oldalamat *nyomja*,
Bodor hajam *leoktassa*,
Piros orcám *meghervasztja* ...

12. Már néhány előző példából is láthattuk, hogy népköltészeti inverzió túlterjedhet a puszta szócsere: magát a mondatot is átalakíthatják. Versről lévén szó, ez az átforgatás a sorok, felsorok cseréjében jelentkezhet; néhány példáját más szempontból már említettem. Egyszerűbb eset a két sorfélé cseréje (már ti. a könyvelvi és az irodalmi norma szerint, a népnyelven ez nem feltétlenül számít inverzióknak):

Hogy lősz lehetséges, *jalat megállítani?*
Mi senkit se tudunk *gazdagon fogadni* ...

Elvéve a mellékmondat is beékelődhet a főmondat középsőbe, mintegy sűrölva a *közölésnek* nevezett jelenség határára:

Akkor életem is, *tudd meg*, megváltozik ...

De a legény, *mint a kutya*,
Kustorog egész éjszaka ...

Még ritkább eset az, amikor a felcserélődött sorfélében belül további inverzió jön létre:

Abba *nekem* *vagyon* egy jó öreganyám ...

E kis röpdolgozatom a szórendi csere szerterágzó kérdéskörét korántsem merítette ki, pusztán a főbb jelenségeket próbálta elrendezni. A továbbiakban kívánatos lenne az érintkező jelenségek (pl. a többször is említett chiazmus, az ellentét stb.)⁸ behatóbb szórendi vizsgálata és a prózai szövegek bevonása is. Ezek azonban már külön-külön és együttesen is újabb fejezetet érdemelnek.

JEGYZETEK

1. A kérdés könyvészete megtalálható Szathmári István: A magyar stilsztika útja (Bp. 1961.) c. művében. E gazdag irodalomból — a ma már klasszikusnak számító kézikönyveken kívül — főként Fajcsék Magda: Hagymányossá vált mondatképletek középkori és XVI. századi verseinkben (Bp. 1942.) c. tanulmány volt a leghasználhatóbb folklor szempontból.
2. Csanádi Imre—Vargyas Lajos: Röpül, páva, röpülj ... Magyar népballadák és balladás dalok. Bp. 1954. 537. old. 164. sz. Jegyzetben, ahol Vargyas a Nádi Jancsi-balladatípus — Góló szívit sértögette ... sokat idézett sorával kapcsolatban említi — Vikárja is utalva — e megfordítások művészi voltát.
3. Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, I. köt. Bp. 1976. 23. old. Itt Vargyas a szokatlan, elő beszédben nem használt nyelvi fordulatokkal együtt utal a szórend merész átváltására, megcsavarására és e kettőnek erőit, ódon ünnepélyességet, képzeletet lenyűgöző hatást tulajdonít. A szórendi cserére csak három példát idéz, ezeket én is felhasználom; részben már máshonnan ismeretek.
4. Mitruty Miklós: Magyar népköltészet. Cluj, 1974. 224. old. A szerző itt azt hangsúlyozza, hogy a szórendi csere egyrészt ritmikai igényt elégít ki, másrészt pedig érzelmi, hangulati árnyalást tesz lehetővé; zengést és erőt is kölcsönöz a balladának, 6 példát idéz, ezeket én is felhasználom.
5. Vargyas és Mitruty id. művein kívül a legtovább példám a következő gyűjteményekből való: 1. *Ortutay Gyula—Kriszta Időke*: Magyar népballadák. Bp. 1968. 2. *Ortutay Gyula—Katona Imre*: Magyar népdalok, I—II. köt. Bp. 1970.
6. Vikár Béla: A magyar népköltés remekel, I. köt. Bp. 1906. Bev. XXII—XXIII. Itt Vikár tulajdonképp a párhuzammal foglalkozik, ennek kialakításában inverzióval is élhetnek. A továbbiakban példát és megállapításait is sokan idézik.
7. Csanádi I.—Vargyas L. id. mű 537. old.
8. Az ellentét már foglalkoztam, ld. Katona Imre: Az ellentét a magyar népdalokban. In: *Etnographia* 1974: 231—261. old.

Egerházi Imre festőművész kiállítása

Egerházi Imre debreceni festőművész kiállítását, a debreceni Horváth Árpád Művelődési Házban, május 29-én, Dr. Kurucz Albert, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatója nyitotta meg.

A rómaiak görög rabszolgákkal tanították gyermekeiket. Ezeket a gyermektanítással foglalkozó rabszolgákat görögül pajdagogosnak, latinul pedig pedagógusnak nevezték. A név későbbi korokban is megmaradt, vele együtt az éhber is a tanítóság számára.

A pedagógusok Magyarországon két nagy csoportot alkottak: felekezeti és állami tanítóság. A felekezetiakat az egyes vallásfelekezetek alkalmazták, bevételeik és vagyonuk szerint fizették őket. Közöttük legjobb helyzete volt a róm. kath. felekezet tanítóinak. Az állami tanítókat az állam bevételeiből javadalmazták, ők éltek a tanítóság között a legmagasabb szinten.

Dobó Sándor. Káplár Miklós festménye.

A felekezeti tanítók fizetése, ill. jövedelme (föld, gabona, tüzelő és más szolgáltatás) vidékenként is változott, de mindenütt a legalacsonyabb jövedelmű alkalmazottak voltak. Ha helyzetükben valami javulást akartak elérni, csak hosszas kérelmezés és sajtó útján való harccal érték el.

Ilyen harcos sajtóterméke volt a református tanítóságnak a Hajdúböszörményben megjelenő „Tanítók Lapja”, melynek munkatársa, majd hosszú ideig felelős szerkesztője volt Dobó Sándor.

Dobó Sándor 1864. április 10-én született Hajdúböszörményben egyszerű földműves családból. (Apja: Dobó Gábor, anyja: Gyöngyösi Zsuzsanna.) Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte. Oklevelet a zilahi tanítóképzőben szerzett 1882-ben.

1882-től 1887-ig Búdszentmihályon (ma Tiszavasvári) tanítóskodott, helyettes tanítóként. Hajdúböszörményben 1887-től 1908-ig volt a református egyház egyik tanítója, majd 1908-tól 1925-ig az Uzonyi utcai (ma Bethlen utca) iskola igazgatója volt.

A Tanítók Lapjának 20 éven át volt felelős szerkesztője. Ez a lap szószója volt a fejlődő pedagógiai eszméknek, a magyar tanítóság erkölcsi és anyagi elismeréséért folyó harcának. A sokszor kemény harc felrázta és tömörítette a magyar tanítóságot, akik vezérüknek ismerték el Dobó Sándort.

A tanítóság küzdelme nem volt hiábavaló. Dobó Sándor bátran harcolt nemcsak a felekezeti, hanem az állam szolgálatában állók anyagi és erkölcsi megbecsüléséért is, a felekezeti és az állami ellátásban mutatkozó különbségek megszüntetéséért.

A lap élesen bírálta az egymást követő kormányok népelnyomó politikáját. Követelte, hogy a tanítók, a kultúra harcosai, akik az ország egyik legnagyobb testületét képezték, megfelelő számú képviselőt küldjenek a parlamentbe, sőt a felsőházba is legyen választott szószólójuk.

A vezérnek és táborának küzdelme eredményeket hozott, amelyek megmutatták az ország pedagógusainak szervezeti erejét, élni akarását még akkor is, ha célkitűzéseiket nem tudták teljes mértékben megvalósítani.

Dobó Sándor kezdeményezései nyomán alakultak a magyar tanítóság első jóléti intézményei. Az Országos Református Tanítók Egyesületének ülésháza Balatonalmádiban, amelyet róla neveztek el. Ebben az intézményben nyaranta 100 tanító pihenhetett ki az iskolai év fáradalmait.

Pár évvel később nyílt meg a hajdúszoboszlói gyógyfürdő területén a Dobó Sándorról elnevezett üdürlőház. A két intézmény állami támogatással és a tagok áldozatkészsége folytán kezdte meg működését.

Dobó Sándor irodalmi munkássága: A magyar népnevelésügy és a tanítóság helyzete; Kossuth Lajos élet és jellemrajza.

Mindkét cikk, s még számtalan kisebb jelentőségű írás a Tanítók Lapjában jelent meg.

Egyéniségére, elvszerű magatartására jellemző, hogy szükség esetén bírálta is a pedagógusokat:

„Nem tudom mi ül a tanítói lelkeket, nem tudom elképzelni sem a léleknek azt a fásultságát, melylyel viseltek saját és a köznek ügye iránt különösen anyagi helyzetének némi javulása után? Ime hova jutottunk! a régi együtt és egymásért „előre” szavak mintha nem is közöttünk hangzottak volna fel. Külön-külön önmagunkért és egymás ellen folytatjuk a küzdelmet.”

(Tanítók Lapja 1908. 28. sz. 2.1.)

A sajtóról ad véleményt az alábbi pár sora Dobó Sándornak:

„Nincs egyetlen testület sem, mely ha munkásságában sikert akar elérni, nélkülözhetné a sajtót. Hatalom ma az, mely összehozza az erőket és előkészíti, felgyeverti a harcra. Másfelől pedig hirdeti örökösen azt a célt, melynek szolgálatában áll.”

(Országos Református Tanítóegyesületünkől
Tanítók Lapja 1908. 10. sz. 11.)

A hajdúböszörményi Függetlenségi Pártnak hosszú időn át tisztségviselője volt. Kossuth temetésén pártja képviselőjében vett részt. Elnyerte a Wodianer-díjat. Tagja, sőt egyidőben titkára volt a Hajdú megyei tanítók „Gönczy Egyesületének”. Az egyesület a tanítók gyermekei, árvái, özvegyei számára nyújtott bizonyos támogatást. Bevételeiket népművelő előadások, műsorok, rendezvények tartásával gyarapították.

Dobó Sándor 1931. február 17-én hunyt el. Temetése alkalmával az Országos Református Tanítóegyesület a következő gyászjelentést adta ki.

„Az Országos Református Tanító Egyesület mely fájdalommal tudatja, hogy Dobó Sándor ref. igazgatótanító, az Országos Református Tanító Egyesület elnöke, a Magyarországi Tanító Egyesületek tb. elnöke, a Tanítók Lapja felelős szerkesztője, mintegy negyven tanító egyesület tb. elnöke elhunyt. A megboldogult több mint négy évtizeden át volt a tanítóság igaz ügyének harcos vezére s a magyar tanítóság érdekeit jellegre és felekezetre való tekintet nélkül szolgálta szóval és tettel.”

Az ország tanítósa nagy és harcos vezére emlékét megörökítőként 1936-ban sírja fölé szobrot emeltetett (*Nagy Sándor* művésztanár alkotása), a szobor kétszemes nagytáblán ábrázolja *Dobó Sándort*.

1960-ban a pedagógus nap alkalmából *Dobó Sándor*, *Porcsalmy Gyula* igazgatótanító, újságíró, *Molnár István* gimn. tanár, nyelvész, *Király Jenő* gimn. tanár, festőművész emlékére kiállított rendezett a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum.

A FORRÁSOK JEGYZEKÉ:

A helyi újság vonatkozó évfolyamai
A Debreceni Újság megfelelő számai
Protestáns Tanügyi Szemle
Tanítók Lapja
Volt kártársainak, tanítványainak visszaemlékezései.

Állandó emlékkiállítás a Tarhosi Énekiskoláról

Augusztus 21-én, Békésen, a Békés megyei Fiókleveáltárban *A Tarhosi Énekiskola 1946—1954* címmel állandó emlékkiállítás nyílt. A nagyhírű iskola tervezésében, munkájában, eredményeiben Debrecen is érdekelt. Az iskola alapítója, igazgatója, művészeti vezetője *Gulyás György*, a debreceni *Kodály Kórus* karnagy-igazgatója volt.

XXIX. évfolyam.

76. közzétételnapja 1908. július 18.

17. évfolyam.

TANÍTÓK LAPJA

A MAGYAR REF. TANÍTÓK ORSZÁGOS EGYESÜLETÉNEK HONVETŐS SZERVEZETE

Megjelenik a szerkesztőbizottság felügyeletével, a szerkesztőbizottság elnökével **Dobó Sándor** vezetésével.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

Alapítvány: 1908. július 18. Szerkesztő: Dobó Sándor. Hely: Debrecen.

A Dobó Sándor szerkesztette és Hajdúböszörményben kiadott országos tanügyi lap, a Tanítók Lapja.

EMLÉKEZÉS I. LÁSZLÓ KIRÁLYRA

NÉMETH PÉTER

„Sziklahitű László,
Ki nem ismer sz féltelmet,
Légy ereje, pajza
Gyengeszívű népednek:
Ingadozó lelkek,
Sok csapással
verték,

Töled kérnek védelmet.” —¹ szállt a fohász a XVII. századi töröktől, némertől pusztított Magyarországon I. László király felé. Trónralépésének 900. évfordulóján is elsősorban a honvéd uralkodóra emlékezünk, s nem véletlenül itt, Szabolcs-Szatmárban; ifjúkorában hercegeként e keleti országrész, a nyíri—bihari dukátus mondotta fejének, királyként két ízben is e tájon vette meg földjének népet a rabló ellenségétől, énkölete alatt a királyi vármegye Árpád-kori székhelyén, Szabolcs városában született meg XI. századi jogtörténétünk egyik becses emléke.

„Emberölő harcban

A Gonosznak ártóttál...” — a *Cantus Catholici* eme énekét az 1650-es évek Szabolcs megyéjében — ha kevés helyen is — évszázados hittel zengette jobbjá és földesúr, mert ekkor még elevenen élt László király 1085. évi kunok ellen vívott csatájának emléke. Erről a közel egykorú források így emlékeznek meg: „Kutesk vezért elcsábította a hiú reménység, nagyokaságú kunnal berontott Magyarországra, eljutott egészen Ung és Borsova vármegyékig. Ennek hallatára László király rájuk rontott, és szétszóródtak színe előtt; kard élével vésztett sok ezer kun: Salamon király és Kutesk futva menekültek, mint tépott tollú vadkacsák a keselyűk csörétől. László király elvette zsákmányukat, és himnuszokkal, imádságokkal magasztalták az Istent, aki dicső győzelmet adott nekik. Azután ugyanott templomot is építtetett a mindenható Isten tiszteltére és a győzelem emlékére, mert ezt Isten segítségének tulajdonította.”²

A Képes Krónikának a XI. századi *Gesta Ladislai regis*-re, a Szent László-kori östgátára visszavezethető³ eme részletét vették át a később íródott, belőle merítkező munkák: a XV. századi Münchener Krónika, a Budai Krónika, avagy a Thuróczy-Krónika.⁴ Ungancsak belőle táplálkozott Mügelén Henrik Krónikája is,⁵ Kutesk nevét más alakban (*Kunkertly*—*Kunkert*) tartva meg, s mellőzve a betörés helyét, a templomépítés eseményét. Bonfini úgyszintén a lényegi elemeket hagyva el színezte a történeteket kerek egészé, nem mulasztván el a tudós etimológizálást a kunhalmok eredetéről.⁶ Tehát végül is az ősforrás, a Képes Krónika közele a döntő: Kutesk kun vezér Salamonnal együtt a XI. századi Magyarország két névszerint is említett vármegyéjét, Ungot és Borsovát pusztította, László királlyal szemben csatát vésztett, ki a győzelem emlékére a csata színhelyén vagy környékén templomot építtetett.

Történetírásunk adós maradt mindmáig a csata idejének, színhelyének, illetve a László király által emelt templomnak pontos megnevezésével, mely értékes adattal gyarapíthatná XI. századi biztos hiteles építészeti emlékeink sorát. Szabolcsi helytörténeti irodalmunk egyik legelső tudós gyarapítója, Kandra Kabos egri kanokok munkásságát kellett kiánsni a feledés porából, hogy — e becses évforduló alkalmából — ráirányítsuk a figyelmet egy rég elfeledett dolgozatára. Igaz, ő sem véletlenül bukkant rá forrására: *Györgyényi Ignác* kiskvárdai plébános, talán első megbébeli helytörténetírónk, már Kandra előtt 12 évvel hírt adott arról, hogy a kiskvárdai hagyomány évszázadok óta László királyt valja a helybeli róm. kath. templom építetőjének.⁷

De lássuk a tényeket. A kiskvárdai r. k. egyház 1667—1845 között frott, tehát megénk mindenképpen legrégibb anyakönyvben ez olvasható az utolsó oldalakon, „*Legenda et observanda*” alatt bejegyezve: „*Templum Forensi id est in Oppido S. Petri Apli vulgo Kő Templom, manifestum est Omnibus ad Oculos quod revera fuerit condam funditus aedificatum a Christianis bonis Rno (Romano) Catholicis, quod in Cartus legi a Divo Hung. Rege S. Ladislao aedificatum fuisse, post gloriosa reportatam victoria ad Bököny in Cottu Zabolcensi contra Tartaros (Bonfin.: circa Annum 1082 quod auxit Regia pene munificentia, dotavique pie Remincentiae Vir Petrus de Kiss Varda quaestor, alios Thesaurarius Regni Hungariae, sepultusque ibidem 1435 circiter*”⁸ ... azaz Kandra Kabos kevése szöszertint, inkább tartalmi fordításában: „A piac terén lévő Sz. Péter egyházzól nyilvánvaló, hogy alapjaiban katolikus építmény, amely (miként a régi írásokban olvastam) sz. László király alkotása az 1082. évben (!) tatárok ellen (!) nyert bökönyi győzelemnek emlékére, melyet majdnem fejedelmi bőkezűséggel nagyobbított és gazdagított a bold. emlékezetű Várdai Péter kir. kincstartó, ki ott temettetett el 1435-ben”.⁹ A feljegyzés Fehér János Józseftől származik, ki 1717—1725 között látta kiskvárdai plébános. Valószínű, hogy az itt újraközölt hagyomány alapján készíthették a templom szentélyének külső, keleti oldalán, s a belsőben azokat a feliratokat, melyekről Györgyényi és nyomában Kabos oly bőségesen értekezik. Későbbi voltakait igazolja az egyik utolsó mondata: „*Erecta per divum Regem Ladislau anno 1082, reparata 1818.*”¹⁰

Úgy tűnik tehát, hogy régi hagyományról van itt szó, melynek ösiségeben ugyan megingathatna a Bonfinire történő hivatkozás, ám — mint láttuk — Bonfininél sem a csata (Bököny, Szabolcs megye), sem a templomépítés helyéről nem olvashatunk. Egy másik tény ugyancsak kétségessé tehetné a fenti híradást. A Várdai-család XV. századi nemzedékrendjén ugyanis nem találunk Péter nevű személyt. De ebben elírás kell látnunk: a foglalkozás megjelölése, az tudniillik, hogy a templombővítő királyi kincstartó (*quaestor alios Thesaurarius Regni Hungariae*), nyilvánvalóvá teszi, hogy itt Várdai Miklósról van szó, aki — oklevelekből kitűnően — nem 1435-ben, de jóval később, 1461 legvégén hunyt el.¹¹ A feljegyzés most nem közzétételéből, tudniillik Várdai Miklós sarkóvénének János Szigmund erdélyi fejedelem idejében (1559-ben) történt elpusztításából következtethetünk arra, hogy a bejegyzés eredete a XVI. századra hitelesen visszavezethető, s így hihető, hogy korábbi, középkori állapotokat, illetve hagyományt is tükröz.

Kérdés marad azonban továbbra is a csata időpontjának és helyének meghatározása. Történeti irodalmunkban általánosan elfogadott, hogy László király besenyőkkel és kunokkal vívott csatái közül ez az 1083. esztendőre tehető, maga a Képes Krónika is István szenté avatása, tehát az 1083-as esztendő utánra helyezi.¹² Mindenesetre megdölgöndölgöndölgő, hogy

a kiskvárdai anyakönyv feljegyzése az egyetlen forrásaink közül, mely dátumhoz (circa *Annun* 1082) kötötte ezt az ütközetet, s ez egyúttal megbizhatóságát túl önállóságát is igazolja. Nehezebb feladat a csata helyének megjelölése. A Képes Krónika csak azt a területet jelöli meg, ameddig az ellenség eljutott, azaz Ung és Borsova megyéket. Amíg Urmegye területi kiterjedése a későbbiekben sem változott, Borsova vármegye a XIII. század második felében, a nemesi vármegye megalakulásakor kettészakadt: a Tiszától a keletre fekvő része Bereg néven önállósult, míg a Tiszától nyugatra elterülő rész, az úgynevezett Tiszakönyök Szabolcs megyéhez került. Mint erre már rámutattunk,¹³ a királyi vármegye határainak kijelölésekor Borsova vármegye első székhelye Kiskvárd volt, s csak később, I. István uralkodása végén került át központja a Tisza és a Borsova folyók között épült Borsóvárra. Eppen a terület megnevezése igazolja, hogy e részt a Képes Krónika írója egy jóval korábbi forrásból merítette, másrészt újabb bizonyíték a kiskvárdai hagyomány hitelességének pozitív megítélésében. Am helyi forrásunk további adalékkal bővíti a Képes Krónika híradását: az ütközést a szabolcsmegei Bököny területére helyezi. Ennek eredetét kimutatni nem tudjuk. Igaz ugyan, hogy a múlt század végi, Szabolcs megei helytörténeti munkáiban előfordul a bökönyi „néphagyományra” történő hivatkozás, úgy vélem azonban, hogy ennek gyökerét Görgényi, illetve nyomában Kandra Kabos munkásságában, illetve kapcsolataikban kell keresnünk.

A Bököny helynevek vizsgálata sem vitt közelebb az ütközet helyének megállapításához. A Szabolcs megei Bököny helynéven kívül a környéken Biharban és Ugocsában találkoznak *Bökény* nevű településekkel. A Bihar megyei távolsága, fekvése miatt számításon kívül hagyhatjuk, ennél jóval feltűnőbb az ugoccai Bökény. A település egyike az első, oklevelesen is említett ugocsa-megei helységeknek (1230: *t. Buken*, H. VII. 19.), ám a mege monográfusa szerint „az első településeknek nyolha XII. század második felében jelentek meg” Ugocsában.¹⁴ Egy érv szólhatna Bökény mellett, ti. az, hogy légvonalban alig néhány kilométerre fekszik az Árpád-kori Borsova vármegye székhelyétől, amely nyilvánvalóan a kun betörés célpontja lehetett. Egy másik viszont ellene, ugyanis településünk a Tisza bal partján található, márpedig az ellenség tiszai átkeléséről a Képes Krónika ez esetben hallgat. Felmerült még a csatahely Munkács környékére való lokalizálása, ezt azonban sem régebbi, sem újabbkori forrásadat nem támasztja alá.

Ha a csatahelyet eldönteni nem is tudjuk, az elmondottakon kívül még két tény sorakoztatható fel a kiskvárdai r. k. templom László-kori eredetisége mellett: a templom titulusa és a kiskvárdai Szent László-kultusz középkori adathozhatósága.

A kiskvárdai egyház 1293 körül tűnik fel, amikor János nevű papját említik, mint a Várdaiak megbízottját. A pápai tizedjegyzékben szerepel elsősorban védőszentje, Szent Péter (1332—5/Pp. Reg.: *Stephanus sac. S. P. de Varada* Vat. I/1, 247),¹⁵ illetve Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére szentelték (1452: *plebano ad eeccl-m parochialem beatorum Petri et Pauli apostolorum in oppido Varda*)¹⁶ s azon három szabolcs-szatzmári egyház egyike, mely középkori titulását mind a mai napig megtartotta. Rangját mutatja plébánosának borsovai alesperesi címe.¹⁷ Nos, éppen az egyház titulusa kelthet bizalmat bennünk a László-kori alapítás iránt, ugyanis László király egyik legjelentősebb alapítása, a somogyvári bazilika — egyúttal első temetkezési helye — a Szentháromság, Szent Egyed hitvalló és Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére volt szentelve.¹⁸ Ugyancsak Szent Pétert vallotta védőszentjének a hercegség (dukátus) egyik szék-

helyének, Biharban — László hercegi szállásának — plébánia temploma is.¹⁹ Itt most legyen elég arra utalni, hogy a két apostolfejedelem XI. századi magyarországi, még I. István király idejére visszavezethető kultusza a királyi szűkebb katonai kíséretével, a testőrséggel van szorosabb kapcsolatban.²⁰

A másik nyomatókos érvünk Szent László középkori, kiskvárdai kultusza lehet. 1453-ban V. László király a mezőváros részére bizonyos vásárjogokat engedélyez, s ekkor említi Szent László királyról elnevezett utcáját (*ad vicum sew plateam sancti Ladislai regis, alio nomine Kapolna uca vocatum, in oppido Varda predicto existentem*... Z. IX. 346). Ugyanebben az időben Várdai Miklós kincstartó átépítette a plébánia-templomot, ekkor készült máig is álló, a nyolcszög három oldalával záródó gótikus szentélye. A hat, boltozatot tartó gyámkő — nálunk ritka kivételként — emberalakot ábrázolt, melyek közül az első kettő — a szentély északi oldalán — attributumai és feliratuk alapján azonnal felismerhetők: a templom védőszentjeit, Péter és Pál apostolt ábrázolják. Majd három, megfeszítésre váró mellkép következik, s végül a szentély déli oldalán, Péter apostollal szemközt helyezkedik el az utolsó, Felirata: *Ego Alexandri sum*, azaz „En Sándoré vagyok” a képek első közlője szerint „feltehetően az építetőre vagy a szobrászatra utalna, azonban további kutatást igényel majd ennek magyarázata.”²¹ Nem ennek a megemlékezésnek a feladata a részletes elemzés, mégsem tekinthetünk el egy rövid egybevetéstől: a kétoldalt alomló hajkorona, a vaskos, sodrott bajusz, a kétoldala fésült dús szakáll bennünket a középkori László-ábrázolásokra emlékeztet. Úgy véljük, hogy a kiskvárdai templom szobrászának egy abban az időben sokan által ismert alkotás, az ún. Szent László-herma lehetett az előképe. A kutatás szerint ez a XV. század elején készült fejedelmektartó a régebbi László-ábrázolások közkeletű típusát követi, amely viszont az ugyancsak várdai XII. századbeli síremlékre mehet vissza.²² A Kiskvárd és Nagyvárd közötti kapcsolatok egyik jeleként értékelhetjük, hogy éppen a templomépítés idején, a XV. században válik gyakorlattá Várda nevének a kis jelzővel való elkülönítése, megkülönböztetésképp a középkorban hasonló névfórmájú Nagyvárdtól.²³

***

László király vitathatatlanul szabolcsi vonatkozású alkotásának tekinthetjük az úgynevezett *I. törvénykönyvet*, a szabolcsi egyházi zsinat (országgyűlés) határozatait. Keletkezésének helyét maga a bevezető adja meg: „... 1092. év(é)ben május 20-án Szabolcs városában szent zsinat tartott, a magyarok legkeresztényebb királya, László enklóletével, országa összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett.”²⁴ A hagyományosan 42 részre tagolt törvénykönyv — zsinati jellegével összhangban — a magyar egyház belső reformjairól ad számot: intézkedik a papok nősülésének tilalmáról (1., 2., 4. §), illetve ideiglenes engedélyezéséről (3. §), az idegenből jött egyházak (17., 18. §) és az apátok (21., 27., 35., 36., 39. §) köteleességeiről, az egyházi igazságszolgáltatásról (20., 28., 34. §), az egyházi javakról (5., 6., 23., 24. §), az egyház részére szedendő tizedről (30., 35., 40. §), a vásárnapi megünnepeléséről (11., 12., 15., 16., 26. §), az utazás közbeni mise tartásáról (29. §). Elrendelték boldog István király és Gellért vértanú világiójának megünnepelését, valamint háromnapos böjt tartását szent Márton és szent Péter ünnepe előtt (37. §). Az egyház saját védőszentje és

A helyreállított szabolcsi Szűz Mária monostor. Csendes Csaba felvétele

felszentelése napjának megünneplésén túl a már felsoroltak mellett 26 ünnep — többnek vigiliával közös — megtartásáról határoztak (38. §).

Ha most el is tekintünk annak vizsgálatától, hogy miképp tükrözik a szabolcsi zsinati határozatok a XI. század végének magyar, s azon belül egyházi társadalmát, nem mellőzhetjük annak rövid elemzését, hogy miért éppen akkor, s miért éppen itt, Szabolcsban került sor a zsinat megtartására? A választ a zsinat előtti esztendő magyar külpolitikájában kereshetjük. László király a fiúutód nélkül elhunyt *Zvonimir* horvát király halála után, annak özvegye — László nőtestvére — kérésére 1091-ben hadjáratot indított Horvátország ellen, s azt elfoglalva, Magyarországhoz csatolta. Az akció két fontos európai udvarban is felháborodást váltott ki: egyrészt Róma tiltakozott ellene azon a címen, hogy Horvátország pápai hűbér, másrészt Bizánc, mely az országot még Zvonimir életében a római birodalom körül szerzett érdemeiért Velencének adta. Bizánc fegyveresen avatkozott be: a szövetséges kunokat küldte a királyt nélkülöző ország ellen. A Havasalföld irányából érkező kunok *Kapocs* vezetésével Erdélyen keresztül Bihárig jutottak el, majd a Nyírséget is feldúlva Tokajnál keltek át a Tiszán. Innen a Tisza mentén, a Duna—Tisza között pusztítva Becségig hatoltak. László, horvátországi hadjáratából visszatérve a Temes folyó közelében ütközött meg a kunokkal és aratott győzelmet feleltük.²⁵ Amíg Bizánc beavatkozása nem járt sikerrel, Róma magatartása sokkal nagyobb gondot jelentett. Igaz, még ebben az évben, a somogyvári francia apátság alapításakor megjelent a pápai követ, ám „a királyi kegyuraság és a püspöki jog fenntartásával”²⁶ Somogyvár nem vált „nullius” apátsággá. A szakadás ezt követően történt. László — tekintve, hogy hódításait a pápai udvar, II. Orbán környezete nem ismerte el — az ellenpárt, IV. Henrik császár és III. Kelemen (ellen)pápa elveihez közeledett, azaz az egyházi reformmozgalom két legfontosabb kérdésében, a papi nőtlenység (*coelibatus*) dolgában, valamint a vele összefüggő investitúra és szimonia elleni harcban mérsékelt álláspontra helyezkedett. Ezt fogalmazta meg a szabolcsi zsinat 1092-ben, sőt régi hagyomány alapján a nagybőjt kezdetétől görög szokás alapján állapította meg. A Rómába is eljutott döntés méltán váltott ki megdöbbenést: II. Orbán pápa Kálmán királyhoz 1096-ban frott levelében keserűen emlegeti fel, hogy „a magyarok népe már régtől fogva téves útra tért, és üdvösségének pásztoraitól elhagyatva, idegen nyáj nyomába szegődött.”²⁷

A XI. század utolsó harmada István óta, s László után még hosszú évszázadokig a magyar egyházpolitika legmozgalmasabb időszakának tekinthető. Püspökségek, a bihari és a szerémi (bácsi) átszervezése, illetve a bácsi görög püspökség és a kalocsai érsekség egyesítése, a zágrábi püspökség létesítése mellett László király nagy érdemének a káptalanok létesítését tekinti a közelmúlt történetírása. Mint a szabolcsi zsinat törvényeiből kitűnik, „a pápaság által régóta szorgalmazott coelibatust a vezető pápaság részére nem rendelettel, hanem az intézmény átszervezésével kívánta megoldani” a király. Ennek lényeges eleme a püspökségek mellett székeskáptalanok, és prépostságokhoz tartozó társaskáptalanok létrehozása, mint ezt Győrffy György vallja.²⁸ Bár egyetlen László-féle adománylevelünk sem maradt fenn, a későbbi adatokból tudjuk, hogy László Istvánnál bőkezűbben látta el az új alapítványokat. Eme új intézménnyel azonban háttérbe szorultak a bencés (monasztikus) művelődés korábban nagy hatású műhelyei, s az új versenytárs, a káptalanok iskolái váltak a magyar művelődés — Nyugattal egyenrangú — kútforrásai.

László azonban rokonsága, elsősorban I. István király alapításait sem hanyagolta el. Mégis, az uralkodása idején bekövetkezett változás, a bencés vonallal szemben a burgund-francia király felé fordulás nagy hatással volt későbbi egyházi létesítmények, a bencésekkel szemben a cisztertek és premontrétek számára történő alapítványok sorsára.²⁹

Ha mindez csak László életútjából deríthető ki, summázata a szabolcsi zsinat is tartalmazza. Miért itt került sor a zsinat megtartására? — ez a kérdés, mint Szabolcs múltjának kutatóját, évek óta foglalkoztat. Bár végleg állást foglalni ma sem tudok, több lehetőség felmerülésével számolhatunk. Az 1091-es kun betörés során elképzelhető, hogy a vármegegyezkely, Szabolcs templomai súlyos kárt szenvedtek, s az újrászentesítésük okot adhatott a zsinat ihatni megtartására.³⁰ Ugyanebben az évben, 1092-ben László király hadjárattal indított Halics ellen.³¹ Lehetőség, hogy itt, Szabolcsban volt egyúttal a hadak gyülekezőhelye, hol a királlyal tartó előkelők már korábban — a zsinatra — összesereglettek. Mindenesetre tény, hogy a zsinatnak is helyet adó Szűz Mária monostor hosszú évek régészeti kutatása és az Országos Műemléki Felügyelés helyreállítása után — hajdani állapotában — ma is áll.³²

Ki volt tehát ő, László király? A haza határainak védelmezője, belső rendjének őre, a magyar egyház nagy reformátora? A középkor embere joggal tekintette tettei alapján szentnek, „Magyarország édes oltalmának, szent királyok közli drágalátos gyöngyének.”³³ A ma futatója joggal állítja kimagasló történelmi személyiségek, a nagy államteremtői sorába. Eppen ezért emlékezünk reá trónralépésének 900. évfordulóján.

JEGYZETEK

1. *Kisdi Benedek*: Cantus Catholici, 1651. (ed. Bp. 1935)
2. Képes Krónika a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalairól és bátorságukról (1358). Fordította *Geréb László*. Magyar Helikon, h. n. (Bp.) 1971. 95; SRH. ., 408–409.
3. *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp. 1967. 36, 73. jegyzet. (Tudománytörténeti tanulmányok 5.)
4. SRH. II. 78; SRH. I. 408–409; Scriptorum rerum Hungaricarum veteres ac genui... Cura et studio *Ioannis Georgii Schwaandneri*. I. Tyrnaviae, 1765. 212.
5. SRH. II. 190–191.
6. *Idézi Kandra Kabos*: Adatok a kiskvárdai sz. László építette egyház történetéhez. Adatok az egről egyházmegye történetéhez. I. (1885) 281.
7. *Kandra K.*, i. m. 273–283; *Györgyényi Ignác*: Kiskvárdai városának örök emlékü. Budá. 1872.
8. A Györgyényi, illetve a Kandra által kiadott szöveget az eredetivel egybevettem, a hibákat kijavítottam.
9. *Kandra K.*, i. m. 284–285.
10. *Györgyényi I.*, i. m. 9.
11. 1461. november 29-én még élt (Z. X. 197). 1462. január 11-én már özvegyét említik (Z. X. 204). Kincstartóságáról ld. Z. IX. 422, X. 48. (1454., 1459)
12. SRH. I. 408–409; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. 2 I. 151., 203. jegyzet.
13. *Németh Péter*: Borsova határvármegye kialakulása. H. n. 1975. 7. (A kiskvárdai Vármegye kiadványai 5. sz.)
14. *Szabó István*: Ugocsa megye. Bp. 1937. 297., 37. (Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből I/1.)
15. *Mező András-Németh Péter*: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnevtára. Nyiregyháza, 1972. 63.
16. Z. IX. 323.
17. *Mező A.-Németh P.*, uo.
18. *Sörös Pongrácz*: Az elenyészett benczés apátságok. Bp. 1912. 149. (PRT. XII/B.)
19. *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. 214. (Település-és népiségtörténeti értekezések. 5.)
20. Erről legutóbb hasonlóképp *Magyar Kálmán*: A nagycsedői Sárvár története és régészeti kutatása I. *Szabolcs-Szatmári Szemle* XII. (1977) 1. sz. 73.
21. *Eri István*: Kiskvárd. Bp. 1965. 45–46., 35. kép. (Műemlékeink)
22. *Bogay Tamás*: Stephanus rex. Wien—München, 1976. XVI. 69. kép; *László Gyula*: Szent László győri ereklyetartó mellszobráról. *Arabella* VII. (1965) 157., skk.

23. *Mező A.-Németh P.*, i. m. 64.
24. *Szöveggyűjtemény Magyarországi történetének tanulmányozásához. I. Részt 1000-161 1528-ig. (szerk. Lederer Emma) Bp. 1964. 38; Závodszy Levente*: A szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 161.
25. SRH. I. 412.
26. *Győrffy György*: Szent László egyházpolitikája. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Túrkeve, 1971. 70.
27. Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. (szerk. *Makkai László—Mezey László*) Bp. 1960. 94. (Nemzeti Könyvtár, Levelestár)
28. A kérdés legjobb feldolgozása *Győrffy Gy.*, i. m. 67., mi is az ő gondolatmenetét ismertetjük.
29. *Győrffy Gy.*, i. m. 69.
30. Talán hasonló tényre utal a szabolcsi zsinati határozat 7. §-a is, v. ö. *Kristó Gyula*: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974. 95, 48. jegyzetben foglaltakkal.
31. *Pauler Gy.*, i. m. I, 160.
32. A régészeti kutatásáról ld. *Fodor István—Németh Péter*: A szabolcsi ispáni központ régészeti kutatásainak első három évről (1969–1971). *Szabolcs-Szatmári Szemle* VII. (1972) 1. sz. 96–98. — Az épület tervezője Komjáthy Attila (OMF), kivitelezője az OMF nyiregyházi építésvezetője, Koroly József építésvezető felügyelője.
33. *Peer C.* (Régi Magyar Költők Tára I., Bp. 1921) 220.)

ROVIDÍTÉSEK

SRH. = Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit *Emericus Szentpétery*. I–II. Budapestini, 1937–1958.

Z. = A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk.: *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kamerer Ernő, Lukács Pál*. I–XII. Pest, Bp. 1871–1931.

Érdekes vezetők a Pest megyei múzeumokhoz

A Pest megyei Múzeumi Szervezetnek az a sajátsága, hogy rendkívül sok kis múzeuma van. Ezek a kis múzeumok azonban gazdag anyaggal rendelkeznek, jó kiállításai vannak, eredményesen szolgálják a művelődés ügyét. A penci falumúzeumot *Gerengy Pál* tanító szervezte, anyagát 1933-tól kezdődően gyűjtötte. Értékes régészeti, tájtörténeti anyaga van. A múzeumnak 1975-ben készült új állandó kiállításához — *Cserhát-táj kiállítás* — 1976-ban színvonalas, gazdagon illusztrált vezető készült. Hasonló a *Nagytarcsai Falumúzeum* állandó kiállításához készített vezető. Nagytarcsán, ebben a 2000 lakosú helységben, 1959 óta folyik rendszeres múzeumi gyűjtőmunka. Ennek eredményeként ma a Falumúzeumnak gazdag régészeti, komplex helytörténeti, mezőgazdasági, néprajzi anyaga, illetve gyűjteménye van. A közelmúltban készült állandó kiállítás a Gödöllői domborzat történetét, népeletét mutatja be. Ehhez a kiállításához készült 1977-ben vezető: *Vezető a nagytarcsai Falumúzeum kiállításaihoz* címmel.

Múzeumba került Luby Margit hagyatéka

A múlt év július 18-án elhunyt és 24-én Magyarban eltemetett *Luby Margit* néprajzkutató gazdag anyaga; feldolgozások, jegyzetek, kész- és teredékes kéziratok stb. a mátészalkai *Szatmári Múzeumba* kerültek. A múzeum munkatársai feldolgozzák, sajtó alá rendezik az anyagot és folyamatosan megjelentetik. A hagyaték rendkívül értékes a szatmári nép, a Szamosköz, a Tiszahát, az Ecsedi lapp vidékének népe történetének, életmódjának, kultúrájának jobb megismerése szempontjából.

A MÚZEUM ÉS A MUNKÁSMŰVELŐDÉS KAPCSOLATA A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMI SZERVEZETBEN

ORMOSI LÁSZLÓ

A régóta eredményesen folyó közművelődési munkának nagy lendület és új lehetőséget adott a közművelődési párthatározat, illetőleg a közművelődési törvény célkitűzése. Kiemelt feladatunk a munkásság, a parasztság, az ifjúság nevelése, a szocialista hazafiság erősítése, a népi-nemzeti hagyományok ápolása.

Muzeológusaink keresték és keresik azokat a lehetőségeket, eszközöket, módszereket, amelyek segítségével eredményesebbé tehetik a munkásközösségekkel való együttgondolkodást, kapcsolatteremtést. Ennek a legjobban bevált formája a munkahelyi közösségekkel, a szocialista brigádokkal kialakított kapcsolat, ami szocialista együttműködési megállapodásban realizálódik.

Céljaink elérése érdekében számos üzemmel, vállalattal szoros együttműködésre léptünk. Szocialista szerződésekben körvonaloztunk, igen változatos módokon több munkásközösségben fejtünk ki tevékenységet:

Debreceni Ingatlankezelő és Közvetítő Vállalat. Szocialista együttműködési szerződésünk van a vállalattal három szocialista brigádjával, rendszeres múzeumlátogatásra, üzemi túrlat-, illetve kiállításrendezésre; részük-ről pedig a kutató-feltáró munka segítésére. Például: lakókocsit biztosítottak régészeti ásatásunkhoz.

Alföldi Nyomda. Szocialista szerződésünk van közös kiállításrendezésre. Öt fiatal muzeológusból nyomdász-életmód kutató munkaközösség alakult, amely adattárát létesít, gyűjtőmunkát végez, túrlatvezetést, valamint előadást tart a debreceni nyomdászág körében. Ugyanakkor az Alföldi Nyomda konkrét segítséget nyújt a múzeumi propaganda-munkához.

BIOGAL: Szobellény és Kossuth brigádjai népművészeti körét patronáljuk, a népművészetben való tájékozódásukat túrlatvezetésekkel és kiállításrendezésekkel segítjük.

HUNGÁRIA Műanyaggyár: régebbi a kapcsolatunk a Városi Tanács Művelődésügyi Osztályának kijelölése alapján. Ennek ellenére tevékenységünk ezzel a vállalattal kevésbé eleven, bár közvetetten érdekes és értékes. Például a vállalat fiatal szobrászokat foglalkoztatott kísérletképpen, akik viszont tőlünk kértek tanácsokat, eligazítást.

A **Hajdú megyei Állami Építőipari Vállalat** 42 szocialista brigádjára tesztileg belépett a Múzeumbarátok Körébe, és rendszeres csoportos és egyéni látogatónkká vált. Szocialista szerződésünk alapján mi a munkásszállásunkon kiállításokat mutatunk be, a Múzeumi Hónapban pedig számukra külön foglalkozásokat tartunk.

A **Járműjavítóval** kísérleti közművelődési tevékenységet végzünk. A módját és lehetőségét kutatjuk annak, hogy az ottani jól felszerelt, nagy hagyományokkal rendelkező és eredményes munkát kifejtő üzemi művelődési házzal hogyan működhetünk együtt, fejthetünk ki közművelődési tevékenységet. Az együttműködés az eddigi tapasztalatok szerint legeredmény-

esebb kiállítások bemutatására, helyben való túrlatvezetések tartására, valamint csoportos látogatások előkészítésére és levezetésére.

Hasonló, kapcsolattfelvételen és erősítésen alapuló igen sokoldalú közművelődési tevékenységet fejtenek ki vidéki múzeumaink is. A Hajdúszági Múzeum a hajdúböszörményi Zsinórgyárral, Ruhaiipari Vállalattal, ELZETT Gyárral, a Béke és a Vörös Csillag termelőszövetkezetekkel; a Bihar Múzeum az ELZETT-Gyárral, a berettyóújfalui malommal; a Bal-mazújvárosi Múzeum a helyi termelőszövetkezetekkel, a Vegyesipari KTSZ-szel; a Bocskai István Múzeum a Tiszántúli Gázművekkel, a hajdúszoboszlói Fűző Vállalattal és a különböző üdülőkkel épített ki és ápol eredményes közművelődési kapcsolatokat.

Keressük a kapcsolatot a Szakmunkásképző Intézetekkel, mert a szakmunkásképző intézetek oktatási rendszere is alkalmas múzeumi tanítási órák számára, szükséges tehát ilyen órákat tartani, mert ezek az órák a munkások múzeumlátogató közösséggel nevelésének fontos bázisai lehetnek. Ilyen szellemben került sor a Múzeum és a diákság címmel megtartott, bemutatások foglalkozásra, a 109-es számú Szakmunkásképző Intézetben, és a Diákok a múzeumban c. múzeumi órára, amelynek hallgatói a 127. sz. Szakmunkásképző Intézet második osztályos diákjai voltak.

A XI. Kongresszus határozata kimondja: „Szorosabbá kell tenni a kapcsolatot az alkotóműhelyek és művészek, illetve a munkások, a kultúrát értő és szerető dolgozók között”. Ebben a feladatban múzeumunk közvetítő szerepet vállalva rendezi a ma élő kortárs-művészek kiállításait, illetve más intézmények hasonló rendezvényein vállal túrlatvezetést, művész-közönség találkozás lebonyolítását.

Intézményünk csatlakozott más közművelődési intézmények munkásművelődési tevékenységéhez is. Évek óta — és igen eredményesen — folyik Hajdú-Bihar megyében a szocialista brigádok politikai-művészeti vetélkedője, a „Korunk valósága”. Ennek a vetélkedő-rendszernek történész-, művészettörténész- és irodalmár munkatársaink állandó előkészítői, illetve előadói és zsűritagjai. Bizonyos kiállításokat kiemelten, a vetélkedőn résztvevő szocialista brigádoknak ajánlottunk, pl. a Nagy Balogh János kiállítást, amely a magyar festészet forradalmairai sorozatunk nyitó-kiállítása volt.

Munkáshagyományok gyűjtésére is buzdítjuk a tanulóifjúságot, így az 1977. június 18. és 25. között megrendezésre került Múzeumi Honismereti Tábort egyik szekciójának feladata volt a püspökladányi Vasutas Kolónia hagyományainak az összegyűjtése.

Munkánkat nagymértékben elősegíti a Debrecen Megyei Városi Tanács VB Művelődési Osztálya által létrehozott Nagyüzemi Közművelődési Koordinációs Bizottság által kidolgozott 1977. évi feladat- és ütemterv, s ennek tagja egyik kollégánk is.

Nyomdát változtattunk

Ahogy az az impresszumból is látható, a Múzeumi Kurír 24. számát már nem a Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat (Kaposvár), hanem a debreceni Alföldi Nyomda állította elő. A nyomdaváltoztatás is indokolja, hogy folyóiratunk 24. száma késéssel látott napvilágot. A késést be fogjuk hozni. Jelenleg nyomdában van a 25., 26., 27., 28. és a 29. szám. Minden reményünk megvan rá, hogy ezek a számok gyors egymásután megjelennek.

Ritka érdekes alakja helytörténetünknek: volt gépészmérnök, kommunista lapszerkesztő, malomtulajdonos és tisztviselő. Hajdúnánáson született 1887. február 27-én. Apjának egy daráló jellegű kis malma volt.¹ A hajdúnánási gimnáziumban tanult, végig jeles eredménnyel. Tudatosan készült a mérnöki pályára, rendszeresen járt szabadkézi rajz és gyorsírás órára. Nagydiák korában az ifjúsági önképzőkör egyik vezetője.² Németsországnak szerzett gépészmérnöki oklevelet, s egy ideig ott is dolgozott. 1913-ban az AEG Unió Magyar Villamosági Rt. berlini központjának alkalmazottja.³ Az első világháború kitörésekor tüzérhadnagyként bevonult a hadseregbe. 1915 elején, Przemysl elestekor orosz hadifogságba került. Néhány hónapig Katalinszkban, majd közel három évig Turkesztánban volt fogolytáborban. Egyik, 1917. június 18-án apjához írt levelében beszámolt itteni ténykedéseiről: megtanult franciául, 1916 tavaszán torna- és teniszegyletet szervezett, haditechnikai és malomipari előadásokat tartott, később franciát és németet tanított. Rokonszenvvel figyelte a februári forradalom eseményeit, a reakció előretörése viszont aggodalommal töltötte el: „Most nagyon bízunk az oroszok szimpatikus, nagy forradalmában. De mintha kezdene megint ránehezedni a régi posvány, mintha visszazállana az emberek fejébe az a régi sötétség.”⁴ A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme döntő, elhatározó hatást gyakorolt rá. Politikai tapasztalatokra tett szert, megismerkedett a marxizmussal, a bolsevik tanokkal, eljegyezte magát a társadalmi haladás ügyével.⁵

1918 koraőszén tért haza Hajdúnánásra. Kiváló szervezőképességét itthon is kamatoztatta. A polgári demokratikus forradalom győzelmé után részt vett a Nemzeti Tanács munkájában; november 7-i és 8-i felszólalásaiban a közelélményes megszervezését, a leszerelt katonák fogadtatásának előkészítését sürgette.⁶ Zsuga Imrével — az ugyancsak hadifogságból érkezett kommunista egyetemi hallgatóval — együtt „a hazatért katonákat veszi pártfogásba, kioktatja, hogy nekik most joguk, sőt kötelességük részt venni a politikában...”⁷ Előbb — szovjet-orosz mintára — Katona Tanácsot akartak alakítani, ehhez azonban a Nemzeti Tanács nem járult hozzá.⁸ Ezért Bajtársak Jóléti Bizottsága néven hozták létre a hazatért katonák önálló, osztályharcos szervezetét, Csiha Győző elnöklésével. A hivatalos alakuló ülést 1918. november 10-én tartották, de segélyakciójukat már néhány nappal korábban megkezdték.⁹ A Bizottság egyik célkitűzése ugyanis a hadiözvegyek, hadiárvaik, hadirokkantak és az elszegényedett leszerelt katonák segélyezése, érdekvédelme, az elesettek felkarolása, támogatása volt. Társadalmi gyűlést indítottak, amely jelentős sikerrel zárult; számos rászorulóknak juttattak ruhát, ételmelet, kisebb-nagyobb pénzösszeget, felállítottak egy ingyenes orvosi rendelőt.¹⁰ A Bajtársak Jóléti Bizottsága rendkívül fontos szerepet játszott, „melegágya lett a... bolsevista eszméknek.”¹¹ Vállalta a proletárrétegek érdekeinek kifejezését, képviselését, egy

új, igazságos társadalmi rend megteremtéséért harcolt. Szervezte, forradalmasította az egykori katonákat, a dolgozó tömegeket. Csiha és Zsuga megismertette velük a szocialista, kommunista eszméket, követeléseket, az oroszországi forradalom vívmányait.¹² Szilárd bázist építettek ki a nemzetiségben, amelynek gerincét a leszerelt katonák alkották. Sikerült elérniük, hogy az ellenforradalmi erők támaszául szolgáló székely ezredet elhelyezzék a városból.¹³ Élesen támadták a vagyonos polgárokat, a következeten, a munkásság érdekeit sértő politikát folytató Nemzeti Tanácsot. A Nemzeti Tanács azzal próbált válaszolni, hogy november 15-én betiltotta a Bajtársak Jóléti Bizottságának a működését és lecsökkentette a nemzetőrség létszámát.¹⁴ A Bizottság másnap erőlesen visszautasította a határozatot, a beavatkozást, illetéktelenségnek minősítette a Nemzeti Tanácsot, s követelte, választás útján alakítsák újjá.¹⁵ A november 17-i katonagyűlés Csiháék mellett foglalt állást. 1918. november 21-én népgyűlést rendeztek, ezen felszólalt Csiha Győző is. Ekkor választották meg az új Nemzeti Tanácsot, amelyben továbbra is a polgárok, a nagygazdák és az értelmiségiek képviselői maradtak többségben. Csiha póttag lett.¹⁶ 1918. decemberében Csiha Győző Debrecenbe ment¹⁷ — akárcsak barátja, Zsuga Imre —, Hajdúnánáson ritkábban tartózkodott. Ez lehet az egyik oka, hogy a Bajtársak Jóléti Bizottsága 1919. január 11-én kimondta a feloszlatását. A másik, a döntés indoklásában is szereplő ok: a szociális gondoskodást ezután már állami feladatnak tekintik.¹⁸ Az összegyűlt pénz átengedték a Rokkant Egyletnek és más szervezeteknek.¹⁹

Csiha Győző 1919. január 3-án Cs. Gy. aláírással nagy visszhangot kiváltó cikket tett közzé a Hajdúnánási Köztársasági Újságban, „A szociáldemokrata párt és a bolsevizmus” címmel. Ismertette a bolsevik elnevezés eredetét, a magyar kommunisták programjának főbb pontjait, fontosabb jellemzőit. Ekkor még nem tartotta szükségesnek külön kommunista párt alakítását, inkább a szociáldemokrata párt megerősítését, befolyásának növelését szorgalmazta. Felvetette a polgári pártok felszámolásának a gondolatát is. Síkra szállt a földosztás mellett, mégpedig a földhasználati elv (mindenki annyi földet kapjon, amennyit meg bír dolgozni) érvényesítésével. Mindenféle mezőgazdasági bérmunkát elítélte.²⁰ Helyesen látta meg a földkérdés kiemelkedő fontosságát, a megoldást is helyes irányban kereste. Rövidesen meggyőződött a párttal kapcsolatos felfogásának tarthatatlanságáról is. Debreceni elvtársaink hatására felismerte, hogy szükség van a kommunisták önálló szervezkedésére, kommunista pártira. 1919. januárjában bekapcsolódott a Kommunista Magyarországi Pártja debreceni csoportjának munkájába, február 28-án pedig egy hajdúnánási népgyűlésen „a nánási szocialista pártot nyíltan arra szólította fel, hogy lépjen be a kommunista pártba, mint amely egyedül idvezítő.”²¹ Egyik megalapítója és szerkesztője a Debreceni Vörös Újságnak.²² A bátor hangú, harcos, változatos tartalmú kommunista lap első száma 1919. március 15-én jelent meg.²³ További számai is következetesen kommunista szellemben láttak napvilágot.²⁴ Csiha Győző a Tanácsköztársaság idején Debrecenben nem töltött be magasabb politikai funkciót. Felszólalt a debreceni Munkás- és Katonatanács Végrehajtó Bizottságának 1919. március 23-i ülésén²⁵, de más helyi tevékenységéről — kivéve a Debreceni Vörös Újság szerkesztését — nincs tudomásunk. A román megszállás elől Budapestre menekült, ahol a termelési népbizottságon alkalmazták. Szaktudása elismerését jelenti, hogy nyáron a népbizottság egyik helyettes lett.²⁶

A Tanácsköztársaság leverése után Romániába emigrált. Apja közbenjárására amnesztiát kapott, így 1923-ban hazatérhetett.²⁷ A hajdúnánási úri társaság, a hivatalos társadalom nem fogadta be, kiközösítették: kilgyőző-

ták a kaszinóból, elvették tisztí rangját stb.²⁸ A munkának szentelte életét. Először sertésenyésztő és -hizlalo telepet létesített²⁹, majd ennek jövedelmét felhasználva az apjától örökölt kis malmot megnagyobbította, 1938-tól kezdve pedig korszerűsítette, és fokozatosan — saját tervezése szerint — az ország legmodernebb gőzmalmaivá fejlesztette.³⁰ Közéleti szerepet hosszú ideig nem vállalt. Csak az 1930-as évek elejétől kezdve jelent meg a városi közgyűlésen — erre vagyona jogosította fel —, ahol ésszerű gazdasági intézkedéseket javasolt.³¹ Támogatta az első világháborús katonák Hajdúnánási Bajtársi Törzse elnevezésű szervezetét³², 1937. január 24-én beavasztotta a Hajdúnánási Torna Kör választmányába.³³ Az 1930-as években kapcsolatban állt az illegális KMP hajdúnánási szervezőivel, segítette munkájukat.³⁴ A Tanácsköztársaság hajdúnánási szereplői, a baloldali érzelmű munkások közül többen dolgoztak az üzemében. Törődött velük, a lehetőségekhez képest támogatta őket. A malomban kivételesen jó volt a munkavédelem, a szociális gondoskodás: pl. ingyenes legény szállást, karácsonyi jutalmakat biztosított. Adott esetben eljár munkásainak érdekében: pl. az 1940-es évek elején többször fellépett a lakbérzsura ellen.³⁵ Mindezzel, valamint kiváló szakértelmével és értékes emberi tulajdonságaival kivívta alkalmazottai megbecsülését, szeretetét.³⁶ A második világháború alatt komoly erőfeszítéseket tett, hogy munkásait mentesítse a bevonulástól, vagy visszahívassa őket a frontról. A hadbavonulók családját anyagilag segítette.³⁷ 1944-ben szökött katonákat bújtatott, áprilisban munkakönyv nélkül alkalmazott munkásokat.³⁸ 1944 júliusában a sürgős katonai és hadiüzemi szállításokra hivatkozva kérte, hogy a zsidó és egyéb munkaszolgálatosokat nála állítsák munkába; nyilván így akarta őket megmenteni a deportálástól.³⁹ Rendkívül kockázatos módon letagadta a németek előtt hatalmas gabona- és lisztkészleteit.⁴⁰ 1944 októberében pedig bizalmas munkásainak segítségével sikerült megakadályoznia, hogy a németek felrobbanásuk a galudul aláaknázzott malmot.⁴¹

Bár a háború végén jelentős anyagi károkat szenvedett, sértetlenül maradt a malom épülete és gépi berendezése. Ezáltal lehetővé vált, hogy a felszabadulás utáni napokban gyorsan üzembe helyezték, s így jóformán azonnal rendelkezésre állt az ország közellátásának. Lisztet küldtek a borsodi bányavidékeknek és az idegenes fővárosnak, Debrecennek; 1945 februárjában pedig elsőként szállítottak az éhező Budapest lakosságának.⁴² Csiha Győző az üzemi bizottsággal és a szakszervezettel szorosan együttműködve vezette a malmot. Változatlanul nagy gondot fordított a munkakörülmények színvonalára és a szociális intézkedésekre. 1945-ben bevezette az ingyenes orvosi vizsgálatot⁴³, a következő évben visszamenőleg is kifizette a családi pótlékot.⁴⁴ Politikai szerepléséről keveset tudunk, de annyit igen, hogy gyakran kiállt a népi demokrácia mellett.⁴⁵ Ezért hatott a meglepetés erejével, amikor 1946 októberében a reakció elleni küzdelem, a malmok államosításáért folyó harc hevében a helyi MKP-szervezet a Nánási Szabadság c. hetilap hasábján nyílt, kíméletlen támadást indított ellene. Munkás- és demokráciaellenességgel vádolták meg, a malom azonnali államosítást követelték.⁴⁶ Csiha Győző röpiratban védekezett.⁴⁷ Az akció valóban elhamarkodott és indokolatlan volt, a vádak pedig hamisak. Bizonyítja ezt az is, hogy a malom munkásai az üzemi bizottság által rendezett gyűlésükön Csiha mellett foglaltak állást, nagy többségük nem értett egyet elmarasztalásával, reakciónak minősítésével.⁴⁸ A gőzmalom végülis 1948. március 25-én államosították. Az új üzemvezető másnap vette át az irányítást.⁴⁹ Csiha Győző egy ideig visszavonultan élt, majd 1950-től nyugdíjazásáig a Malomipari Országos Központban dolgozott, kiváló szakmai felkészültségének megfelelő magas beosztásban.⁵⁰ Budapestben halt meg, 1962. december 27-én.⁵¹

JEGYZETEK

- MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának Archívuma (a továbbiakban HBmA) ED. 28.
- A hajdúnánási hat osztályú ev. ref. gimnázium értesítője az 1898–99. tanévről. Hajdúnánás, 1899. 34. p.; u. az 1899–1900. tanévről. Hajdúnánás, 1900. 39. p.; u. az 1900–1901. tanévről. Hajdúnánás, 1901. 113., 117. p.; u. az 1901–1902. tanévről. Bp. 1902. 63–64., 68., 82. p.; A hajdúnánási Államig segélyezett ev. ref. főgimnázium értesítője az 1902–1903. tanévről. Bp. 1903. 82., 93., 123. p.; u. az 1903–1904. tanévről. Debrecen, 1904. 14–16., 82., 98., 103–106., 108., 132. p.
- Hajdú-Bihar megyei Levéltár (a továbbiakban: HBmL) XI. 16/b. 1. Hajdúnánási Csiha Győző-féle Gőzmalom iratal. (A továbbiakban: Csiha-iratok).
- Levél a szomorú fogásból. = Hajdúnánási Újság, 1917. október 18. 1–22. p.
- Perepatis Antal: A Vörös Újság Iratgyűjteménye. = Hajdú-Bihari Napló, 1969. március 16. 10. p.; MSZMP KB Parttörténeti Intézetének Archívuma 605. f. TAGYOB. II/24. 6. e. Adatok a proletárdiktatúra történetéhez Hajdúnánás r. t. városban (a továbbiakban: TAGYOB).
- HBmL XVI. 24. Hajdúnánási Nemzeti Tanács iratai.
- TAGYOB.
- Fehér András: A tőkés rendszer érdekei. = Hajdúnánás története. Hajdúnánás 1973. 315. p.
- Köztársaság (Hajdúnánás), 1918. november 17. 22. p.; TAGYOB.
- Hajdúnánási Köztársasági Újság, 1918. november 29., december 5., 12., 20., 1919. január 10., 19., 24., 31., február 14.; TAGYOB.
- TAGYOB.
- Fehér A.: im. 316. p.
- TAGYOB.
- HBmL XVI. 24. Hajdúnánási Nemzeti Tanács iratai.
- Uo.
- Hajdúnánási Köztársasági Újság, 1918. november 22. 2–3. p.
- HBmA ED. 28.
- Hajdúnánási Köztársasági Újság, 1919. január 17. 2. p.
- Uo. február 7., 2. p.
- Uo. január 3. 1–2 p.
- TAGYOB.
- Uo.: Tetteikben tovább élnek. Debrecen, 1970. 37. p. (a továbbiakban: TTÉ).
- Debreceni munkásmozgalom története a munkásmozgalmi szervezkedés kezdetétől a Tanácsköztársaság leveréséig. Debrecen, 1956. 280. p.
- Bényei Miklós: A vörös tavasz hírnöke. Ötven éve jelent meg a Debreceni Vörös Újság. = Hajdú-Bihari Napló, 1969. március 16. 9. p.
- A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Debrecen, 1959. 119. p.
- HBmA ED. 28.
- Uo.
- Csiha Győző: I. számú válasza a gyáva támadónak. Hajdúnánás, 1946. 5. p.
- Perepatis A.: i. m. 10. p.
- Oláh József: Ipar, kereskedelem. = Hajdúnánás története. Hajdúnánás, 1973. 217–228. p.
- Hajdúnánási Újság, 1931. október 2. 1–2 p.
- Uo. 1932. április 22. 4. p.
- Uo. 1937. január 29. 5. p.
- TTÉ 37. p.
- Oláh J.: i. m. 244. p.; Csiha-iratok 2.
- Uo.
- Csiha-iratok 22.
- Csiha Gy.: i. m. 2. p.; Csiha-iratok 2.
- Oláh J.: i. m. 243. p.
- Csiha Gy.: i. m. 3. p.
- Fehér A.: i. m. 332. p.
- Újjáépítési lexikon. Bp. 1948. 280. p.; Újjáépítő magyarok. Bp. 1947. 655. p.
- Oláh J.: i. m. 244. p.
- Nánási Szabadság, 1946. november 1. 2. p.
- Fehér András: Küzdelem a néphatalom megszilárdításáért. = Hajdúnánás története. Hajdúnánás, 1973. 382. p.
- Nánási Szabadság, 1946. október 4. 2. p.; október 11. 2. p.; október 25. 1. és 2. p.; Fehér A.: i. m. 382. p.
- Csiha Gy.: i. m.
- Nánási Szabadság, 1946. november 1. 2. p.; Fehér A.: im. 382. p.
- Nánási Szabadság, 1948. április 2. 1. p.
- TTÉ 37. p.
- HBmA ED. 28.

KÖMLEI KISS MIKLÓS BŐSZÖRMÉNYI FŐKAPITÁNY KÉT LEVELE SZABOLCS VÁRMEGYÉHEZ 1640-BŐL

NYAKAS MIKLÓS

Az alább közlendő két irat számos, fontos tanulságot rejteget nemcsak Hajdúböszörmény XVII. századi történetének jobb megismeréséhez, hanem a hajdúvárosok történetéhez általában is. Ismeretes tény, hogy sajnálatosan kevés levéltári forrással rendelkezünk a hajdúvárosok és így Hajdúböszörmény történetének a tanulmányozásához a XVII. századból, s e tény különösen áll a század első felére. E két irat tehát ilyen szempontból is rendkívül becses számunkra.

Melyek a forrásunkból levonható legfontosabb tanulságok?

1. Perdöntő bizonyítékok szolgáltattak arra vonatkozóan, hogy a hajdúvárosok és Szabolcs területe között lépek történeti a barátságos kapcsolat kialakítására. Ez annál is inkább fontosabb, mert tudjuk azt, hogy a Szabolcs területére befészkelődött hajdúvezérek a vármegye kimondottan ellenségesen kezelte. E kapcsolat mikéntje sem érdektelen, az iratok bizonyosságra szolgálnak ugyanis arra történeti kísérlet, hogy a bősörményiek (valószínűleg a többi hajdúváros is) képviseltesék magukat két küldöttel a nemesi közgyűlésen. Nem ez volt az első ilyen jellegű próbálkozás! A megye ehhez már régebben hozzájárult, s csak az illetékes szolgabírók múltott, hogy a bősörményieket a közgyűlés időpontjáról nem értesítették.

A második levél szerint a bősörményiek — *Dobszai András és Puskás István* — el is indultak a megyei közgyűlésre. Ez a kapcsolat azért is igen érdekes, mert állandósulása esetén a század végén megalakuló Hajdúkerület tartalmi jegyei másként alakultak volna, s valószínűleg a türmezei nemességhez hasonló szervezet jött volna létre.

2. Hasonlóan izgalmas kérdésre kapunk feleletet akkor, ha azt vizsgáljuk, mi indította a hajdúvárosokat, konkrétan Bősörmény városát arra, hogy keressék a jó kapcsolatok kiépítésének útját adó ellenségükkel, a szabolcsi nemességgel? Az iratból egyértelműen kiolvasható, hogy erre elsősorban azért került sor, mert egyre terhesebbnek érezték a kötelező katonai szolgálatot, s úgy vélték, hogy ez alól a szabolcsi nemesség segítségével tudnak kibújni, vagy legalábbis enyhíteni rajta. Elpanaszolják ugyanis, hogy az ónodi vár főkapitánya — *Keglevich Miklós* — katonai segítséget követelt a bősörményiektől, s ezt kénytelenek voltak meg is adni lovasok formájában. Hasonló esetek megismétlődését csak a vármegye segítségével tudták elkerülni, ezért fontos, hogy részt vegyenek a megyei közgyűlésen. A megyének is érdekében áll a bősörményiek pártfogása, mert ha a városukat üresen hagyják, a török nemcsak Bősörményt, hanem a szabolcsi részeket is elpusztítja.

Utalnak arra, hogy érdekeik megegyeznek a szabolcsi nemességekkel, s ők a megyének „igaz szolgálatát incorporatus tagjai”. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy mindennek legmélyén a katonai szolgálattól való hűzódás áll. Párhuzamként utalok arra, hogy a polgáriknak már 1636-ban si-

került elérniük azt, hogy *Csáky István* felsőmagyarországi főkapitány rendelete értelmében katonai szolgálattal már nem tartoztak, csak leveleket kellett hordozniuk.

E magatartás nyilvánvalóan összefüggésben állhatott a bősörményiek életforma váltásával, amely a harcos, katonáskodó életmódból lassan átalakult a földművelő, szabadparaszti életformába.

3. A kérdéses időszakban Bősörmény városában is kialakult a városi adminisztráció, a levelet ugyanis *Kömleai Kiss Miklós*, „eskütteivel egyetemben” írta alá. Ezt egyébként természetesnek is kell tartanunk.

4. Az irat a „nyolcz varasunkrol” való szolgabíróról tesz említést. Tudvalevő azonban, hogy a történeti irodalom általában hét „öreg” hajdúvárosról tud a kérdéses időben. Bősörmény, Szoboszló, Nánás, Dorog, Hadház, Vámospercs és Polgár mellett nyolcadikként csak Palkonya jöhet szóba, amelyről tudjuk azt, hogy 1619-ben együtt szerepel a hét hajdúvárossal. *Homonnai Drugeth János* — 1639-ben — Palkonyát öfelsége szabad hajdú városának nevezi. Fontosságát mutatja, hogy palánkkal vette magát körül, akárcsak az „öreg” hajdúvárosok. Palkonya hajdújogának kérdése egyébként tisztázatlan történeti irodalmunkban, kiváltságlevelét sem ismerjük. Valószínűnek látszik, hogy a polgáriakkal egy időben telepedhettek le Palkonyára, s így közöttük szorosabb kapcsolatnak is kellett lenni. Iratunk adata ezek szerint újabb bizonyíték arra, hogy Palkonya és a többi hajdúváros között valamilyen szorosabb összeköttetés is létezett.

Bősörmény, 1640 július 19

szolgálatunkat ayanlyuk Nagyságoknak és kegyelmeknek. Az Ur Isten Nagyságokat jó eszéggel, bekeséggel és jó szerenczes hosszu elettel hogy meg algya kevanlyuk szivünk szerint. Ennek előtte is az Nemes Varmegyet mind leveleink s mind bizionis megh hit Attyankfial által ugyan kerve kertük, hogy az mikor Nagyságoknak kegyelmeknek Közönséges gyűlés avagy Törvénykezése lenne, az nyolcz varosrol valo Nemes Varmegyes szolgabíráknak minket az Terminrol tudósítani Paranczolna Nagyságok és kegyelmek, mely mi kivanságunknak kegyelmen engedelmis löt volt az Nemes Varmegye. Mi vgre löt azért, az mi nyolcz varasunkrol levő szolgabíró uram negligálta, mely gyakorta fogyatozánkura esik, mert szüntelen mi közöttünk is találkoznak oly alkalmatlanságok, melyek az Nemes Varmegyenek is io és alkalmatos igazetasa által allathatnának io rendben es hogy terminusunk nem leven nemis tudgyuk Nagyságokat kegyelmeket requirálni felőle. Az mint csak mi is Nagyságos Keglevich Miklos Onodi fő Capitány Urunk sok rendbeli levelei által nehöl ugyan prongratossal kivannan segeseget töllünk Onodba, kit noha meg czelekedünk bozavatvan bizionis szamu lovasokat, mind azon által, ha mi az mi Varasunkat megh őrissityük es az seget-seget masúve baczattyuk, azomban magunk vétenül maradunk s az Pogansagh feles szamal leven nem csak mi reank hanem közönséghessen az darab földre ki szarmazik az romlas felénk is, ha resovallya magát. Kíhez képest hitkre ket Attyankfialat bozavatott Nagyságok és kegyelmek közibe, mi szánkal mondando szavaknakis hiel es hitel adnának oly médighis vagyon Nagyságok. Kegyelmetek, hogy minden alkalmatosghal Nagyságokkal kegyelmekkel együt az Szegény hadzánk igaz tagjai, hiv szolgálatunkat bemutatthassuk, mi rolunk is Nagyságok, kegyelmeket providálnak, holot Nagyságoknak, kegyelmeknek igaz szolgálatu incorporatus tagjai vagyunk. Nagyságoknak kegyelmeknek minkünk Paranczoljalyak, igyekezzünk io akaratu szolgálatunk által Nagyságoknak kegyelmeknek szolgálatunk (e szó lehúvva, helyette:) sziveskedny. Nagyságoknak kegyelmeknek io valasztis varvan. Hogy tarca megh az isten Nagyságokat, kegyelmeket io egyeséghben, bekeséghben es io szerenczes eletben sok esztendőig kevanlyuk szivünk szerint.

Ex Bősörmény, die 19 July Anno 1640

Nagyságoknak, kegyelmeknek szeretettel szolgálnok.

Kömleai Kiss Miklós Bősörményi fő Capitány eskütteivel egyetembe

A levél címzése: Spectabilis ac Magnificis Generosis Egregii ac Nobillibus Dominis Supremo et alieno ComitibusJurdium Juratis, Assessoribus nec non toti universitatis Minorum Nobillium Cottibus de Zabolch Dominis nobis semper Observandissimis

Szolgálatomat ayanlom Nagyságotoknak kegyelmeknek. Az Ur Isten Nagyságotokat kegyelmeketet io szerenczés egessgehei hosszú ettellet hogy megh aldyga, szivem szerint kívánom. Nagyságotoknak kegyelmeknek ez levelemet presentalo Varosunkban lako Vitézöl Puskas Istvan es Dobszai Andras Attyankfiat beszototuk Nemes Varmegyenykre, hogy az mimemő szükseghes, hasznos, melto, io egyezesi s beszeigetesi lenne Nagyságotoknak, kegyelmeknek mely valamely reszben minketis attingalnia, mind azokat precipialnam. Tudhassanak minketis azokról volta-keppen informálni, kihez képest közönségesen myis mi magunkat alkalmaztat-hassuk. Mire nevezet Nagyságotokat, kegyelmeketet kérvén személyeknek es szavuknak is elegses hitelt adgyon, az mi reank nezendő dolgokat bizvast közöljels eő kegyelmekkel. Nekem is Nagyságotok, kegyelmek Paranczollattara igyekezem minden időbelei io akaratu szolgálatok által. Nagyságotoknak kegyelmeknek ke-vankozvan. Eltesse es tarcsa megh az Ur Isten Nagyságotokat, kegyelmeketet io sze-rczes io egessgeben sok esztendőkiigh, szivem szerint kívánom.

Ex Razc Bősörmény, 23 Aug. Anno 1640

Nagyságotoknak kegyelmeknek szeretettel szolgál

Kömlői Kiss Miklós
Bősörményi fő Kapitány

A levél címzése:

Spectabilis, Magnificis, Generosis, Egregiis, ac Nobilibus Dominis Supremo et Vice Comitibus, Juddlum, Juratis, Assessoribus, nec non toti Universitati Dominorum Nobilium comitatus de Zabolcz. Domini mihi semper observandissimi.

IRATAINK LEVÉLTÁRI FORRÁSA:

1. Kömlői Kiss Miklós bősörményi főkapitány levele a szabolcsi rendekhez. Bősörmény, 1640. július 19. = Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Szabolcs megye nemesi közgy. ir. Fasc. 58. No. 49. 1640.
  2. Kömlői Kiss Miklós bősörményi főkapitány levele a szabolcsi rendekhez, Bősörmény, 1640 aug. 23. = Uo. No. 41. 1640.
- Megjegyzés: *Rácz István*: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. c. művének 145. oldalán a kérdéses iratokra hivatkozott.

Hajdú-Bihari Levéltári Napok

Némi késéssel teszünk említést a Hajdú-Bihari megyei Levéltár nagy-szerű kezdeményezéséről. A Levéltár több helyi intézmény, köztük a Déri Múzeum közreműködésével is, május 3—6. között *Levéltári Napokat* rendezett. A Levéltári Napokon a közművelődés célkitűzéseit szem előtt tartó tudományos előadások hangzottak el, melyek közelebb hozták a levéltárat, a levéltári munkát, eredményeket a művelődés egészéhez, a honismereti tevékenységhez, a helytörténeti, üzemtörténeti munkához. Az előadások közül kiemeljük *Benda Kálmán* történész A magyar történelem levéltári forrásai a külföldi levéltárakban című, május 5-én megtartott előadását.

CSEGE FALU COMMUNITÁSÁNAK VAGYONLELTÁRAI A XVIII. SZÁZAD VÉGÉRŐL

PAPP JÓZSEF

Az alábbiakban közreadott vagyonleltárak a XVIII. század végén közel kétezer lakost számláló Tiszcege faluközösségének ingó és ingatlan javairól készültek. A szokásoknak megfelelően a falusi bírák tisztsgük lejártakor mindig készítették számadást. Számadásai azonban többnyire csak a pénzbevételekről és kiadásokról szóltak. Ritkák az olyan leltárak, amelyekben a közösség ingó és ingatlan javainak teljességét is feltüntették. Gazdaságtörténeti és néprajzi szempontból egyaránt értékes adatokat tartalmaz tehát „Csege helység kevés substanciájának Inventariuma, melyet Feő Bíró Juhász András idején, az 1790-ik esztendő Mánd Szent Havának 6-ik napján”, valamint négy évvel később, Varga Mityás főbírósa alatt állítottak össze. Megemlítjük azonban, hogy a leltárakban nem szerepel az a 15 hold (1200 öles) szántóföld és 30 embervágonyi (30 hold) kaszáló, mely az 1773-ban kiadott úrbérendelkezés értelmében a közösség úrbéri járandósága volt. Azt is tudnunk kell még, hogy falunk kertés- illetve kétbelters település. Ennek megfelelően a Communitás objektumai is két telken: a faluháza a lakóövezet közepén, a melléképületek — a vályog istálló, a szekérszín, egy nádól és a bikaól — pedig a falu kertjében helyezkednek el. A szarvasmarhákat telelésre kiadták a gazdákhöz. Az istállóban tehát csak a hámos lovak és egy „Vén Kotsis” kapott helyet. A mézsárszék haszna régtől a közösséget illette. Ezért találkozhattunk az inventáriumban a mézsárszék, a mézsárosház és a hozzátartozó jégverem leírásával is. (Az inventárium a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban az V. 674/a. 11. jelzet alatt található.)

INVENTARIUM 1790/91.

- 10 A *Helység Háza*, mely egy fedél alatt vagyon Pitvarral, Nótárius házzal, Nótárius Kamrájával és a Helység számára való Kamrával vagy Börtönnel, melynek fedőlékje csak a múlt nyáron fejeletett és be is szegedett Nád kötéssel. Mely Házat Dél és Nap nyugot felől a Nótárius kamrájág bé kerülü egy Nád-tól körül vett meglehetős Kert is, mely Kertnek az ajtaja ótska deszka ajtó vas sarkokkal, vas hevederekkel és egy retesszel, egy kis rossz Lakattal, de még arra mást tart számot. (Az egész Helység házi környéke die Mártül egészen meg egett. Későbbi bejegyzés.)
- 10 A *Közönséges Gyűlésre való Házban*, melynek ajtaja vas sarkokkal, hevederekkel, fa kilintsel és egy pléhes zárral fordító néküül fel van készítve Két fába foglaljt jó ablak 2 Karika hilyával 2
Két paraszt nyoszolya 3
Jó láda, 2 pléh néküül való fössz 1
Egy X fábu tsinát hosszu asztal 1
Hosszu karszék egy 1
Ülő Lótza fenyő deszkából 2
Papiros tartó paraszt Théka vagy tsak Tálás egy benne 1
Rabok lábaira való vas 3
Rabokra való kereszt vas egy 1
ahoz egy ótska Lakat 1

Festett karszék fél karral	1
Paraszt karszék ennek is van hujja a Karja	1
Egy paraszti karszéknek az alja Kar nélkül	1
Két vas heveder valami rossz ajtóruól	2
A Nyak vasból kihozott két hosszú vas	2
Egy kis sark vasatka	2
Ló patkó tavalyi vétemény	3
Egy hosszú rossz Fűrés (Most Zagya Jánosnál)	1
Egy zálog fejse a Vig Istváné, föld árendába megy 20 xr-ba az 1789-i évben	1
Egy fűrés nyereg, egy ótska kengyel vassal	2
A falon két ótska rámatlan fogas	2
azon egy sima ótska farmatrig, egy le kötő ótska	
Szűj egy	1
Authenticumra vas egy font vas	1
Másik fél font vas is	1
Egy Tarka nagy Kantsó	1
Másik egy három ittész Győri fajta régi Butykos már földott oldalú	1
Ismét egy Messzelyes Győri Kantsó	1
Két bőr veder	2
Egy üveg Lámpás egy karika hájjal	1
Lógó lába való karika kettő, 3 sasostul	5
A Gerendába is van egy kére való bilints	1
Indsiner Mérő Lántz egy (Most Kovács tisz Urnál)	1
Papiros nyíró Olló tavalyi vétemény	1
Petsét nyomó kettő	2
Egy mérő véka két vas abrantsal	1
Egy gyertya tartó koppantó nélkül	1
20 A Pírtva	
Melynek az ajtaja vén kórhadott s reves lyukatosos fenyő deszkából, sarkvasak- kal, hevederekkel, belülről fa kilnissel, rá való fa zárral, kívül pedig egy jó vas retesszel, retesz fövel s egy jó Lakattal.	
Benne Edénytartó rossz Tálás	1
Egy felett serpenyő, meglehetősen vas, egy lába nélkül	3
Konyhára való jó féle vas matska, másik is két láb nélkül	2
Egy jó tölgyfa Dása félig ótott mésszel, de az alyja egészen abrants nélkül (Most a Tócsa alatt)	1
Padra járó Lajtora	1
A Kémény alatt egy hosszabb és egy rövidebb ótska fogas edény alá való	1
30 A Padon melyen egyéb semmi nints egy peres (talom) moylete Marha bórnel	
40 A Nótárius Ház, melynek ajtaja vas sarkokkal, hevederekkel, fa kilnissel van felkészítve	
Benne két fába foglalt ablak, egyike két felé nyíló, másika régi	2
A Kemence mellett patka, béliés deszkából	1
Egy heverő ótska ajtó, két vas hevederrel	1
Három Kassal Kőből és két Véka, Zsá Szuszék	1
Kivül két felől a pitvar ajtó felén a fal alatt két Csákiya nyeléstől	2
50 Nótárius Kamrájában, melynek ajtaja vas sarkokkal, hevederekkel, retesszel és retesz fövel fel készítve, Lakat nélkül.	
Benne egy rossz fejtér Asztal lábostól	1
60 A Helység Kamrája vagy Börtön, melynek ajtaja vas sarkokkal, hevederek- kel, vas retesszel, retesz fövel és egy jó Lakattal van felkészítve.	
Benne egy ótska tóvas, két heveder	3
Egy jó Csobányi melynek abrantsa hibás	1
Szeke kenni egy darab háj	1
Egy ótska ajtó már régen Lakatos Istvánnál (Zsáb adódot által véka... 5, Ros egy veremből 17 kőből.)	
Ezeket kívül	
A Mészárszék, mely az 1789. egészen ujonnan rakatott és épített, mely áll egy hus vágó mészárszékéből, egy annak végibe való Kamrából, Pitvarból. Egy (a szűkés meg) Szűk fedetű egész fedetű alatt.	
10 A Mészárszék, melynek ajtaja ótska bélett vas sarkokkal, hevederekkel és egy még nem is acceptáltott 3-adrél Rhfr-tos borított Francia Pléhes zár- ral fel készülve.	
Benne a Táblája is vas sarkokkal, hevederekkel és egy retesszel	1
Lántzokon álló hus mérő, Serpenyős font egy	1
Enhez öt darabából álló különös vas fontok	5
Egy semmirevaló hus vágó bárd	1
Egy tagló fejse	1
Rámába való hus aggató apró vas borgók	5
Karikás horgok három	3
Heveder sziljon két horog	2
Egy mérő Mása Körtvélyestől	1

Egy jó féle vastag kötél, mely most fog acceptáltatni a Szék Gazdának 8 xr-ba	1
Másik egy szakadozott régi vastag kötél a másiknak segítségére	1
Egy vas retesz	1
Hus vágó tőke kettő, egyik uj, másik ótska	2
Bőr terítő Rud egy	1
Ráma fa hus alá egy	1
Hus alá való földön álló ráma szék	1
20 A végibe levő Kemera is elkészült ajtó nélkül, de semmi sínes benne.	
30 A Mészárosház, melynek fala fel van rakva, még is van által gerendázva, de nincs meg padlóva. Ebbe hever egy ótska ajtó két vas hevederrel, egyébként üres.	
40 A Pitvara is hasonlóan fel van rakva, által gerendázva, Kémény nélkül és a végibe bé sínes tsinálva jövendő béli Selyem bogaras háznak oda építése okáért. Ez is üres.	
50 A Mészárszék végibe egy Jégverem jó Nád fűdélék alatt, melynek az ajtaja Tsak tavalyi tsináltott új fenyő deszkából sarkvasakkal, vas hevederekkel, retesszel, retesz fövel készülve. Üressen.	
10 A Kertben, melynek két felé nyíló jó két Sövény Kapuja és egész környül jó árokkal, jó geredgyával környül véve jó statuban van. Benne:	
10 Egy Vályog Istálló jó Nád kötés alatt, melynek ajtaja van hevederekkel, sark- akkal, fél piéhes zárral.	
Az Istállóban egy Vék Kotsis. Annak keze alatt három hámos ló u. m.:	
A Rátz Istváné féle kaptás vén fekete ló,	
A Szabó György féle vén fekete ló,	
A Dorogmai féle 6-od fű fekete ló,	
A Mésenes is egy 4-ed fű csödr Nagy Jánosé féle, (Urnapkor nézetett egy herét szürke ló a gyapjú előpénzből 46 Ft-ért.)	

Lovakhoz való Szerszámok

Négy jó Hám, egy Istráng Sziljjával,	
Négy vasas hámfá,	
Egy kereszties Hámfá,	
Két águ jó gyeplő egy,	
Nyaklója vas láncból Szilj nélkül, kötéllel, ostor	
Egy ótska Szilj ostor,	
Kantár négy jó Szárastul,	
Kötőfék három jó,	
Lóvakaró egy ótska kefe nélkülül,	
Három Szőr akrakos tarisznya,	
Egy vas békő,	
Egy ótska nyereg minden hozzá meg kívánatató Szerszámokkal együtt,	
Lóra való Szőr pokrococ egy és vászon három, de rossztska,	
Egy rossz hárs rosta,	
Egy tört águ vas villa,	
Egy jó ganéj hánnyó lapát,	
Desára való két rosdás vas abrants,	
A Csorda Kutból kimaradt 9 darab kész káva,	
Egy Lajtóra a Szabóné féle,	
A Házsol az Istálló fél oldalában végig jó,	
A Hídlás is végig jó, most újjittatott,	
Egy Sövény Szénatartó,	
Egy Rudvölgyének való jó féle Szifa,	
Es abból a fából Két jó Lótsnek való fa.	
20 Az Istálló végiben egy Szeke Szin, melynek oldala oszlopra Nád fallal kerít- tett, melyben van egy Lovas Szeke, melynek négy Kerekéi agyain és taipain való vasakkal egészen készen van. Mind a két tengelye vasas, melynek a hátulnya tavaly ujonnan vasaztatott új marok vasakkal, még az elejére is jó.	
Az első tengelyen ütköző foglaltó, Hátulsó tengelyen nincs foglaltó, van ütköző.	
Első felhércze van tsatlós pálczákkal és két felhércze tartó karikákkal, Füles tengelyvégzeg négy,	
A Rudja nem régebben tsináltott s vasaztatott három új karikákkal és a vég- én alól s feül szükséges vasakkal és két vasát összeve szorító karikával, Négy Lótsre jó, vasasok.,	
Nyújtója ótska, a régin vas, elől vas karika,	
A Juha felett is marok vas,	
A Lógóhoz való köptus vas egy és lógó benne.	
Az első, hátsó Saroglyája jó, Két ótska Oldal,	

- Egy jó Szekér Kas tavaly vétetett,
Egy hatió Lánca, amelyel most a hátulsó
saroglya van felkötve.
Még a Szin földén van egy Csöszöknek való *Göréfa* (későbbi bejegyzés: Kin van a Kukoritzta földön.)
A Mészárszékekhez hosszú átal fáknak való öt
Annak végében egy *Nád O* a Szinhez ragasztva, mely két épület Gaz födelék alatt reparátót várna.
- 40 Azon tul egy jó *Kávdás Kut* jó Kutágással, új tavaly tsinátottat Kutgémmei, jó Kutostor, a felkötő végén *Köpus Lánca*, az alsó végén *Koltsos* jó vashorog, egy vasas *Veder* egy abrants híjjával.
Egy rövid Itató *Vályu*,
Másik *Vályu* most *Farkas* kertiben.
- 50 A *Bika Arolban* van egy kopott rossz *Szánka* rudja nélkül és egy néhány darab kollát fa a *Gerággya* mellett, és *Jászol*.
- 10 A *Csordában*:
Az *M B Vay Miklós* féle hegyes egy,
Az *iványé* féle vágott szarvu egy.
- 20 A *Gulyában*:
Bika van
3-ad fű *Bika* a *Hajdu Istváné* féle 1
3-ad fű az *Ecclesiáé* féle 1
3-ad fű a *Falué* féle 1
Üreg *Tehén* most *Sárosi* fogja teletetni 1
annak rugott *bika* borja egy, melyet teletetni fog *Pikó Demeter* ur 1
(Későbbi bejegyzés: 1790 die 23. Okt. még a *Gulyán* megdőglött, amely szegődség szerent bérekbe adatott a *Tehén Csordássnak*.)
Másik *Üreg* *tehen* *Vigh Gergelynél* 1
annak *özi* ellése borja, melyet annyostul fog teletetni ha *szénája* léssen 1
Csege Helység *Marháinak*, *Lovainak* és *egyéb féle bonumainak* *Conscriptioja* melyek feő *Biró Varga Mátvás* ur eő kgyelme keze alá által adottt A. o. 1794. die 12. *Novembris*.
1. *Ecclesiáé* féle *Sugár Bika* 1
2. *Hajdu Istváné* féle *Czigány* nevű *Bika* 1
3. *Noszvai Mártoné* féle 5-öd fű *Bika* 1
4. *Szűts Mihályé* féle 5-öd fű *Bika* 1
5. A *Kurta Tehén*, melyet a *Kotsis* fejt 1
6. A *Konya Tehén* *meddő* 1
7. Egy 6-od fű és egy 4-od fű *Tehén*, melyeket most *Szekeres István* vállalt 1
8. Egy 3-ad fű *Üszö* a *Vén Barna* fija 1
9. Egy 3-ad fű *Bika* a *Kaptás* fija 1
10. Egy 3-ad fű *Bika* a *Hajdu Istváné* féle 1
11. Egy 3-ad fű *Bika* a *Veress Mihályé* féle 1
12. Egy 3-ad fű *Bika* a *Fegyvernekié* féle 1
13. Egy *tavalyi Bika* a *Vén Barna* fija 1
14. Egy *tavalyi Üszö* *bornyu* a *Kaptás* fia 1
15. Egy *tavalyi Üszö* 1
16. Egy *rugott Üszö* *bornyu* 1
17. Egy *rugott Üszö* *bornyu* a *fént irt 6-od fű fija* 1
Négy Hámos Lovak; egy *Csődör* és egy *Töke Kanca* ló a *Szemán Mihályé* féle 1
Két *új Hám* és két *ótska*,
Négy *viseltes Kantár*,
Egy *új Szekér* *Kass*,
Egy *vasas Szekér*,
Egy *viseltes Nyereg* *Szerszám*,
Egy *szakadozott saroglya* *lántz*,
Egy *keresztes* és egy *szakadozott gyeplő*,
Egy *új Békjó*,
Egy *ótska Békjó*,
Egy *kopottas Nyereg*,
Egy *fél águ* *vas Villa*,
Egy *Kefe*,
Egy *Vakaró*.

A Báthori család Nyírbátorban mint birtokközpontban már a középkorban várkastélyt, udvarházat tartott fenn. A nyírbátori Báthori István Múzeumban, illetve a kótárában látható kályhacsempe és kőanyag zömmel a Báthoriak várkastélyából való. A nyírbátori várkastély emlékeiről az 1953-ban és 1955-ben leletmet, és 1958—1961, 1969—1970-ben történt tervátás feltárása során szerezhetünk tudomást. A felszínre került faragott kövek és csempek a XV. és a XVI. századi Báthori várkastély létének bizonyítékai, melyek az épület fennállásának egész idejére, fénykorára vezethetők vissza. A Báthoriak ősi névadó helyén, ahová a földesurat a hagyományok köthették, várkastélyt épült. Ez a vidék kezdetben háborúk-tól aránylag mentes volt. Így elképzelhető, hogy olyan helyen, mint Bátor, ahol sem folyóvíz, sem hegy nem található, nem lovagvár, hanem várkastély épülhetett. Ez az építmény dombon állt, amit tó, nyírvizek vettek körül.

Az 1480-as évek folyamán épült két remek nyírbátori templom a hazai későgotika kiemelkedő alkotása, melyek egyszerűsége a XV—XVI. századforduló magyar építészetének egyik legjellegzetesebb és legértékesebb fejezetét nyitják meg. Ugyanakkorra tehető a Báthori-vár keletkezése, illetve annak bővítése, vagy esetleg a régi helyen való teljes átépítése. E munkálatokat Mátvás király építkezéseinek foglalkoztatott olasz mesterek irányították. Báthori István vajda, nemcsak országos méltóságot viselt, hanem Margit nevű nővére révén, aki Szilágyi Mihály, Hunyadi János sógorának felesége, Mátvás királlyal szoros családi kapcsolatba is jut. Nem csoda tehát, ha ő, majd műveinek folytatója és befejezője András, István vajda unokaöccse, a későbbi tárnokmester, a királyi udvarral, mint művészeti központtal is összeköttetésben állt.

A kastély XVII. századi sorsáról nem tudunk, de a XVIII. századi urbáriumok megemlékeznek az akkor már erősen romos épületről, 1723-ban és 1730-ban olvasunk falazott udvarházáról és nagyboltozatos pincéjéről. Úgy látszik, akkor már jórészt hiányzott a fedél. A feltehetően legépebb északi részt 1730 után alakíthatták át gazdasági célokra. Ez a mai szülőotthon mögött emelkedő vaskos magtárépület. A magtárépület a kiasótt várrész közvetlen közelében van, s ezzel való összefüggése nagyon valószínű. Mindezek alapján úgy véljük, hogy a magtár pincéje és felmenő falainak jó része a feltehetően Báthori István vajda idejében felépült vagy akkor építéni kezdett és a XV—XVI. század fordulóján elkészült várkastélynak épen maradt részéből származik. De teljes joggal az is feltételezhető a leletek alapján — így a reneszánsz balluszterek felszínre kerülése folytán —, hogy a meglevő építményt a kor építészeti stílusának megfelelően reneszánsz részletekkel kiegészítették, ékítették a XV. század végén, a XVI. század elején. Az 1953—1970 között feltárt alapfalak és a vármaradvány-épület (ma magtár) az említett időben épült kastély bizonyí-

téka. Az említett feltárások kömelekei kerülnek bemutatásra a kőtarban, gótiikus, mérműves ablak és egyes záródású kapurész, gótiikus lábazati ablakosztó bordakövek, könyöklő parkánytöredékek és gyámkődarabok, a várkastély belső folyosóit díszítő reneszánsz, rozettás iker erkélykorlát-kövek, balluszterdarabok, köoszloptöredékek, ajtókeresztosztszús kőablak-részek, archivolt részek, oszloplábazati darabok. A kőtarban kiállított faragott kövek értéke igen jelentős, mert a magyar középkori építészetben, vagy egyáltalán nem, vagy pedig igen kevés hasonló faragású kőanyag fordul elő. Ezek között említésre méltó: egy achivolt, íves rész, néhány ablak szemöldökpárkányrész, valamint egy-két keresztosztszús kő.

Az említett ásatások során előkerült gótiikus és reneszánsz kályha-csempék — a kömelekek mellett — rekonstruálva hű képet adnának a Báthori várkastély termeinek, helyiségeinek kályhakkal történt berendezéseiről. A Báthori-sárkányos, békás, rákos ornamentikájú kályhák a „Báthori Úr szobáit” díszíthették. Az orszolános és lovag alakú, majd a Szent György motívumú kályhák a lovagteremnek voltak díszei. A különböző típusú nagy mennyiségű töredék számos udvarházi kályháról tanúskodik. Ilyen csempékből készült kályhák lehettek a „Báthori Úrnő” emeleti lakosztályában is. A zöld mázas, címeres csempék a lovagterem melletti helyiségek kályháit ékítették, míg a mázatlan virág- és indadíszes, valamint a stilizált tölgyfaleveles és makkos díszű csempékből készített kályhák a szerényebb szobabelsőknek voltak tartozékai. Középkori ásatásaink elég gyakori emlékei a négyyszögletes tányérformájú szemeskályha (kemence) csempék, ezekből készültek a várak és udvarházak mellékhelyiségeinek a fűtőberendezései. Az eszedi XVII. századi inventáriumból tudjuk, hogy az ebédő palotán túl állott a Báthori-vár kőboltozatos épületrésze. Ebből nyílt a kőboltozatos asszonyház, emellett állt a leányasszonyok háza, majd ehhez csatlakozott az öregasszonyoké. Ebből nyílt az alsó leányasszonyok háza, emellett a sütőház. Az ún. szegelet-palota kelet felé húzódott. Az emeleti (felső rendházak) alatt különböző alsó rendházakat említ az inventárium. A bástyák környékén ismeretes a porkoláb-ház, a sóház, ecetes ház és így tovább. Ismeretes, hogy az udvarbírak háza deszkás tornáccal, pítvarral épült, különböző deszka rekeszekkel. A Báthori udvarház központjának belső kerítése és különböző kapuja, vastag deszkából karozott tőkekapu volt. Ismeretes a felvonó hid végén levő sóvényes, tapaszos szalmával fedett darabot ház. A feltárt alapfalak és kömelekek alapján, a Báthori várkastély, udvarház formája, díszítése, a négyyszögletes alsó udvaros kastély típushoz állhatott legközelebb, amelyet emeletes, loggiás, balluszteres szárnyak és árkaos folyosók köthettek össze.

Sok kutató keresi föl a Déri Múzeumot

Annak ellenére, hogy a Déri Múzeum új állandó kiállításait még nem készültek el, sok hazai és külföldi kutató keresi fel a nagy hírű gyűjteményt. A közelmúlt néhány látogatóját név szerint is megemlíthetjük. *Peter Göbel* és *Ernst Germer*, a leipzig Museum für Völkerkunde munkatársai a Déri Múzeum szakkönyvtári, bibliográfiai tevékenységét, illetve a közművelődési munkáját tanulmányozták. *Lennart Meri* észt kutató a néprajzi filmezés helyzetét vizsgálta és a néprajzi filmezés lehetőségeit kutatta. *Wolfgang Gürtler* bécsi egyetemi hallgató pedig disszertációjához gyűjtött anyagot a Déri Múzeum szervezeti életéről, a múzeum tudományos és közművelődési munkájának összefüggéseiről. *Vöö Gabriella* Kolozsvárról, a folklorikusról, a folklorgyűjtések dokumentálásáról tájékozódott.

A közelmúltban közölte Papp József egy tiszacsegei zsidó kereskedő 1846-ban elárverezett javainak jegyzékét,¹ s arról is említést tett, hogy a XVIII. században még „Görög Bott”-os volt a községben. Hasonló megjegyzéseket gyakorta olvashatunk az újabb községtörténeti monográfiákban is.² Ezek a megjegyzések indították arra, hogy kézbevegyem a kunsági tanácsjegyzőkönyvekből kijegyzett, a XVIII. századi boltokra vonatkozó adatok ceduláit, ellenőrizendő emlékezetemet. Feltűnt ugyanis a más célú adatyűjtés közben — úgy emlékeztem, hogy ezért figyeltem külön a bolti kereskedeleme —, hogy a „jó magyar nevé” boltosok is újjörög betűkkel írták alá az árendális szerződéseket...³

Ebben természetesen nincs semmi meglepő, hiszen a görögöknek Magyarország újkori kereskedelmében játszott szerepét viszonylag jól ismerjük.⁴ Különösen a nagyobb városok — pl. Pest,⁵ Debrecen⁶ vagy Kecskemét^{6/a} — görög kereskedőiről, szervezeteikről, elismertetésükről folytatott küzdelemről szól tanulságos irodalom. De a kisebb településeken, pl. a Békés megyei mezővárosok és községek bolti kereskedelmét is görögök tartották kézben: 1737-ben hat, 1747-ben 16 görög boltos volt a megyében, s a század második felében a görögök kérésére hozott a vármegye a zsidók kereskedését korlátozó intézkedést.⁷

Az Alföldről publikált nagyobb tanulmányoknak és szörványadatoknak az ismeretében hasznosnak látszik, ha összefoglalom a cedulák megőrizte, jórésen kijegyzett adalékokat, hangsúlyozván, hogy az adatyűjtéskor korántsem törekedtem teljességre. Adataim az árendálás tényén túl a boltok árukészletére és külső formájára is némi fényt vetnek, s ez adja meg jelentőségüket. Hiszen következtetni engednek arra is, hogy egy-egy alföldi kismezővárosnak milyen színvonalú bolti kereskedeleme volt szűke a XVIII. században.

A türkevei tanács és két görög kereskedő között létrejött első bérleti szerződést 1765-ből ismerem.⁸

Alább meg írtak Nemes Nagy Kún Szabad Türkevi Helységének Bírója, és Tanatosa vigore praesentium recognoscensalcul, adgyuk tudtokra mindazoknak akiknek illik, Hogy mi Helységünkben kalmárkodó becsületes Görög Szűts Pál és Tamás Uraméknak eő Kegyelmeinek, ugyan Helységünkben lévő Kalmár Bóltot ezen folyo esztendőben meg esett Aprilis Havanak 24dik napjától fogva, ugyan a következendő 1766dik esztendőben esendő nevezett napig egy egész esztendeig arulásában ki adtuk használni, és birni engedtük s mindennemű Kalmári árúnak arulását valamelyeket gyakorlani szokott meg engedtük oilly mód alatt

Imo Hogy a meg irt esztendőre ő Kegyelme is tartozzék fizetni minekünk nyoltzvan idest 80 RfForintokat e mellett tartozik meg adni.

Tizenkét Lat Safrányt idest 12
Tizen egy Font Riskasat idest 11
Tizenket Lat Herbatet idest 12
Nyoltz Font Borsot idest 8
Tizenhárom Tabia kissebb szappant idest 13
Hat Font Kafet idest 6

Nem tudhatjuk, hogy milyenek voltak a később épült boltok. Ez a XVIII. század negyedik évtizedében felépült valamivel „fejlettebbnek” látszik az átlagos parasztháznál (padlós a szobája, üveg ablaka van), mégis jól beleillik az általános építkezési képbe: nádtetos, tornásos, három osztagú épület egyik — nyilván az utcai — helyisége tölthető be a bolt szerepét.

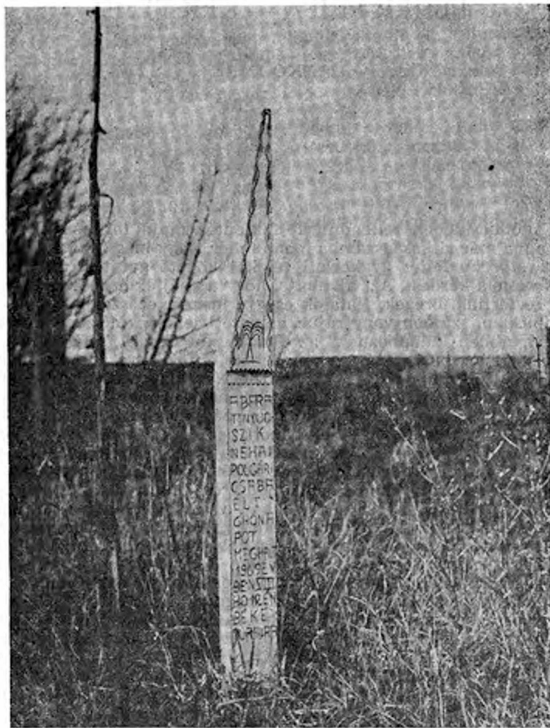
A görög kereskedelem igazi jelentőségét azonban aligha ezen a szegényes külsejű, a falusi építkezési „stílust” alig meghaladó építményen kell mérnünk. Azok a görög kereskedők, akik a Kunság kereskedelmét megszervezték, s valószínűleg tagjai voltak a görögök kereskedő társaságának, teljes joggal alkalmazkodtak környezetükhöz — az építkezésben is. Ezzel együtt viszont — eléggé hiányos adatainkból úgy tűnik — viszonylag nagy pénzforgalom irányítói voltak.

JEGYZETEK

1. Papp József: Egy falusi boltos elárverezett javai 1846-ból. *Múzeumi Kutir*, 20. sz. (1976. június) 55–56.
2. Pl.: *Szabó Ferenc* (szerk.): Mezőberény története. I. Mezőberény, 1973. 164; *Kormos László*: Kunmadaras története. Szolnok, 1967. 129.
3. A kunsági tanácsjegyzőkönyvek alapján készült feldolgozásaim: Adatok a Nagy-kunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok, 1966.
4. Vö. *Füves Odönnek az Antik Tanulmányokban* a folyóirat megindulása óta folyamatosan publikált dolgozatait s az ott idézett korábbi irodalmat.
5. L. erről is *Füves Odön* közleményeit, s az általa idézett korábbi irodalmat.
6. L. *Zoltai Lajos*: Debrecen város százados küzdélmé a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.
- 6a. *Petri Edit*: A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. *Cumania, III: Historia*. Kecskemét, 1975. 17–78.
7. *Implom József*: Olvasókönyv Békés megye történetéhez, II. (1695–1848) Békéscsaba, 1971. 230.
8. A szerződések forrása: Szolnok megyei Levéltár, Türkeve levéltára, Contractusok, Csjsz.: 1039.
9. A kocsmá- és mézárászék bérlők nevei: Nánási János, Debreceni András, Tóth János (1785–1788), Vintze Márton (1751), N. Tóth János, Tóth András, Endrédi Pál (1768–1770) — A kocsmáltatás megszervezésére l. még: *Szilágyi Miklós*: Kurta Kocsmá — vak csapszék. *Magyar Nyelvtud.*, 90 (1966) 426–427.
10. Szolnok megyei Levéltár, Türkeve lt. Contractusok, Csjsz.: 1039.
11. V. ö.: *Szilágyi Miklós*: A Nagy-kunság juhászata a XVIII. század végén. *Ethnographia*, LXXIX (1968) 356.
12. Szolnok megyei Levéltár, Kisújszállás lt. Prothocollum (1789–1791) 622., 632., 633. darab.
13. Uo. 655 darab.
14. Szolnok megyei Levéltár, Türkeve lt. Contractusok, Csjsz.: 1039. — *Petri Edit*: I. m. 36. ugyanebből az évből közli a nagykunsági görögök és árulok összeírását.

Az utóbbi időben fellendült fejfakutatás majd teljesen érintetlenül hagyta a ma már ritkaságszámba menő fehér, vagy még inkább világoskék fejfákat. *Moray Péter* gyakorlati célokot követő gyűjtési útmutatója is csak érintette a kérdést. Azt ajánlotta, hogy a gyűjtők érdeklődjenek utána „a nők és férfiak, öregek, fiatalok és gyermekek, érzszakos halálalt háltak fejfái típusban, színben vagy rájuk helyezett jelképes díszben (szalag, főkötő stb.), miben különböznek” az általánosan ismert fejfáktól.¹ A fehér vagy kék, esetleg más színű, de nem fekete fejfák ügye annyira az érdeklődésen kívülre került, hogy a Magyarság Néprajza például meg sem említette. *Balassa Iván* az első, aki nagy, a magyar temetők néprajzi kutatásának tematikáját összefoglaló tanulmányában érdemlegesen szolt a kérdéstről. Együttal ki is szélesítette, mert nemcsak a fehér vagy a kék, hanem általában a színes fejfákról írt. Sok sajtógyűjtésű adatra és a vonatkozó eléggé szegényes irodalom teljességére hivatkozva azt írta, hogy: „A fejfák színe elsősorban a halál módjáról, illetve a halott koráról ad sok helyen felvilágosítást, sajnos azonban a korábbi feljegyzések hiányoznak, a napjainkban is előrenyomuló fekete gyászszín pedig lassanként minden más háttérbe szorít. Történeti és helyszíni gyűjtéseim szerint Székelyföldön, a bihari Sárreten, Nyírségben, Bodroghözben a vörös szín az érzszakos halált jelöli. Sok esetben ilyenkor a koporsót is vörösre festették, ami még egy szólásmondásban is megmaradt: „Ráday főbiztos idéző levele, pirosra befestett koporsó fedele”. A fehér vagy kék újabban sokfelé a fiatalok színe, barnára a közporkorúak fejfáját mázolták, míg az öregek számára hosszú idő óta a fekete járja. Helyenként a lila gyászszínek is megtaláltak a nyomát, mely többnyire a közporkorúakhoz kapcsolódott. A festék anyagában a máj és tojás többnyire szerepelt, és azt is a további kutatásnak kell majd kiderítenie, hogy ebben mennyi volt a gyakorlati tapasztalat és mennyi a hiedelem.”² Azt, hogy ilyen alapos kérdésfelvetés után is miért nem indult meg ebbe az irányba erőteljesebb kutatás, azzal magyarázom, hogy napjainkra már nagyon megfogyatkoztak a színes fejfák. Az egy-egy ma még álló fehér vagy ritkábban kék fejfa elvész a fekete fejfák, sőt most már a más, nem fejfajlegű sírjelek tengerében. Ezzel magyarázható az is, hogy a különben nagyon alapos, igazán részletező *Nagy Dezső*-féle összeállítás sem foglalkozik behatóan a színes, közelebből a fehér, illetve kék fejfák ügyével. *Nagy* csak ennyit ír a kérdéstről: „Vannak vidékek, ahol a fejfát az ácsmunka befejezése után nem feketére, hanem barnára, kékre vagy zöldre festik. Ez azonban nem időtálló, mert az eső hamarosan lemossa a festéket. A szín sok helyen az életkort jelzi. Régi temetőben mindenféle színű fejfa volt. A fejfavirágokat pirosra, kékre, sárgára, zöldre festették.”³

Feltehető, hogy a Hajdúságban is így volt, hiszen a virágos koporsók is erre utalnak.⁴ Bár én veres fejfára vonatkozóan csak egy távoli adatot

Fehér fejfa a hajdúvidi temetőben. 1969-ben állították Polgári Csaba hat hónapot élt fiúcskának.

ismerek, a székelyföldi Köpecről. Jánosfalvi Sándor István írta, hogy 1827-ben Köpecen megölték két sófalvi embert és veresre festett fejfát állítottak nekik.⁹ Az a mód, ahogy Jánosfalvi Sándor István megemlíttette az esetet, és mint különös figyelmet érdemlő ritkaságot mutatta be, arra enged következtetni, hogy mégiscsak ritka eset volt a színes fejfa. A mai hajdúvárosi helyzet is ezt igazolja. Hajdúböszörményben. Hajdúnánáson, Hajdúhadházon, Balmazújvárosan — ezeket a temetőket néztem át tíztesen 1976-ban — sehol sem található vörös, vagy barna, lila, vagy éppen zöld fejfa. De az emlékezet sem tud róluk. Ellenben fehér és világoskék fejfa — ha nem nagy számban is — de előfordul, ahogy arról egy, a hajdúbö-

szörményi temetők költészetéről írt dolgozatomban említést is tettem.⁶ A hajdúböszörményi, a hajdúnánási, a hajdúhadházi régi és az újkeletű hajdúvidi temetőben mindenütt találtam egy-két fehér és a hajdúböszörményi Nyugati temető régi részében egy, a hajdúhadházi öreg temetőben, valamint Hajdúnánáson egy-egy világoskék fejfát. Vizsgálódásaimat összesen 7 fehér és 3 világoskék fejfára vonatkoztatva folytattam. Átvizsgálva az említett helységek új temetőit, illetve azon temetőrészeit, ahová a temetések most történnek, megállapíthattam, hogy ma már se fehér, se világoskék fejfát nem állítanak. Legfiatalabb a hajdúvidi temető fehér fejfája — amit fényképen is bemutatok — 1969-ben állították. Ezt a kései fehér fejfa-állítást az magyarázhatja, hogy Hajdúvid kis község, a temetés még jobban a hagyományos keretek között történik, mint a szomszédos nagy településeken, városokban.

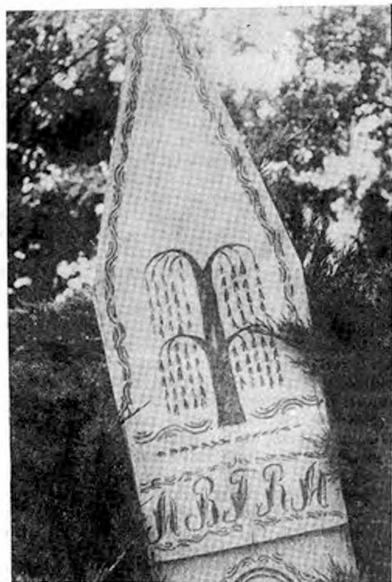
Ha a fehér fejfákat, illetve a kéket közelebbről megvizsgáljuk, megtudhatjuk, hogy kinek, mikor és miért állították. A feliratok alapján világosan állhat különben adatközlőim is egybehangzóan állítottak; hogy fehér, illetve kék fejfát fiatal, még nem házas halottaknak állították.⁷ De nem kizárólagosan, mert hiszen számtalan fiatal halott is fekete fejfát kapott, sőt többségükben a fiatal halottaknak is fekete fejfát állítottak. Hajdúböszörményi adatközlőim segítségével léphettem előre. Ok ugyanis azt mondták, hogy a fehér fejfa olyan fiatal halottaknak „járt ki” általában, akit legény- és leánypajtásai közreműködésével, mint vőlegényt, illetve mint menyasszonyt temettek el. Ez a követelmény nem volt szigorúan életkorhoz, következésképpen a tényleges vőlegénységhez vagy menyasszonysághoz kötve. Sok szülő, hogy a lehető legmegfelelőbb és egyben emlékezetes végtisztességet megadhassa, a még önálló életét meg sem kezdett gyermekének, jelképesen, az elmulasztott „második tisztességben”, az esküvőben is akarta részletetni. Még akkor is, ha életkora szerint nem lehetett se vőlegény, se menyasszony. Az ilyen szülők elhalt fiuk vagy lányuk „cimboraságát” kérték föl vagy kérték fel a végtisztességtételre. A cimboraság Hajdúböszörményben az egy városrészben (tízdeben) lakó, nagyjából egykorú, együtt felnőtt, iskolázott, a közösségi életbe együttesen beilleszkedni kezdő, iskolahagyott fiúk, lányok csoportját jelentette. A cimboraság jött magától is, de Hajdúböszörményben nem lehetett megkerülni a funerátort ebben a kérdésben. A szülők is neki szóltak, ha a cimboraság közreműködését kívánták a temetésben, de a cimboraság is a funerátornál jelentkezett, ha részt akart venni a temetésben. A cimboraság által temetett legényeket vőlegénynek, a lányokat pedig menyasszonynak öltöztették fel. A cimboraság tagjai pedig úgy jelentek meg a temetésben, mintha esküvőn lennének: a legények csizmában, fekete ünneplőben, bokrártában, felszalagozottan; a lányok fátyol nélküli menyasszonyi ruhában, felszalagozva. A temetésben, mint nászmenet, körülállták a koporsót, a kivitelnél pedig a gyászkocsi két oldalán mentek, ki-ki a párjával, ha volt már ilyen, ha nem akkor alkalmilag választott társával. Ha tényleges vőlegényt temettek, akkor a menyasszony az elhalt szüleivel gyászolt és velük állta körül a ravatalt és leendő apósa, anyósa közt kísérte ki a halottat a temetőbe. Ugyanez volt a helyzet menyasszony halott esetében is.

A fehér fejfákkal kapcsolatosan tehát megállapíthatjuk, hogy olyan fiataloknak állították, akiket, mint vőlegényt vagy mint menyasszonyt temettek el, a cimboraság közreműködésével.

Az általam ismert 3 világoskék fejfa igen kevés általános következtetések levonására. Részint a 3 fejfa adataiból, részint adatközlők elbeszéléseiből ebben az esetben is lehet néhány megállapítást tenni. Először is az általam ismert 3 világoskék fejfa mind fiatal, még legénysorba nem lépett

fiú sírján áll. Olyanokén, akiket még nem lehetett véglegyenként eltemetni. Hogy ez valóban így volt-e vagy sem, arra nézve érdemleges felvilágosításokat nem tudtam szerezni.

A fehér, illetve világoskék fejfás temetés, sírjel, ahogy az előzőekben már említettem is, ma már nem szokásos. A még meglévő fehér, illetve világoskék fejfák is hamarosan eltűnnek, hiszen régiek, elkorhadtak és azok a régi temetők, temetőrészek, amelyekben állnak már lezártak, felszámolás előtt állnak. Adatközlőim szerint a századfordulón még elég gyakori volt a fehér fejfá és sejtetőleg még gyakoribb a múlt században. Egyik adatközlőm szerint azért is ritka manapság a fehér, illetve a kék fejfás temetés, mert most sokkal kevesebb a fiatal halott, mint régebben volt. Legidősebb adatközlőm azt is megemlítette, hogy az első világháború előtt a hajdúböszörményi Keleti temető éjjel, különösen holdvilágnál félelmetes látványt nyújtott a sok, szinte világító fehér fejfától. Hozzátette, hogy szerinte azokat a régi fehér fejfákat nézhették, láthatták sokan szellemeknek és félték még csak közelébe is menni a temetőnek, éjjel.

Megújított fehér fejfá fejrésze hagyományos díszítéssel, felirattal (A. B. F. R. A.) a hajdúhadházi temetőben. 1976.

Napjainkban a fehér vagy kék fejfá-állítást gátolja az is, hogy gyökeresen átalakult a temetés rendje. A háztól való temetés Hajdúböszörményben, Hajdúnánáson megszűnt. A halott kikísérése csak a ravatalozótól a sírhelyig tartó, általában rövid útra csökkent. A temetést, ha a funeráriumi tisztség meg is maradt, a temetkezési vállalatok végzik, amelyek nem fejfát, még kevésbé fehér vagy kék fejfát adnak a temetéshez, hanem egyszerű diófa pácos táblát vagy keresztet. A még ma is nagyszámban készülő fejfákat tiszteltől, a halott iránti megkülönböztetett figyelemből, általában a termelőszövetkezetek bognár-, kádár-, kerékgyártó- stb. műhelyeiben készítik a temetkezési vállalat által adott tábla mellé.

Napjainkra megszűnt a cimborasággal való temetés is. Mint ahogy felbomlott a cimboraság maga is. Ma a fiatalságot egészen más kötelekek, merőben más módon és formákban kötik össze, mint régebben. Mindezek a tényezők együttesen eredményezték azt, hogy a fehér, illetve a kék fejfák eltűnnek, nem pótlódnak.

Egyébként a fehér és kék fejfák semmiben sem tértek el a fekete fejfáktól. Egyforma volt alakjuk, nagyságuk. A vonókéssel lehántolt, kiformált fát olajban oldott cinkvájsszal kenték be. Általában kétszer-háromszor is, hogy a festés egyenletes legyen, ne legyen áttetsző. A megszáradt felületre, a hagyományos helyekre aztán V alakú vésővel bevették a betűket, szöveget, illetve díszeket. A fehér és kék fejfák díszítése, motívumai is ugyanolyanok voltak, mint a fekete fejfáké. A fehér vagy kék szín, a festék alatt levő természetes faszín adta aztán az írás, a díszítés színét. Fehér fejfánál láttam fekete festékkel való utánfestést is. Ez azonban nem volt jellemző. Kék fejfafestésnél a boltban vásárolt kék porfestéket használták. Egyes adatközlők szerint az olaj mellé tejet is tettek a festékbe. A Nagy Dezső által említett gyors színhagyás nem áll fenn, mert hiszen 40–50 éves fehér fejfánk ma is fehérek, nem mosta le róluk az eső a festést.

JEGYZETEK

1. Morvay Péter: Útmutató a fejfák gyűjtéséhez. Honismereti Híradó 1974. 2. sz. 66.
2. Balassa Iván: A magyar temetők néprajzi kutatása. Ethnographia LXXXIV. (1973) 234–235.
3. Nagy Dezső: A magyar fejfák és díszítményeik. Folklor Archívum 1974. 2. 11.
4. Bencsik János: Adatok a Hajdúságból a temetkezés szokásának és hiedelmének anyagának kutatásához. A Déli Múzeum Evkönyve 1969–1970. Debrecen, 1971. 429–446.
5. Jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. Erdélyi Ritkaságok 8. II. köt. Kolozsvár, 1942. 72–73.
6. Dankó Imre: A hajdúböszörményi temetők költészete. A Hajdúsági Múzeum Evkönyve II. Hajdúböszörmény, 1975. 287. — Az egész kérdéshez, illetve a szímszimbolikával való összefüggésére lásd Erdélyi Zsuzsanna alapvető tanulmányát: Adatok a magyar népköltészet szímszimbolikájához. Ethnographia LXXII. (1961.) 173–199., 405–429., 583–598.

Berzsenyi Dániel a testkultúráról

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

BENYEI MIKLÓS

Berzsenyi Dániel (1776–1836) a magyar költészet egyik kiemelkedő alakja. A testkultúra szerepére vonatkozó gondolatai azonban alig-alig ismertek. E gondolatok lényegi tartalma — a harmónikus ember ideálja — viszont máig megőrizte időszerűségét.

A költő a klasszikus eszmény követője, a görög szellem őszinte csodálója volt. Eszmévilágában — akárcsak a görögöknél — a test és a lélek, a testi és a szellemi kultúra egységbe olvadt. A testkultúrát a nemzeti művelődés fontos, nélkülözhetetlen elemének tartotta. 1830. február 25-én, a Széchenyi István grófhoz és Wesselényi Miklós báróhoz intézett levelében fejtette ki: a magyar kultúra csakis akkor éledhet újjá, a fejlődés csakis akkor válhat tartóssá, ha a nemzet gondoskodik a lélek és a test harmóniájának megvalósításáról. „... a Műszak gymnastika nélkül a lelket és testet disszonanciába hozzák — írta —, s egyebet nem adhatnak, mint nyomorék fantasztaákat, hypochondristákat...” A gimnasztika (ami alatt ő nyilvánvalóan testmozgást, testedzést értett) hagyományos magyar formájának nevezte a lovaglást és a táncot; ezek megújítását, kifejlesztését javasolta, óhajtott. Szinte dieshimnuszt zengett „a magyar tánc”-ról, amelynek esztétikuma, szépsége is elragadó: „eleinknél a magyar tánc nemcsak mulatság, hanem legvalószínűbb esztétikus mulatság volt, amit nyilván mutat annak egész természete, s nyilván bizonyít Kinizsinek hőstánca. Ez a tánc oly gazdag különféleséggel bír, hogy az valamint minden kigondolható, szép mozdulatokat és erőfejteteket, úgy minden szép érzelmeket egyaránt magába foglalja.”¹ A táncnak verset szentelt,² s más írásaiban is elismeréssel szólt róla.

Rokonszenve nem véletlen, személyes élményeiből táplálkozik. Fiatal korában kiváló táncos volt, s kitűnő roppant erejével és ügyességével is. Kazinczy Ferencnek írta 1811. március 13-án: „En egykorúim között legelső magyar táncos voltam, lovat, embert, asztalt általugrani nékem jártak volt. Sopronban magam tizenkét németeket megvertem, és azokat a város tavába hánytam, és az én első szeretőm az én karjaim között elalélt.”³

A test és a lélek harmóniájáról elmélkedett a „Poétai harmonistika” című, 1832-ben írt tanulmányában is. Az egyik fejezet címe éppen ez: „Testi élet és lelki ember.” Ismét a görög eszményre hivatkozott, azt állította mintául. Úgy vélte, „az ember nem egyéb, mint szép testben öltözött és testén uralkodó szép lélek”. Szemében a szépség a testtel és a lélekkel szemben egyaránt, egyszerre kiegészítő, a kettő kiegészítő, segíti, erősíti egymást, a kettő együtt igazán emberi. Erre utalt a szóbanforgó fejezetet bezáró pompás, realiztikus hasonlatában is: „A léleknek ezen emeltségét, s ezen emeltségből folyó szabadságát példázta az olympiai játékok jelképe, a leereszkedő delphin és a fölemelkedő sas, ami nyilván csak azt akarja mondani: le a hal- és hasemberekkel, s föl a saslélekkel!”⁴

JEGYZETEK

1. Berzsenyi Dániel összes művei. Bp. 1968. 483. p.
2. A táncok (1811). = Berzsenyi Dániel összes művei. Bp. 1968. 107. p.
3. Berzsenyi Dániel összes művei. Bp. 1968. 388. p.
4. Uo. 301–302. p.

Kiss Lajos néprajzi alkotásai mindnyájunk számára követendő példát mutatnak. Senki sem tudott olyan valóságú emléket állítani a szegény embernek és a szegény asszonynak, valamint az alföldi népművészetnek, mint éppen ő. Egyidőben a múzeumok is érdekelték, de a múzeum-igazgatást sohasem szerette meg. Részt vett *Tornyai* János festőművésszel és néhány vásárhelyi művésszel együtt a vásárhelyi múzeum létrehozásában és meg is írta a múzeum alapításának a történetét. Annnyira a szívéhez nőttek ezek a művészek, hogy „Vásárhelyi művészet” címen 1956-ban vaskos kötetben adta ki visszaemlékezéseit.

Ebben a könyvében az 1908-as év eseményeivel összefüggésben írt arról a kirándulásról a *Banga*-dinyfőldre, amelyre *Rudnay* Gyulával, a kiváló festőművésszel együtt utazott ki a Tisza mellé. A kirándulás emlékeit így idézte fel közel ötven esztendő távlatából:

„Augustus végén — dinyfőre idején — Szabó Imre barátunk meghívta Rudnayt és engem is kirándulásra apósa, Banga Péter Tisza melletti dinyfődjére Vajhára.

A reggeli vonattal indultunk a kisállomásról Vajhára a többi meghívottakkal. — A vajhái bakterházról sétával mentünk a nagyterületű dinyfődjéi kunyhójáig, ahol Banga Péter, aki kocsin jött ki korábban, várt már bennünk, szives barátsággal fogadott és reggelizés előtt kisütőn főtt, kítőnő pálinkával kínált.

Csendes mulatozással, vidám beszélgetéssel telt el az idő a szabadban. Fényképezünk felvételeket készített a társaságról. Nézelődünk a dinyfődjön is, ahol vendéglátó gazdánk az ebédhez való dinyfőket szedte le. Később hozzáállott a halpaprikás főzéshez halászmódra. Nagy érdeklődéssel és figyelemmel kísértük annak minden egyes mozzanatát.” (212. oldal)

Banga Péter, akinek a dinyfődjén vendékként jó halpaprikást fogyasztottak, nagyapám volt. 1928-ban halt meg. A dinyfődmezőst fia, az én nagybátyám, *Banga Gyula* folytatta. Nem régiben halt meg. Még életében kaptam tőle néhány családi fényképet, köztük azt a két fényképet is, amelyeket Kiss Lajos „fényképezés”-e a kirándulás alkalmával készített.

Az egyik fénykép éppen azt a pillanatot örökölte meg, amikor a három ágására függesztett bográcsban a kunyhó előtt nagyapám főzi a halpaprikást és a társaság részben állva, részben ülve élvezettel szemléli ezt a mesterkedését. A kép hátulján korabeli írással a következő felirat olvasható:

„1908. júl. 30-án. Fénykép felvétele az ógróf Pallavitsini uradalom Irma majori területén Banga Péter dinyfődjében a meghívott vendégek tiszteletére készült halvasorán. Banga Péter bogrács keverő. Állnak Kiss Lajos, Rudnay Gyula, útlek Szabó Imre és felesége, Endrei Antal, Petrik István, Banga Gyula, H. Nagy Lajosné, stb.”

1908. júl. 23-án halvacSORA Banga Péter dinnyegazdaságában. Bogrács-keverő: Banga Péter; állnak: Kiss Lajos, Rudnay Gyula; ülnek: Szabó Imre és felesége, Erdei Antalék, Petri István, Banga Gyula, K. Nagy Lajosné stb.

Kiss Lajos tehát jól emlékezett az eseményre, csak az időpontban és az esemény helyében tévedett. Nem 1908 augusztusában történt az általa megörökített kirándulás, hanem egy hónappal korábban. Továbbá nem Vajhátan (ez Vásárhely és a Tisza közötti terület), hanem túl a Tiszán, az Irma majorban, mert a családi hagyományok szerint is az ún. Nagyfában voltak a nagyapám bérletei.

Nagybátyám, Banga Gyula az első világháború után kb. még egy évtizedig vitte a dinnyegazdaságot. Többször kivitt magával a Nagyfába, mint gyereket és azt a nagyon fontos feladatot bízta rám, hogy a félerésben levő dinnyékbe a „Banga” nevet apró tűhegyű pontokkal belenyomjam az erre a célra kialakított bélégyző segítségével. Ezt ma márkának, kereskedelmi jelnek nevezhetnénk.

Néhány szót még a kirándulás résztvevőiről. Nagyapám Rudnayékkal vejen, Szabó Imrén keresztül volt kapcsolatban, aki ugyan egyszerű városi tanító volt, de rendkívül művelt fő és makacs ellenzéki politikus. Részt vett többek között 1912-ben a Nagy György-féle Köztársasági Párt megalapításában, majd vezetőségi tagja és a helyi szervezet elnöke maradt. Republikánus meggyőződése miatt mint tanító ellen fegyelmi eljárást is folytattak le. 1915-ben katonai szolgálat közben Doberdón esett el. Művész barátaival együtt sokszor megfordult nagyapám városi házánál Kiss Lajos is, közös kirándulásokat is tettek; egy ilyen tiszparti felvétel a Tornyai János Múzeum Kiss Lajos Emlékszobájában is látható.

Nagyapám a város főszámvevőjeként működött és 1899-ben ment nyugdíjba. Már korábban is foglalkozott kedvtelésből, a természet alakító szeretetével dinnyetermesztéssel, majd komoly kísérleteket folytatott a dinnye nemesítésére is. Az ún. Marsovszky-féle dinnyét keresztezte a gyulai fajtákkal és olyan csodálatos keveréket tenyésztett ki, ami azután gyorsan elterjedt. A keresztezés titkát — a családi hagyományok szerint — nem adta át senkinek, vele ment a sírba. Fia így csak a meglévő magok felhasználásával próbálkozott, de nem sok sikerrel. Nagyapám tehát nyugdíjba ment, de nem nyugodott, mert kísérletei eredményét a gyakorlatban akarta kipróbálni szinte nagyüzemi méretekben. Előbb 20 holdon kísérletezett, majd fokozatosan növelte a bemunkált területet; volt idő, amikor 100 holdon is termelt dinnyét és öntözésre jól kiépítette a Tiszából vezetett árkokat. A földet valóban mindenkor úgy bérlet, szakembereket, munkásokat pedig Heves megyéből hozott, akik azután egész nyarakon keresztül végeztek a munkát irányítása mellett. A dinnyéknek Európa szerte nagy volt a kereslete, a Banga-dinnyét mindenfelé keresték. Világhírű étermek álltak nagyapámmal kapcsolatban, azon kívül szegedi kereskedők kötötték le a termés nagyobb hányadát és Szegeden vasúti kocsikba rakták, jég mellé, így szállították Budapestre, Bécsbe, Prágába, Párisba, Berlinbe, Belgrádba, Boroszlóba, sőt Drezdában az árusítását állandó üzletből folytatták. A Banga-dinnye európai viszonylatban híressé vált és nagyon sokfelé keresték. A megmaradt másik kép éppen azt ábrázolja, amint nagyapám a friss árut átadja az egyik szegedi kereskedőnek; több kocsiakománnyal sorakozik egymás után a képen.

1908. júl. 23-án dinnyeszedés és -hordás Banga Péter dinnyegazdaságában

Kiss Lajos ártatlan tévedésétől jutottam el nagyapám dinnyészetéhez. Valójában ez figyelmeztetett arra, hogy írjam meg az ügyet. A hangsluy nem is nagybátyámon lenne, hanem egy úttörő dinnyegazdaságon, ami azt példázza, hogy a századforduló táján a Dél-Alföldön voltak kísérletek a föld intenzívebb megművelését célzó kertészeti ágak kifejlesztésére, ha azok egy részére a gazdaságtörténetesek még nem is figyeltek fel. Nagyapám egyedül végzett kísérletei azt igazolták, hogy dinnyével jobban lehetne kereskedni és nagyüzemileg is kedvező gazdasági eredmények várhatók. Az állandó öntözést egyszerű módszerekkel is lehetővé lehet tenni.

De még pár mondat Kiss Lajos tévedéséhez. Adatainak összegyűjtésében, kiértékelésében körültekintő gondossággal járt el. Többször mesélte, hogy egy-egy neki elmondott eset, adat valóságát hányféle úton ellenőrizte. Erről magam is meggyőződtem, amikor a negyvenes években különböző kérdésekben kértem tőlem tájékoztatást, de ugyanúgy anyámnak és nagynénémnek is feltette a kérdéseket, hátha eltérő tartalmú választ kap. Lehet, hogy ilyent is kapott. Majd évek múlva ismét visszatért rájuk, hogy némelyiket a maga megfogalmazásában azután éppen a „Vásárhelyi művészet”-ben jó két évtized múlva viszontláthassuk. Mert a publikálással sem sietett. Csak akkor tett valamit közzé, ha már az megért, ha már minden részletét jól látta.

Első cigány nyelvtan?

A Hajdú-Bihari Napló egyik közelmúltbeli száma (XXXIV. évf. 1977. 160. sz. júl. 8.) arról adott hírt, hogy Jugoszláviában befejezték a cigány nyelv első grammatikájának kidolgozását. A hír *Juszuf Saipot* említi, mint aki elindította ezt a munkát és *Krum Kepaski* nyelvészprofesszort, aki aztán elkészítette a nyelvtant. Sajnos, sem a hírlapíró, de úgy látszik, hogy *Kepaski* professzor sem jól értesült, mert több cigány nyelvtan is ismeretes. Csak magyar kutatóktól is legalább két cigány-grammatikát ismerünk. Kevésbé ismert a *Nagyidai Sztójka Ferenc*-féle nyelvtan (Magyar és Cigány nyelv gyökészótára. Kalocsa, 1886.). De annál inkább számotartott *József főherceg* munkája (Czigány nyelvtan. Budapest, 1888.). Bár nem kell megfeleledkezniünk *Ihnátkó György* grammatikájáról sem (Czigány nyelvtan. Losoncz, 1877.), illetőleg *Wislocki*, az újabbak közül pedig *Csenki Sándor*, *Erdős Kamill* és *Vekerdi József* munkásságáról, hogy számos angol, német és francia nyelvészről ne is szóljunk.

VÁZLAT A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI POLGÁRI KASZINÓ TÖRTÉNETÉNEK ELSŐ ÉVTIZEDÉRŐL

NYAKAS MIKLÓS

Közismert tény, hogy a magyar fejlődés — politikai lehetőségeink korlátozott volta miatt — különösen a reformkorban erősen kulturális érdeklődésű volt. Nagymértékben támaszkodott — Széchenyi útmutatása szerint — a társadalmi kezdeményezésből létrejött különböző klubokra, egyesületekre, kaszinókra. Történelmi fejlődésünk bizonyos fázisaiban ezek a klubok, egyesületek és kaszinók komoly és pozitív szerepet játszottak. Ilyen szakasz volt népünk életében az 1849—1867 közötti időszak is.

Hajdúböszörményben a polgári kaszinó 1858-ban alakult meg. Ez év február 7-én kelt az a kérvény, amelyet Lengyel János, a város hadnagya írt alá és amelyet gr. Zichy Ármához, a császári helytartóság nagyváradai osztályának vezetőjéhez nyújtottak be. A kérvényhez csatolták az alapszabályokat és az alapító tagok névsorát is. A német és magyar nyelvű kérelem — amelyet Sente Bálint fogalmazott — 29 szakaszban sorolja fel a kaszinó életének szabályait. E pontok közt a kaszinó politikai fontosságát jelezte az a kikötés, hogy a köz- és választmányi gyűléseket csak előzetes engedély és császári biztos jelenlétében lehetett tartani. Az alakulás idején a kaszinó elnöke Lengyel János, jegyzője Sente Bálint, pénztárosa pedig Biri János volt. Az alapító tagok létszáma 68 főt tett ki. Fennállásának első hat évében olyan fontos személyiségek is léptek a tagok sorába, mint Sille Gábor és Wessprémy Gáspár, hogy csak a legjelentősebbeket említssem. A tagság összetételéről általában elmondhatjuk, hogy Hajdúböszörmény vezető és középrétegéből kerültek ki, így aztán természetes, hogy elsősorban nem a szociális problémák iránt érdeklődtek, hanem a nemzeti (Habsburg-ellenes) mozgalom helyi bázisát alkották. A kaszinó működésének kezdeti szakaszában jelentős anyagi segítséget kapott a várostól, a helyiséget ugyanis díjmentesen használhatták. A volt gyógyszerár (a mai rendőrség helyén — dr. Kövér Sándor szíves szóbeli közlése) épületének déli végén három szobát és egy konyhát foglalhattak el, amelyet a város a szükségnek megfelelően átalakított. Hála a tagság áldozatkészségének, a kaszinó az első időszakban pénzügyileg szilárd volt: a bevétel az első évben 321 forint és 23 krajcár, míg a kiadás csak 272 forint és 52 krajcárt tett ki. A kaszinó ügyeit egyébként hamarosan gondnokokra bízták. Az első ilyen felügyelő-gondnok Szunyogh Sámuel, aki 400 forintért haszonbérbe vette a játékokból származó jövedelmeket. Ingyenes lakást kapott és 11 öl fát, de ebből köteles volt teljesíteni a fűtést is, valamint gondoskodni a világításról. Nézzük, honnan származtak a kaszinó bevételei? Az alapot a tagsági díjak jelentették. Az 1862-ben megállapított házirend szerint az éves tagsági díj 6 forint volt, kivételt képeztek ez alól a helyben állomásozó lovasszázad tisztjei, akik ennek csak felét fizették. A másik fontos bevételi forrás a játékdíjakból adódott. Egy játék magyar kártya két szál gyertyával 60 krajcárba, egy játék tarokk ugyancsak két szál gyertyával 80 krajcárba került. A sakkozás pedig két szál gyertyával 28 krajcár, egy

szál gyertyával 15 krajcár, gyertya nélkül 5 krajcár. Dominózásért ugyan- csak két szál gyertya mellett 40 krajcárt kellett fizetni, míg gyertya nélkül ugyanez csak 20 krajcárba került. Aki pedig nagyobb világosságra vágyott, annak minden külön gyertyáért 10 krajcárt kellett fizetni. A kaszinó, úgy látszik, ebben az időben nagy forgalomnak örvendhetett, mert szép számmal látogatták olyanok is, akik nem iratkoztak be a tagság sorába. A választmány ezért határozatban szögezte le, hogy a falra a következő figyelmeztetést szögezzék ki: „Rend a lelke mindennek! Ennél fogva ön vagy tessék casinó tag lenni, vagy tessék a casinói helységet megjelenésétől megkímélni!” A beiratkozott tagokkal is gyakran megtörtént, hogy tagsági díjukat késedelmesen és nehezen rendezték. Több választmányi és közgyűlésen született határozat arra, hogy az adósok neveit a falra ki kell függeszteni és ha szükséges, törvényes eljárást is indítani ellenük. A társaság ennek ellenére anyagilag megerősödött. Az 1863. augusztus 16-án létrejött szerződés értelmében a kaszinó az egész épületet évi száz forintért bérbe vette a várostól.

Az égylet életében fordulópontot jelentett a Helytartótanács 1860. aug. 17-én kelt határozata, amelyben engedélyezte a kaszinó nyilvánossági jogát. Ekkor indult meg komoly mértékben a könyvtár és a folyóiratár fejlesztése. A választmány gondoskodott a szükséges újságok megrendeléséről, néhány újságot viszont az egyes tagok járattak. A Budapesti Hírlapot a város rendelte meg a kaszinó számára. A tagság ebben az időben a következő lapokat olvashatta: Hortobágy, Bécsi Híradó, Hazánk és a Külföld, Kertészeti Lapok, Pesti Napló, Protestáns Egyházi Lap, Üstökös, Ipa-rosok Lapja, Budapesti Szemle, Falusi Gazda, Magyar Sajtó, Vasárnapi és Politikai Újdonságok, Budapesti Képes Újság, Magyarország, Szépirodalmi Figyelő, Debreceni Közlöny, Sürgöny, Bolond Miska, Debreceni—Nagyváradai Értesítő, Kolozsvári Közlöny, Fővárosi Lapok, Koszorú, Hon, Donau Zeitung. A könyvtár fejlesztésére is komoly erőfeszítések történtek. Az állomány már 1859-ben 145 mű volt 192 kötetben. Ezek egy része ajándékozás útján került a kaszinó tulajdonába. Sillye Gábor hajdúkerületi főkapitány rendeli meg például saját költségén a kaszinó számára Vörösmarty minden munkáját. Sente Bálint pedig 17 darab francia és német nyelvű könyvet ajándékozott. A könyvtartat egyébként Dermár József kezelte. A kaszinó — hogy ezzel is támogassa a nemzeti kultúra és irodalom ügyét — belépett a Kisfaludy társaság pártolói sorába.

A Bach-rendszer bukása lehetőséget teremtett a szabadabb tevékenység kibontakoztatására. Az 1860. október 28-án tartott első rendes tisztújító közgyűlésen elnöknek választották Gál Mihályt, jegyzőnek Lengyel Imrét, alelnöknek Pápay Imrét, pénztárosnak Fábán Imrét. Választmányi tagok lettek: Varga Antal, Kovács András, dr. Karap Menyhért, Erdélyi István, Csiha Sándor, Benedek Lajos és Lengyel János. A hatvanas években megválasztott elnökök sorában pedig ott találjuk Sillye Gábort és Wespzprémy Gáspárt, jeléül annak a fontos szerepnek, melyet a kaszinó a város életében jelentett. Mintegy politikai irányultságukat jelzi az a tény, hogy az 1864. november 27-én tartott közgyűlésükben Deák Ferencet, Tisza Kálmánt, Bónis Sámuel tiszteletbeli taggá választották. Az ügy érdekessége, hogy Deák Ferenc 1864. december 24-ről kelt saját kezű levelében köszöni meg a figyelmességet. A levél szövege a következő:

„Különösen tisztelt Elnök Úr! Megtisztelve érzem magam a hajdúböszörményi Polgári Casinó egyesület által s a legszívesebb köszönettel fogadom el a megválasztást. Legyen tisztelt Elnök Úr tolmácsa e köszönetemnek az egyesület előtt is. Öszinte tisztelettel alálatos szolgálja: Deák Ferenc”

Az 1867-es kiegyezés teljesen új helyzetet teremtett a magyar tájakon. A belpolitikai szabadság azt eredményezte, hogy a különféle kulturális-társadalmi szervezetek szerepét a politikai pártok és a parlament vették át. Ebből adódik az előbbieik szerepének csökkenése és elszürkülése. Nem kivétel ez alól a hajdúböszörményi polgári kaszinó sem. Az önkényuralom idején játszott szerepe viszont feltétlenül komolyabb vizsgálatot érdemlő kérdés, hiszen egy olyan kisvárosban, mint Hajdúböszörmény, a kaszinó hangadó rétege azonos volt a város legbefolyásosabb köreivel.

Halottaink

Múzeumbaráti Körünk kegyelettel emlékezik meg *Dr. Csallány Dezső* nyugalmazott megyei múzeumigazgatóról, a történettudományok kandidátusáról, neves régészről, aki márc. 28-án hunyt el. *Dr. Demény Péter* egyetemi adjunktusról, Múzeumbaráti Körünk tevékeny tagjáról, akit fiatalon, július 21-én vesztítettünk el. Hasonlóképpen emlékezünk *Dr. Bendefy Lászlóra* is, aki történetészként kezdve, a magyar geodézia kimagasló tudósává nőtt. Augusztus 13-án halt meg. *Dr. Manga János*, a neves néprajzkutató, kandidátus, pedig szeptember 2-án hunyt el. *Dr. Mester György* eleki etnográfus, aki főleg a Békés megyei németek életével, népszokásaival foglalkozott, augusztus 19-én hunyt el. Mindegyikük több-kevesebb szállal kötődött Múzeumbaráti Körünkhöz, illetve múzeumban folyó tudományos és közművelődési tevékenységhez. Emléküket megőrizzük!

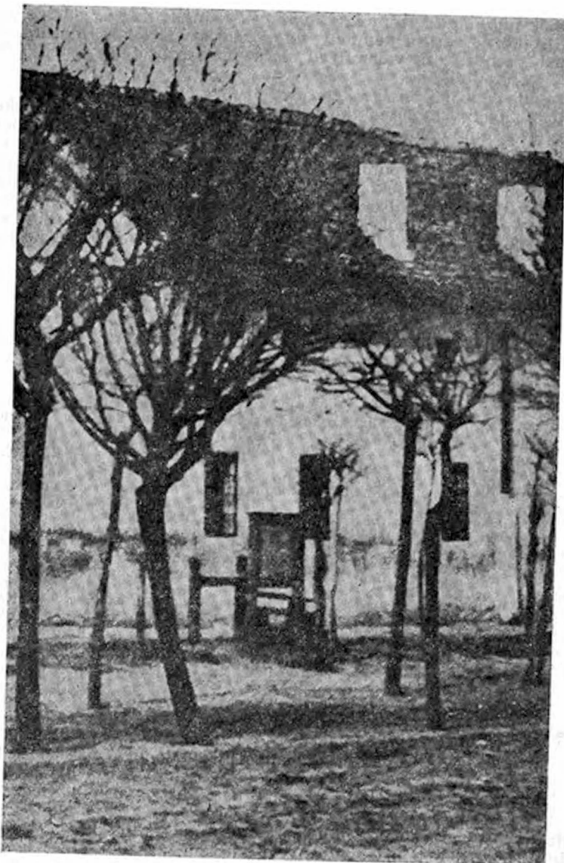
Új múzeumi kiadványok

A közelmúltban jelent meg a Déri Múzeum 1976. évi évkönyve. Az évkönyv 22 tanulmányt tartalmaz. Múzeumbaráti Körünk az Alföldi Nyomda segítségével két fekete-fehér műtárgyleporellőt jelentetett meg. Az egyik a Déri-gyűjtemény híres japán elefantsont vízaját, a másik pedig a várostörténeti gyűjtemény értékes darabját, a XV. század végeről származó figurális kályhacsempét ábrázolja. Megjelent a Hajdúsági Honismereti Írások második füzeté is, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum kiadásában. A füzet főleg *Káplár Miklóssal* foglalkozik.

DANKÓ IMRE

Hoppál Mihály a Visonta kommunikációs rendszeréről írt tanulmányában említi, hogy „1945-ben rendelkezés jött ki (és 1950-ig fennállott), hogy vasárnap a nagymise után a templomnál kell kihirdetni a legfontosabb hivatalos közleményeket, rendelkezéseket — legalább is Visontán a templom melletti térség volt az a hely, ahol felolvasták a közérdekű közleményeket (pl. növényvédelem, aratási munkák stb. kihirdetése). Politikai jellegű közleményeket ilyenkor nem olvastak.”¹ Vagyis Visontán 1945-bei elrendelték a sok helyütt régóta ismeretes és gyakorolt publikációt.

A publikáció az egykori mezővárosok, a nagyobb helységek állandó hirdetői alkalmi volt. Minden vasárnap a nagymise vagy az istentisztelet után, a helység lakossága többségének egyházi hovatartozása szerint, általában a városházák, község-házak előtt, vagy annak közelében, olyan helyen, hogy a templomból kijövők közvetlenül odamenjenek, a politikai község egy vagy több képviselője egy emelvényről felolvasta a hirdetéseket. A hirdető, azaz publikáló először a hivatalos hirdetéseket, vagyis a kormányt, a megyét, a járást vagy a községi-városi hivatalok rendeleteit, utasításait, majd a közhasznú hirdetményeket olvasta fel (pl. a vásárok helyét és idejét stb.) és végül magánhirdetéseket folytatta és fejezte be a publikációt. A nagyobb helyeken nem egy publikáló volt, hanem a három részt más és más olvasta fel a publikáló könyvből. A publikáló könyvbe előre beírták vagy beragasztották a hirdetmények szövegét. Sok helyen, ahol két vagy három publikáló volt, mindegyiküknek külön publikáló könyve volt. Néhány helyen egyetlen publikáló könyv volt és azt adták egymás kezébe a publikálók, ha az ő részükkel végeztek. A publikáló tekintélyes, jó orgánumú városi vagy községi tisztviselő volt, aki bizonyos tiszteletdíjért publikált. A publikáció anyagát egész héten gyűjtötték a város-, illetve község-házán és szokásban volt több helyen, hogy szombaton délben a publikáló bemutatta az összegyűlt anyagot a polgármesternek vagy a főbíróknak. A magánhirdetésért a hirdető publikációs díjat fizetett. Ennek egy részét kapták a publikálók tiszteletdíjként. A magánhirdetők esetenként még külön is honorálták a publikálókat, mert nem volt mindegy, hogy mikor olvassa a hirdetést, a publikáció elején vagy a végén; esetleg egy kis szünet után, olyankor, amikor mindenki odafigyel, hogy elhadarja-e vagy szépen, figyelmet keltő módon hangsúlyozza, hogy halkán vagy hangosan mondja, hogy hogyan vezeti be, akár csak egy szóval is, hogyan köti az előző hirdetéshez vagy hogyan kapcsolja a következőkhöz. A hivatalos hirdetmények publikálásánál kevésbé voltak fontosak ezek a szempontok, mert a törvényeket, rendeleteket, utasításokat úgyis meg kellett tartani, ha csak elhadarták is őket, de a magánhirdetéseknél sok függött attól, hogy a hallgatók megértsék, érdeklődjenek a hirdetés után. Ahol több publikáló volt, ott az egyes részek publikálói rangban is különböztek egymástól. A hivatalos hirdetményeket sok helyen vezető

A hajdúböszörményi dobolószek a régi városháza előtt.

tisztviselők publikálták, mintegy hivatalos tekintélyüket is kölcsönözve az ügynek. A közhasznú hirdetésmények középtisztviselők, a magánhirdetéseket pedig rendszerint valamilyen alacsonybeosztású tisztviselő, sok helyen a kisbíró publikálta.

A publikációk közönsége két részből tevődött össze. Az egyik rész a publikáció helyén vagy annak közvetlen környékén, közelében gyülekezett, beszélgetett a templomozástól függetlenül. A másik rész a templomból jött ki, egyenesen a publikáció helyéhez tartott és mihelyst odaértek, elhelyezkedtek, megkezdődött a publikáció. A korábban jövők általában érdekeltettek voltak a hirdetésekben, mint a templomozók; általában hirdetőök voltak vagy figyelték a hirdetéseket. Különösen a munkaalkalom-hirdetések voltak fontosak számukra. A templomozók kevésbé voltak érintve közvetlenül a hirdetésekben, illetőleg őket inkább a hivatalos és közhasznú hirdetések érdekelték, mintsem a magánhirdetések.

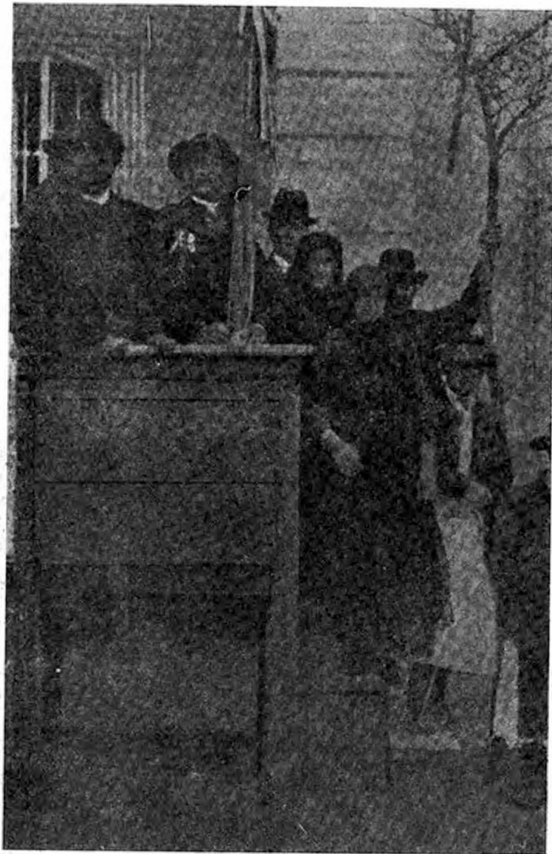
A publikációk körülbelül 1950 táján szűntek meg országosan. Helyüket átvették a korszerűbb, ám kevésbé közösségi jellegű hirdetésmódok, eljárások.

A publikáció egyik legrészletesebb leírását Kiskúnyfegyházáról olvashatjuk:

„De változatos a képe (a piactérnek) vasárnapokon. Ünneplőbe öltözve, százával állnak egy csoportba s vidám piaczó mellett, melyben ott serceg a józsa dugott dobány, évdőnek politizálnak, hányják-vetik a haza, a város sorását. Szidják a magas potádót, panaszokdnak, hogy nem jár az eső s a szőlő levelét lehervasztja a „fencrosszpora”. Tíz óra után megsokasodik a nép a piacon. Vége a nagy misének s a két templom ezrével ontja a népet. A gazdálányok színes selyemben, csoportosan vonulnak végig a széles aszfalton. E közben a városi szolgák kihozzák a városháza kapuja alól a szószeket s felállítják a piac közepén. Tódul utána az érdeklődő emberáradat. A zaj elcsendesedik, midőn a városi főjegyző jelenik meg a szószeken s megemelve kalapját hangosan köszön: „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” Azután kezdetét veszi a „publikáció”. Először jönnek a közönséget érdeklő hirdetések, azután a magánosok hirdetései, hol van eladó föld, széna s más termény. Ezek a nagyobb s drágább hirdetések. Aztán jön a levéltárnok. Ezek az olcsóbb hirdetések. Már ez sokakat nem is érdekel, hátrább is húzódnak. Majd befejezi a publikációt a városi dobos. Ezek a kishirdetések. Olcsóságára való tekintettel még kisebb lesz a hallgatóság gyűrűje. Mindnyájan csak akkor várakoznak türelemmel, ha a képviselő tart beszámolót s az öt lekísérő képviselők beszélnek, vagy valamilyen más népgyűlést vagy éppen ünneplést hirdetnek a nagybetűs falragaszok. Ezután bemennek a Koronába egy-egy pohár söre, úgy hogy mire az intelligencia „szagos miséjének” vége, vagy szól az ó-templom harangja, üres a piac. Siet mindenki haza, mert a gazdanép délután már újra siet ki a tanyára, az nem ér rá délután elmenni a polgári borozókba, vagy a „körbe”.⁶

Igy zajlott le a publikáció másutt is, például a közeli Kúnszentmiklós-on. Azzal a különbséggel, hogy a városháza kapualjából kihozott publikálólábat nem a piactér közepén, hanem közvetlenül a városháza kapuja előtt állították fel. Ez azért is jó volt, mert esős időben a hallgatóság becsúfolódott a kapu alá. Ilyenkor a publikálólábat is a kapualjban állították fel.

Hajdúböszörményben a *dobolószekekről* publikáltak. Ez a Kerületház sarkán állt, az 1906-ban lebontott régi városháza mellett. 1940 táján bontották el. Azért hívták *dobolószeke*nek, mert piaci napokon a dobos itt kezdte a *dobolósos* hirdetéseket. Hasonló volt a helyzet Hajdúdorogon is. Itt a *dobolószeke* a piac közepén állt és piaci napokon, a legnagyobb forgalom közepette, innen hirdetett *doboszóval* a „város embere”. Hajdúhadházon a *dobolószeke*t ugyancsak a piactéren állították fel, de nem a közepén, hanem a szélén, szemben a városházával. Itt olyan fontos építmény volt, hogy „állandóra csinálták”. Betonból készítették, fedele is volt és csak a közelmúltban, 1970-ben bontották el.

A hajdúböszörményi új *dobolószeke* a Bocskai-szobor leleplezésekor. 1906.

Ezekből a példákban is láthatjuk, hogy a publikáció szoros kapcsolatban állt a dobolásos hirdetéssel. Lényegében az volt közöttük a különbség, hogy a dobolás helyváltoztatásos hirdetés volt, míg a publikáció helyhez kötött. A dobolás kisbíró a piactéren való dobolás után sorrajárta a települést és a forgalmas helyeken, sarkokon, ahol legtöbbször hallhatták, megismételte a hirdetést. Az összefüggésre utal a *dobolászék* elnevezés is. Nehol szokásban volt az is, hogy a publikációt dobszó vezette be. Ez intette csendességre az összegyűlteket és ez jelezte a publikáció végét is. Ilyen esetekben kezdetben nem a publikáló vezető hivatalnok, hanem a kisbíró dobolt, az, aki a publikálást is befejezte és azután dobjellel pontot is tett a végére. Sok helyen a dobolásos, a településen körbejáró, helyváltoztatásos hirdetést is publikációnak nevezték.

A publikáció eredetére kevés adat áll rendelkezésre. Egy biztos, hogy régi keletű, az emlékezet már nem éri el a kezdeteket. Némi felvilágosítással szolgálhat a Szakcs mezőváros monográfiájában írt néhány idevonatkozó mondat. Eszerint „a 48-as polgári forradalom után a járási főszolgabíró körrendeleteinek időrendbeli és szó szerinti bemásolására szolgált a *kurrens könyv*. Egy-egy körrendeletben a főszolgabíró nemcsak a maga felhívásait, hanem a különböző felsőbb hatóságoktól hozzá érkezett és a közsegeket érdeklő rendeleteket is közölte a bíróval. A rendeletekhez hozzáfűzte a végrehajtásukra vonatkozó saját utasításait is. Például az 1853.

Publikáció Karcagon, a Városháza erkélyéről. Pataky László rajza az *Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képpen* c. kiadványsorozat Magyarországi II. köt. Bp. 1891. 135. oldaláról.

évi április 23-i körrendeletének 5. pontjában a főszolgabíró Rózsa Sándor, a híres rablóvezér befogatására és a jutalomdíjra vonatkozólag akként rendelkezett, hogy a „hirdetményt” a jegyzőkönyvbe szóról-szóra be kell írni és nyilvános helyen közhírré kell tenni. Annak megtörténte után a rendelet vételét igazoló elismervényt aláírva hozzá vissza kell küldeni.”³

Természetesen régebbi eredetű is feltételezhetünk. Középkori okleveleink közül nem egy tartalmazza a kihirdetési utasítást is. Általános szokás volt a rendeleteket, az új törvényeket, a perbe idézéseket a vásárokon, népebb piacokon háromszor kihirdetni. Ez a vásári hivatalos kihirdetés azonban csak előképe a publikációnak.

Befejezésül vessünk néhány pillantást a publikáció tárgyi feltételeire. Leglényegesebb kelléke a *publikálászék* volt, amit dobolászéknek, ritkábban szószéknek, publikálólábnak is neveztek. Két fajtája volt: a mozgatható és az állandó. Hasonlóan igen fontos kellék volt a *publikálókönyv* is, amit ugyancsak különféle néven neveztek: hirdetőkönyv, kurrenskönyv, sorkönyv, folyókönyv, currentália, felolvasó stb. Sok helyen fennmaradtak és az egykori népelet megismerésének igen jó forrásai. A *dob* csak feltélesen sorolható a publikáció tárgyai közé. Nem mindenütt használták, sőt legtöbbször helyen élesen elkülönítették a dobolásos hirdetést a publikációtól. Ez utóbbi komolyabb, fontosabb volt, mint a dobolás. Ezt erősítette meg időpontja, a rajta megjelentek ünnepi öltözete, a közzölt hiranyag, főleg a rendeletek, határozatok komolysága.

A publikáció a tényleges hírközlésen túl több mozzanattal állt, sokrétű funkciója volt. Szinte mindenütt *emberpiac* is volt. Megjelentek rajta a munkát keresők és a hirdetés előtt, alatt vagy után, a munkán utána ugyancsak megjelent munkáltatók megalkudtak velük. Fontos helye, alkalmuk volt a publikáció a *mintából való árusításnak* is. Ez a funkciója szorosan kapcsolódott magához a hirdetéshez, mert sok hirdetés így, illetve ilyenképpen szólt: „Nagy Gábor gazdának 30 q száraz, morzsolts kukoricája van eladó, mintája megtekinthető a publikáció alatt, egyébként lakása a Szilfák alján, a 7. szám alatt van.”⁴ A hirdetések tárgyától függően pedig szinte az élet minden területére vonatkozik. Az a véleményünk, hogy a publikációk, a fennmaradt publikációs könyvek tanulmányozása igen széleskörű felvilágosításokkal szolgál népeletünk felől; jobban, mennyiségileg is és minőségileg is többet nyújtva, mint eddig felhasználtuk.

JEGYZETEK

1. Hoppál Mihály: Egy falu kommunikációs rendszere. Bp. 1970. 60.
2. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Ev. n. II. köt. 394–395.
3. Horváth Árpád: Szakcs mezőváros története. Hely. n. 1969. 201.
4. Publikációs könyv. 1901–1906. Hajdúszoboszló. 76.

Személyi változás a Hajdúsági Múzeumban

Augusztus 1-el *Acsné Dankó Éva* néprajzos-muzeológus, a Hajdúsági Múzeum munkatársa, megvált munkahelyétől. Az álláshely betöltéséről később történeti intézkedés.

EGY VÉGVÁRI KATONA CÍMERES NEMESLEVELE 1581-BŐL

NYAKAS MIKLÓS

A Hajdúsági Múzeum Történeti Adattárában az 1308. sz. alatt egy igen értékes, egyben múzeumunk legrégebbi okirata található: *Tóth István* tokaji katona és testvére *Tóth Balázs II. Rudolf* által adományozott armálisra. Az igen becses okirat számunkra azért is értékes, mert Tokaj várának története számos szállal kötődik tájunk, a Hajdúság sorsához, olyannyira, hogy a későbbi hajdúvárosok elődeinek jórésze Tokaj várának tartozékát képezte, bár pontosan Bősörmény nem tartozott közéjük.

Tokaj várát krónikáink már 1074-ből említik annak kapcsán, hogy Géza herceg itt vívott csatát Salamon királlyal. Igazán jelentős szerep az azonban a XVI. és XVII. században jutott. Jelentőségét döntően meghatározta földrajzi helyzete, hiszen útközponton képezett az erdélyi fejedelemség és a magyar királyság között. Szapolyai és Ferdinánd 1527-ben pontosan Tokaj falai alatt ütközött meg, amelynek eredményeként a vár is császári kézre került. 1537-ben János király serege véres ostrommal vette vissza a várat, Ferdinánd azonban hamarosan visszafoglalta. A vár és az uradalom ekkor került Ferdinánd híve, Serédy Gáspár kezére, az ő örízete alatt itt volt a magyar korona is 1551-ben. A vár 1556-ban János Zsigmond kezére került, de 1565-ben már ismét a császárt uralta. 1566-ban János Zsigmond sikertelenül ostromolta, de a következő évben Hasszán temesvári pása véres ostrommal bevette.

A Hajdúsági Múzeum tulajdonában levő okiratnak egyik fontos tanúsága az, hogy a vár 1581-ben ismét császári kézen volt. Tokaj várának változatos történetét látva, szó szerint kell vennünk a nemesi oklevél azon kitételét, mely szerint a nevezett *Tóth István* a magyar koronáért (királyságért) és a császárt „különböző helyeken és időkben véreinek nem kevés ontásával” (pro locorum et temporum varietate non sine sanguinis sui effusione) szolgált. Érdekes, hogy az oklevél szövege szerint a nevezett *Tóth* testvéreket nem mondják nem-nemes származásúaknak (jobbágyoknak) az armálisok szövege szerint, hanem olyanoknak, akik nemesi szabadságnak örvendtek már ennek előtte is és nemesi szülőktől származóknak mondatk (eorundem Stephani Thot ac per eum Blasium similititer Thot fratrem ipsius carnalem qui anteaquoque libertatis Nobilitari gavisus et Nobilibus parentibus orti esse dicuntur). II. Rudolf tehát *Tóth Istvánt* és testvérét Magyarország nemesi sorába iktatta (numerum verorum regni nostri Hungariae Nobilium duximus, cooptandos, annumerandos). Az oklevelet a magyar királyság titkos pecsétjével ellátva (litteras nostras secreto sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae), a császári székvárosban — Prágában — állították ki 1581. április 14-én (in arce nostra Regia Pragensi, decima quarta die mensis Aprilis Anno Domini Millesimo quingentesimo octogesimo primo Regnorum nostrorum Romani sexto Hungariae et aliorum nono Romani sexto Hungariae et aliorum nono Bohemiae vero anno similiter sexto).

Nem kevésbé érdekes számunkra az oklevél kihirdetésének a helye és mikéntje sem. A kihirdetés helyéből ugyanis megtudhatjuk *Tóth István* lakhelyét, s mivel az az Abaúj megyei Göncön történt, a Zemplén megyei Tokajban szolgáló *Tóth István* lakhelyét egyértelműen Abaúj megyében kell keresnünk. A kihirdetés egyébként a következő évben, 1582-ben történt meg, s ebből megtudhatjuk, megismerhetjük Abaúj vármegye akkori tisztkarát is: az alispán *Mindszenty Imre* (Myndzenty), a négy szolgabíró pedig *Fáy János*, *Pedery Lázár*, *Madách* (Madach) *Menyhért* és *Czeczai Gergely* voltak. Különösen érdekes számunkra itt a *Madách-névváltozása*, hiszen itt minden bizonytalanságot a *Madách Imre* ósrégi felvidéki családjának egy tagjáról van szó. A vármegye jegyzője a kérdéses időben *Vásárhelyi Tamás* (notarius) volt.

Az oklevél hátoldalán teljesen elmosódott írás látható még, amelyből a Vár szó és 1697-es évszám vehető ki. Minden valószínűség szerint az armális megerősítéséről lehet szó, amely bizonyára összefüggésben állhatott a *Tóth* család Bihar megyébe való költözésével.

Magá az oklevél meglehetősen rossz állapotban van, írása több helyen elmosódott, a pergamen szakadozott, lyukak találhatók rajta. Ma már a függőpecsét is hiányzik.

Előkészületek a Holló László emlékház berendezésére és megnyitására

Az egy éve (1976. augusztus 14-én) elhunyt *Holló László*, Kossuth-díjas érdemes művész Debrecen hű fia volt. Bár nem itt született, sőt nem is itt temették el magát, mindig debreceninek tartotta magát. Úgy érezte, hogy ez a város befogadta, megbecsülte, segítette művészi fejlődésében. Hálája kifejezéséeként 1974-ben felajánlotta Debrecen város Tanácsának életműve legszebb, legjellegzetesebb darabjait, szám szerint 200 olajfestményt, 5 freskót, freskótanulmányt, valamint lakását egy halála után kialakítandó állandó emlékkiállítás számára. 1975-ben még további 170 rajzot adott át az alakuló emlékkiállításnak, illetve emlékháznak. Halála után pedig özevege számos iratot, *Holló László* életére és munkásságára vonatkozó dokumentumot adott át. A Városi Tanács felújítja a Holló-villát, alkalmassá teszi kiállítási célok valóráváltására. A munkálatok már folynak, s reméljük, hogy a legközelebbi jövőben megnyílnak Debrecen nagy festőjének emlékháza.

Megalakult a Debreceni Akadémiai Bizottság Néprajzi Szakbizottsága

Június 3-án, Nyírbátorban, a Báthori István Múzeumban megalakult a Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB) Néprajzi Szakbizottsága. A Néprajzi Szakbizottság vezetője *Gunda Béla* professor, tagjai pedig Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyék néprajzkutatói.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI TELEPESEK A BIHAR MEGYEI ÚJLÉTÁN A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

PÁLL ISTVÁN

Újlétát balmazújvárosi német és magyar telepesek alapították 1865-ben. Az addig Nagylétához tartozó erdőket (a debreceni Nagyerdő nyúlványát) a betelepülés előtti években nagyrészt kiirtották, majd az így termőföldde változtatott területet a Balmazújvárosban megélhetést nem találó 61 család megvásárolta. Velük egy időben *Tiszacsegéről* és *Földesről* is érkezett néhány család, majd később *Hajdúböszörményből*, *Tiszadobról*, *Tiszadadáról*, *Tiszalókról*, a *Taktaközéből* érkeztek telepesek. A betelepülés csak a századforduló után szűnt meg, azután a falu lakossága alig változott.

Vizsgálatunkban most csak a Hajdúböszörményből betelepült családokkal foglalkozunk. Meg kell vizsgálnunk, hogy mi készítette a város lakosságának egy részét, hogy szülőhelyét elhagyva új területen keressen megélhetést. Főként *Orosz István* tanulmányán keresztül¹ röviden vázoljuk a XIX. század közepe utáni hajdúböszörményi helyzetet, hogy az elvándorlás lehetséges okaira rámutassunk. „A hajdúvárosok gazdálkodása a 18–19. században igen dinamikus fejlődött. Nemcsak lépést tudott tartani a népesség gyors növekedésével, de jelentősen meg is haladta azt. A 19. század utolsó harmadáig e dinamikus növekedés társadalmi feltételei is biztosítva voltak... a természetes szaporodás okozta birtokaprózódást... másfél évszázadon keresztül ellensúlyozni lehetett a közföldek egyre nagyobb részének magánbirtokba adásával. Addig, amíg volt felosztható „szabad föld”, tehát a 19. század 60-as, 70-es éveig, a 18. századi birtok és ennek megfelelő társadalmi struktúráját kevés változtatással át lehetett menteni.

Amíg a hagyományos hajdú gazdaság inkább állattenyésztő jellegű volt, kevesebb munkaerőt igényelt, a feudális függés hiánya viszont vonzotta a jobbágyokat, így a szükségesnél több munkáskéz halmozódott fel... A földművelés szélesedésével a 19. század első felében már ellentétes helyzet alakult ki mint korábban.” A nagy tömegben bevándorló nem hajdú elemek felduzzasztották a lakosság számát, ugyanakkor a felosztható közföldek már nem álltak rendelkezésre a földnélküli lakosság ellátására. *Sillye Gábor* hajdúkerületi főkapitány által 1861-ben a tárnokmesternek küldött jelentés a hajdúböszörményi lakosság helyzetét elemezve rámutat, hogy „ezen hajdan jólétnek örvendett hajdú nép oly szegénységre jutott ezen lefolyt 12 grászos év alatt, hogy csak egy lépés még és a nép nagyrésze koldusbottal kezében leend kénytelen elhagyni családi tűzhelyét.”² Valószínű, hogy ennek a nehéz anyagi helyzetben levő, Hajdúböszörményben földhöz nem jutott nem hajdú eredetű lakosságnak egy része költözött át Újlétára 1870-ben és az azt követő rövid időszak alatt.

Az első bejegyzések hajdúböszörményi születésű újlétai lakosokról 1870. március 27-i dátummal a nagylétai keresztes anyakönyvben találhatók. (Újlétán csak 1872 óta vezetnek anyakönyveket, addig Nagylétán

anyakönyveztek.) Már ebben az évben 5 családról esik említés, 1881-ig pedig az összes családnév kimutatható a forrásokból. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a kereszteselési, házassági és halálzási anyakönyvekben néhány év múltán jelennek meg egyes családok nevei, akkor valószínű, hogy 1870-ben, tehát az első bejegyzés évében érkezett a családok többsége Újlétára. Ezt támasztja alá az is, hogy a legutolsó Hajdúböszörményben született személy 1872-es születésű, de ez esetben későbbi beköltözést feltételezhetünk, mivel az apa, Horváth Gábor foglalkozása csizmadia. Ebből arra következtethetünk, hogy a család — iparos lévén — családjával később követte a betelepülőket, mivel bizonyos tájékozódás szükséges ahhoz, hogy valaki egy új községben ipari tevékenységhez kezdjen.

A legutolsó betelepülőnek Juhász Pétert vehetjük, aki 1874-ben nősült be a községbe, így a rajtuk kívüliek települhettek át 1870-ben Újlétára.

Az anyakönyvekből összesen 99 hajdúböszörményi születésű személy neve mutatható ki. Ha az előbbieket alapján az 1870-es évet vesszük a betelepülés idejének, a betelepültek átlagéletkora a nőknél 26,3, a férfiaknál 22,1 év volt. Az életkori megoszlást a következő táblázat mutatja (a táblázatból kihagytuk a feltehetően később betelepült 5, és az ismeretlen születési évű 7 személyt):

Életkor (év)	0—6	6—12	12—50	50-en felül
Nő	6	11	20	5
Férfi	9	5	28	3
Összesen	15	16	48	8

Az adatokból látható, hogy elsősorban a 12—50 év közötti, tehát a munkabíró korosztály telepedett át a községbe. Ez természetesnek látszik, mivel az új körülmények között nehezebb az élet megindítása, a beilleszkedés. Az idősebbek nem vállalkoztak rá, hogy a megszokott környezetüket az ismeretlenben rájuk váró nehézségek miatt otthagyják. A gyermekek nagy számából az is kitűnik, hogy a hajdúböszörményiek is családostól érkeztek Újlétára, hasonlóan a többi helységről betelepültekhez.

Az áttepültek között 54 férfit és 45 nőt találunk. Az anyakönyvekből 45 férfi foglalkozása derül ki (2 fiú 10 éves kora előtt meghalt, így őket nem vehetjük figyelembe ebben a tekintetben), ezek megoszlása a következő:

Földműves	Napszámos	Dohányos	Községi alk.	Cseléd	Iparos és kereskedő
+	++				
27	8	1	5	2	2

+ 4 személy gazdálkodó megjelöléssel is szerepel
++ 2 személy földműves megjelöléssel is szerepel

Az anyakönyvekből a következő 23 hajdúböszörményi eredetű család-név mutatható ki:

Balog(h)	Horváth	Mát(h)é	Tar
Baksi	Jenei	Miklósi	Tóth
Bodnár	Juhász	Oláh	Varga
Erdei	Kis(s)	Sütő	Veres(s)
Fodor	Kovács	Szabó	Vida
Gacsó	Kövér	Szilágyi	

A hajdúböszörményiekre — akárcsak a többi helységből betelepültekre — is érvényes, hogy legnagyobb részük mezőgazdasággal foglalkozott, iparal és kereskedelemmel csupán elenyésző százalékuk.

A betelepülők Újlétán szerzett földjeinek mennyiségét egy 1888-ban keletkezett birtokrészleti jegyzőkönyv alapján ismerjük.³ Ekkor a községben lakó 22 hajdúböszörményi eredetű család által birtokolt föld mennyisége 105 hold, ami a község összterületének (1625 kh) 6,4%-át teszi ki. Ennek családonkénti megoszlása a következő:

0—5 kh	5—10 kh	10—20 kh	20—30 kh
15	5	1	1

Ha tovább bontjuk a 0—5 holddal rendelkezők kategóriáját, akkor azt látjuk, hogy 5 családnak 4 és 5 holdas birtoka van, tíznek egyáltalán nincs semmilyen földbirtoka. (Az utóbbiak közül 2 ház nélküli, 8 házas szellér.)

Az áttelepültek vallása református volt, csupán az 1874-ben Újlétára nősült Juhász Péter volt görög katolikus. Valószínű, hogy a vallási azonosság nagymértékben megkönnyítette a szintén református balmazújvárosiak közé való beilleszkedést. Ez hamar meg is történni, mivel a presbiteri jegyzőkönyvben egy 1872. szeptember 22-i bejegyzés arról tudósít, hogy a hajdúböszörményi születésű Jenei István Újlétán a főbírói tisztséget tölti be. Főbírói hivatalát még 1875-ben is viselte: 1875. február 24-én van az utolsó ilyen jellegű bejegyzés az esketési anyakönyvben. Az esküdtek között is találunk hajdúböszörményi eredetű személyeket: 1874-ből ör. Fodor Mihály, 1878—79-ből Jenei Sándor nevét ismerjük, akik ezt a tisztséget betöltik.

A hajdúböszörményiek az egyházi vezetésben is helyet kaptak: az *egyházgondnokok* között 1870—1914-ig (a bővebben vizsgált periódus ideje alatt) 6 hajdúböszörményi születésű személy neve szerepel. Jenei Sándor már 1870-ben ezt a tisztséget tölti be. A *presbiterek* között 1875-ben 2, 1883-ban és 1890-ben 3—3 személy viseli ezt a tisztséget.

JEGYZETEK

1. *Orosz István*: Hajdú városok gazdálkodásának és társadalmi szerkezetének 18—19. századi történetéhez. In: *Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században.* (Szerk.: Hofer T.—Kisbán E.—Kaposvári Gy.) II. Mezővárosok. Szolnok—Bp. 1974. 39—41. oldal.
2. *Sashegyi Oszkár* (szerk.): *Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867.* Bp. 1959. 336. o.
3. *HBmL VI. 127/af 2.* Birtokrészleti jegyzőkönyv 1888.

A jegyzőkönyvben a következő hajdúböszörményi eredetű családneveket találjuk:

Erdei Márton	ör. Máté Bálint
Fodor Mihály	Miklósi András
Gacsó Gábor	Oláh Bálint
ifj. Jenei Gábor	B. Oláh András
Jenei István	Sütő Gábor
Jenei Sándor	Sütő István
ifj. Jenei Sándor	Szabó Márton
Kiss Antal	Tóth Sándor
Kis Imre	Tóth Sándor
Kiss János	Tóth Sándor
Máté Bálint	Varga István

A fentiekben kívül felhasználtam még az Újlétai Református Egyház Lelkesi Hivatalában található kereszteselési, esketési és halálzási anyakönyveket, valamint a presbiteri jegyzőkönyveket. A fenti iratok rendelkezésemre bocsátásáért köszönetet mondok *Tóth Ferenc* újlétai ref. lelkesnek. A nagyléltai anyakönyveket az Országos Levéltár Mikrofilm Gyűjteményében tanulmányoztam (szám: A 2384—A 2385).

Megjelent a Magyar Néprajzi Lexikon első kötete

Végre megjelent a régóta várt Magyar Néprajzi Lexikon első kötete. A magyar néprajztudomány eme nagy vállalkozását *Ortutay Gyula* tervezte el és indította el útjára. Ő a Lexikon főszerkesztője, szerkesztők a magyar néprajztudomány legnevesebb személyiségei: *Bodrogi Tibor, Diószegi Vilmos, Fél Edit, Gunda Béla, Kósa László, Martin György, Pócs Éva, Rajeczky Benjamin, Tálasi István, Vincze István.* A Lexikon megírásában, a címszavak összeállításában és kidolgozásában pedig az egész magyar néprajzos társaság részt vett, illetve résztvett. Itt most csak a debreceni munkatársakat soroljuk fel: *Balogh István, Dankó Imre, Dorogi Márton, Gunda Béla, Ujváry Zoltán, Varga Gyula.* A megjelent kötet az A—E címszavakat tartalmazza. Számunkra rendkívül fontos ez a kötet, mert a Debrecen, debreceni címszavakat tartalmazza. A kötet elején *Ortutay Gyula* magvas tanulmányban mutatja be a világ néprajzi lexikonait, ismerteti a magyar néprajzi lexikon célkitűzéseit, az előmunkálatokat, a lexikon használatát. A lexikon nagy érdeme a sok és rendkívül értékes, érdekes illusztráció. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy sok Debrecenből, közelebből a Déri Múzeumból származó kép, rajz található a kötetben. A kötet forgatása közben mindannyiunkban az az óhaj fogalmazódik meg, hogy mielőbb jelenjenek meg a Magyar Néprajzi Lexikon következő kötetei.

AGRÁRMUNKÁHOZ KAPCSOLÓDÓ MŰROKONSÁG

UJVÁRY ZOLTÁN

A népi közösségek életében a műrokonság különböző formáit ismerjük. A szakirodalomban elsősorban a keresztkomaságról találunk bőséges példákat.¹ Készegekívvül ez a legjelentősebb műrokonsági kapcsolat. A keresztkomaság lényegében behalózza a népi közösséget a rokonságnak nem vérségi alapon létrejött kötelékével. A hagyomány rendje szerint voltaképpen mindenkinek van keresztanyja és keresztapja, újabban névadó apja, illetve névadó anyja. A születést követő keresztelés, névadás a csecsemőkorhoz kapcsolódik s a gyermek „kapja” a keresztszüleit. Később azonban az ifjú életében, a felnőtté válás periódusában alkalom és lehetőség nyílik arra, hogy önmaga válasszon keresztapát és keresztanyát, esetleg a kettő közül csak az egyiket. A legény- vagy a leánykorban választott keresztapa vagy keresztanya természetesen nem lép a „keresztvízi” szülők helyére, hanem azok mellett velük a műrokonság újabb személyekkel bővíti.

A műrokonság létesítésének számos alkalma nyílt a népi közösségek életében. Különösen fontos szerepet kapott a munkaalkalmakhoz fűződő műrokonság. Gömöri kutatóutaim során nagyszámú példát gyűjtöttem idősebb emberek emlékezte nyomán az aratási beavatásról, a keresztgyermekké, keresztzülővé fogadásról, az így létrejött műrokonság funkciójáról.

A pogonyipusztai uradalomban évenként mintegy hatvan pár arató dolgozott. Az aratás megkezdésének napján az aratásban először részt vevő leányokat és legényeket az *aratógazda* felszólította, hogy a leányok *keresztanyát*, a legények pedig *keresztapát* válasszanak. Ezek az idősebb aratók közül választottak egy asszonyt, illetve egy férfit, akit attól kezdve keresztanyának, illetve keresztapának szólítottak. A *keresztelés* este munka után történt az *aratóbanda* jelenlétében s közös mulatsággal zárult. Az aktus a dramatikus játékok csoportjába is besorolható. Az *aratógazda* lepedőt borított magára s a pap szerepét alakította, aki a keresztelést végzi. A „keresztelési bor” az az ajándékbor volt, amelyet az intéző, számtartó, bérlő vagy a méltóságos úr ajándékozott. Amikor ezek közül valaki az aratás napján elsőként ment ki az aratókhoz, „megkötötték”. Rendszerint a karját, olykor a derekát búzakötéllal átkötötte egy marokszedő a következő mondással: „Egészségére kívánjuk az ideit termést.” A „feloldozás” az a köszöntő ára egy hordó bor volt. A „keresztelón” ezt a bort fogyasztották el. Szép alkalom volt ez a közös mulatságra, dalolásra, szórakozásra. És egy életre emlékezetes is mind az aratási „keresztgyermek”, mind az aratási „keresztzülők” számára. Az ún. *talló keresztanya* és *talló keresztapa* mindenben segítségére volt az ifjú aratónak. Ez a kapcsolat nemcsak az aratási periódusban tartott, hanem lényegében egész életen át.

A keresztapa választásának gyakoribb módja volt az, amikor az először arató legényt *felavatták*, *megcsapták*. Murány-völgyi, Turóc-völgyi aratók elmondása szerint az újonc legény az aratóbanda tagjai közül egy számá-

ra „megfelelő” tapasztalt aratót megkért, hogy legyen a keresztapja, váljalja el őt keresztfőnek. A *keresztelő* rendszerint a munkabaállás előtti este történt. Előfordult az is, hogy csak a választásra került sor az aratás megkezdése előtti estén s a keresztelés az első napi munka után volt. A *keresztapa* háromszor suhintott egy vesszővel a legény fenekére, akinek ezt az aratóbanda jelenlétében kellett „elszenvedni”. Többnyire nem egy, hanem 2–3, esetleg több legényt kereszteltek, avattak (attól függően, hogy hány újonc volt) egy-egy aratóbandában. Természetesen, mindegyik legény más-más személyt választott keresztapának. A megcsapatás egymás után történt. Az ütekek után mondta a keresztapa: „Mától kezdve ember vagy!” Ez alkalommal a legény kétségkívül rászolgált erre a megtisztelésre, az emberek közé fogadásra, hiszen az aratásban való részvétele a legnehezebb s a „legemberibb” munkák közé tartozott. A keresztelési áldomást a legény fizette. Az aktusra előre készült. Annyi pálinkát vitt erre az alkalomra, hogy az aratóbanda férfi tagjainak 1–1,5 dl, s a nőknek is legalább 0,5 dl jusson. A keresztapát kínálta meg először s azután sorba a többieket. A legény mindenkiel koccintott és így az áldomás végére rendszerint *kapatos* lett. Három-négy legény avatáskor lényegesen több italt jutott egy-egy főre és a keresztelés többnyire nagy mulatság alkalmává vált.

Szórványos adatok vannak arra, hogy nemcsak aratók, hanem más munkaalkalommal is sor került keresztapa választásra. Így elsősorban az ugyancsak nehéz munkának számító lucernakaszáláskor. A nagy uradalmi földeken 10–15, olykor lényegesen több kaszás állt egyszerre egy táblába. Nem volt könnyű a tapasztalt kaszásokkal haladni, azonos ütemben vágni a rendet. A régi kaszások közé beálló újoncok hasonlóan az aratási ceremóniához, kereszteléssel fogadták be. A lucerna- vagy a szénakaszálás, akárcsak az aratás, nagy erőpróba volt. Az ez alkalommal létrejött műrokonság funkciója az aratásával volt azonos.

A gömöri aratók elbeszélése nyomán kitűnt, hogy a nehéz munkához még kevésbé szokott, az aratásban pedig elsőként részt vevő ifjak számára rendkívül nagyjelentőségű volt a munkaalkalommal létrejött „rokonság”. Az ifjú munkást mindenben segítette a fogadott keresztapa és keresztanya. Gyakran előfordult, hogy az először arató legényt a *talló keresztapa* maga mellé vette a sorba s úgy igyekezett tartani a tempót, hogy az ifjúnak is megfelelően, fokozatosan belejőjön a munkába, nehogy idő előtt megerőltesse magát, vagy ki ne kelljen állnia a sorból, ami mindennél megalázóbb. A marokszedésben, a kötésben a *talló keresztanya* igen gyakran segített a *talló keresztanyának*. A marokszedőt s általában a nőket a munkában más elbírálás illette, mint a férfiakat. A legény számára rendkívül nagy szégyen volt, ha az aratóbanda tagjaival nem tudott lépést tartani, ha lemaradt vagy megállt. Tudunk arra példát, hogy a legény emiatti szegényében öngyilkos lett.² A keresztapa segített a kaszakalapásban, tanította az ifjú kaszást, hogy kell a dült gabonát, lucernát stb. vágni, mennyire kell a kaszát kiengedni, düteni stb., hogy minél kisebb fizikai megterheléssel lehessen dolgozni. Valójában a keresztanya és a keresztapa a munkába nevelés egyik fontos szakaszának voltak a részesei.

Az aratási műrokonsághoz további gömöri példát említhetünk Körösről. Manga J. leírása szerint az először aratók keresztapát és keresztanyát választottak, többnyire egy házaspárt. Mind a keresztzülők, mind a keresztgyermek áldomást fizettek. Hasonló példát említ Manga J. a Fejér és a Somogy megyei summás aratók gyakorlatából is.³

A magyar hagyományt, elsősorban a gömöri példákat szlovák párhuzammal bővíthetjük. A Garam-menti (Ziar n. H. környéke) szlovák aratók körében a magyar gyakorlattal egyezően ismeretes volt a keresztapa és a

keresztanya választása. A munkában először részt vevő az idősebb aratók közül választott keresztapát és keresztanyát, akik a közösség jelenlétében a jelölt keresztgyermeküké fogadták. A keresztelés aktusaként a keresztzűlők a keresztfiúra, illetve a keresztlányra pálinkát lötytintettek. Aratás után a vásáron ajándékokat vásároltak az aratási keresztgyermeknek. Mint közeli rokonok tartották a további kapcsolatot.⁴

Az aratási hagyománykörbe vonható figyelemre méltó párhuzamként említhetjük itt meg Zelenin D. adatát az orosz néphagyományból (slonimi járásbeli fehér oroszok, medyni járásban lakó déli nagyoroszok). A szokás az aratáshoz, pontosabban az első gabonakéve levágásához fűződött és a családi, rokoni kapcsolat erősítését szolgálta. Az új asszony, az ifjú meny az első kévtől kendővel letakarva elvitte az anyósához, mélyen meghajította magát előtte s arra kérte, hogy áldja meg őt, fogadja el az ajándékot. Miután az anyós a menyét megáldotta s átvette az ajándékot, a mezőn a család tagjai közösen étekeztek.⁵ Ennek a munkához kapcsolódó szép rítusnak a háttérében lényegében ugyanazon gondolat áll, mint az említett példákban: elfogadtatni magát az új személynek a közösséggel, szorosabbá, mélyebbé tenni a kapcsolatot. Az aktust lezáró együttes (illetve áldomás) más példák tanulság szerint is a rítus cél szerinti megerősítését jelenti.

A néphagyományban a műrokonságnak hasonló formájával az aratási példákban kívül más szokással, alkalommal összefüggésben is találkozunk. Voltaképpen — nemcsak tágabb tekintetben — ide sorolhatjuk az emberi életnek egyik fontos periódusának, a legényavatásnak a rítusát. Számos példa tanúsítja, hogy a legényre fogadást nemcsak az egyik életszakaszban a másikba való átmenet közösségi hitelesítését jelenti. Sok helyen a jelölt, a leendő legény a fenti szokáshoz hasonló módon keresztapát választ magának az idevonatkozó gómrői példák, amelyek szerint éppen ezen a területen a legényavatás és aratás hagyománykörében egyaránt keresztapa választásra, keresztelésre kerül sor. Felsőfaluban (Turóc-völgy) amikor a suhancot a legények maguk közé vették, annak keresztapát kellett választania. A suhanc előzőleg jelezte felvételi kívánságát a legénysorba. Ha erre megkapta az engedélyt, egy meghatározott időpontban a kocsmába ment (addig ez tilos volt), ott vártak rá a legények, akik közül keresztapát választott. A kiválasztott öreglegény elé állt és azt mondta neki: „Maga legyen a keresztapám.” Ha az öreglegény elfogadta a jelölt kérését, akkor az új legény pálinkát rendelt. Ez volt az első alkalom, amikor a kocsmában kiszolgálták és együtt ithattak az öreglegényekkel. Az új legény a keresztapát nem tegezhette. Keresztapának szólította egész életén át. Egy másnak mindenben segítségére voltak. Sajósenkirályon (Sajó-völgy) is keresztapát választott a jelölt. A keresztelésre hűsvét másodnapján került sor. A suhancokat, akik kérték a keresztelést és akiket a legények alkalmaznak találtak a legények közösségébe való befogadásra, egy-egy veder vízzel leöntötték és nadrágszíjjal erősen megcsapkodták az alfelülét, hátukat. Az új legények áldomásként egy-egy liter pálinkát fizettek. A megcsapott, a megkeresztelt, az új közösségbe került ifjú a választott öreglegényt ettől kezdve keresztapának szólította. A legénnyé válás után nyomban megillelte az a jog, hogy a lányokat locsolni együtt mehessen az öreglegényekkel.

Hasonló példákat a legényavatás hagyományköréből bőven említhetnénk.⁶ Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok további részletek feltárását igénylik. A felnőttkori műrokonság létrehozásának alkalmá volt több helyen a búcsújárás is. Bálint S. a szegediek radnai búcsújárásával kapcsolatban említi, hogy az idősebb búcsútársaik közül a férfiak keresztapát, a nők ke-

resztanyát választottak. A rítus után — hasonlóan a fentiekhez — a „megkeresztelt” személy keresztapának, illetve keresztanyának szólította a felkért férfit, illetve asszonyt.⁷ Bárh J. idevonatkozóan több példát említt s a búcsúi műrokonság funkcióját is őríti.⁸

A munkához kapcsolódóan kialakult műrokonság a többieknél lényegesen fontosabb szerepet töltött be. Olyan cél érdekében jött létre, amelyek az elérésre az egész közösség érdeke volt. Az aratás, a kaszálás az egykori summások, aratóbandák kollektívájában együtt jól összehangolt munkát kívánt. A munkában még tapasztalatlan, az aratásban kezdő ifjúknak egyrésztől támaszra, segítségre, irányításra volt szükség, másrésztől a létrehozott rokonság pszichikailag megnyugtató jelentett számára egy olyan közösségben, amelynek ő új tagja lett és akire a figyelem különösen ráirányult. A munkában gyökerező kapcsolat, rokonság gyakran életre szólóan megőrződött s az avatott személy később, idősebb korában is hálással emlékezett „mesterére”, „tanítójára”. Olykor jelentősebb volt a munkakapcsolatban létrejött szövetség, mint a „keresztvízi” rokonság. A további adatok még számos részletre világíthatnak rá.

JEGYZETEK

1. Legutóbb I. Orsi Julianna: A műrokonság egyik formája Karcag társadalmában. Ethn., LXXXV. 1974. 354–366.; Kurucz Albert: A komaifogadás szokása Konyár-on. Múzeumi Kurír, 16. sz. 1974. 9–5.
2. Igy pl. a balladában is megénekelte egy legény Balmazújvároson. L. Vajda Mária tanulmányát; megjelenés alatt a Déli Múzeum Évkönyvében.
3. Manga János: Aratószokások, aratóénekek. Népi kultúra, népi társadalom, IX. 1977. 246.
4. Bosková Elena: Niektoré poznatky zo života sezónnych poľnohospodárskych robotníkov v oblasti Ziaru nad Hronom. Slovensky národopis, IX. 1961. 425.
5. Zelenin Dmitrij: Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin–Leipzig, 1927. 32.
6. L. pl. A magyarság néprajza, IV. 7. 147–149.; Szendrey Ákos: Legényavatás. Ethn., LXIII. 1952. 358. kk.
7. Bálint Sándor: Szegediek búcsújárása Radnára. Ethn., XLVII. 1936. 317.
8. Bárh János: A kalocsai búcsúcsok egy laikus szokásáról. Ethn., LXXXV. 1974. 366. kk.

Káplár Miklós emlékház készül Hajdúböszörményben

Régóta foglalkoztatja Hajdúböszörmény köznévelését, hogy méltó emléket állítson nagy fiának, **Káplár Miklós** festőművésznek (1886. június 1–1935. április 7.). Az emlékkiállítás az is határozott célja a városnak, hogy felhívja a figyelmet a nagy festőre, hozzásegítse a széleskörű elismeréshez. **Káplár Miklós**, akit könnyű dolog volt az úgynevezett „naiv festők” kategóriájába sorolni, nagy művész volt. Határozott művészetiség, aki egyéni látásmódjával, jellegzetes népi tárgyválasztásával, szakmai tudásával, egyéni technikájával, mondánivalója határozott haladó, olykor agitativ erejű voltával rendkívül hatást váltott ki. Méltán fogadták barátjukká a nagy kortársak, **Rippl-Rónai**, **Medgyessy** és mások. A véletlenek szerencsétlen összejárása és vidéki élet értékeit nem becsülő sajátság magyarázhatja csak, hogy még mindig nem foglalta el az őt megillelt helyet művészettörténetünkben. A figyelemfelhívás, az elismerés egyik módja az, hogy egykori lakóházában — ami egyúttal népi műemlék is — állandó emlékkiállítás létesítünk. A házat Hajdúböszörmény Tanácsa már megvette. Hamarosan hozzáfognak felújításához, kiállítási célokra való alkalmassá tételük meg.

A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI BOCSKAI SZOBOR EGYEDÜLÁLLÓ RÉSZLETE

DANKÓ ÉVA

Június 3-án volt hetven éve, hogy **Holló Barnabás** Bocskai szobrát leplezték. Kevéssel ezelőtt a hajdúböszörményi újságban megemlékeztünk a szobor jubileumáról (*Dankó Éva*: Bocskai-szobrunk jubileuma. Hajdúböszörményi Termelőszövetkezetek Lapja II. 1977. 20. sz. — okt. 5. — 3 l.). A megemlékezés felidézte a szoborállítás előzményeit, nehézségeit, azt, hogy az eredetileg a milleniumot (1896) köszöntő szoborból csak a bécsi béke és Bocskai halálának 300. évfordulójára (1906) lett valami. A rövid cikk összevetette a különböző, egymástól többé-kevésbé eltérő Holló-féle Bocskai szobrokat (Budapest, Debrecen, Hajdúböszörmény) és megállapította, hogy a böszörményi változat a legnagyobb szabású, a legmonumentálisabb. Két tényező teszi azzá: a hatalmas talapzat és a Bocskai figurájával azonos nagyságú mellékalak (hajdúvitéz) szerencsés megoldású szerepelése. Ezen két tényező érvényesülését fokozza egyrészt a szobor elhelyezése, másrészt a mellékalaknak a talapzat lépcsőjére való állítása. A hajdúböszörményi Bocskai szobor hazánk egyik legnagyobb, körülépített térintetében szép, méltóságteljesen egységes terén áll. A mellékalaknak a talapzat lépcsőjére való helyezése, a hajdúvitéz zászlóhajtása, tekintetének Bocskaira való emelése, ennek megfelelő testtartása kiemeli Bocskai alakját. Megemlékezésünkben a szobor ismertetése közben arról is szözlünk, hogy: „egy másik figyelemre méltó mozzanata az, hogy az országban egyedülállóan Bocskai koronáját is ábrázolja”.

Valóban, a hajdúböszörményi Bocskai szobor talapzatának felső peremén, a perem mind a négy oldalán domborműként ábrázolt Bocskai-féle korona egyedülálló, ilyenformán sehol sem ábrázolták. Egyedülálló voltára az is fényt vet, hogy a közvélemény tudomásul se vette, jóformán senki sem tudja, hogy mi az a furcsa, legjobb esetben mesterkéltséget dicsőítő dísznek vélt valami az egyébként népszerű szobron. Pedig az a dísz, ennek a dísznek az alkalmazása igen lényeges tényező egyrészt **Holló Barnabás** eszmeiségét, másrészt a századforduló hajdúvárosi polgárságának politikai állásfoglalását illetően. **Holló Barnabás** és a szobrot készíttető böszörményiek a Bocskai-féle korona ábrázolásával a Bocskai biztosította nemzeti függetlenségére, Bocskai szuverenitására céloztak az úgynevezett szent koronát viselő Habsburgokkal szemben. A nemzeti függetlenségre, az önálló magyar uralkodóra való célzás koránt sem volt idejét múlt a kiegyezés utáni Magyarországon, a következetesen függetlenségi-párti Hajdúságban.

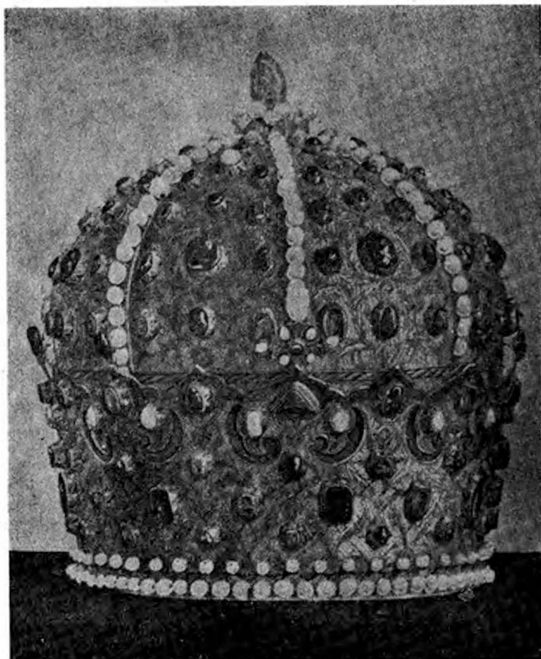
Ez a kis, sokak által nem ismert és nem is értett „dísz” jelkép és a korabeli ellenzékiesség fejezi ki. Ezért érdemes, hogy jobban figyeljünk rá, hogy büszkék legyünk rá, hogy mint országosan egyedülálló történeti emléket tartsuk számon és gondosan őrizzük.

Sajnos, a talapzatsízként ábrázolt korona-dombormű nem a legjobban sikerült. Legalább is a Bocskai-féle koronáról készült rajzok, leírások nem ilyenek, másnak, a domborműtől arányaiban elütőnek mutatják.

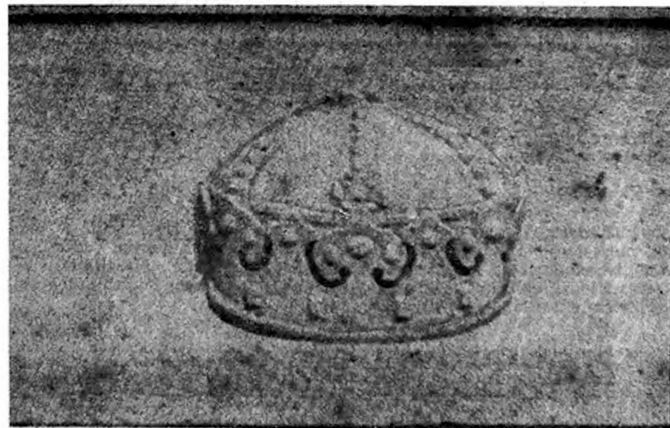

Holló Barnabás Bocskai-szobra Hajdúböszörmény főterén, 1977.

A képek és leírások koronája magasabbnak, gömbölyűbbnek, díszítésében plasztikusabbnak tűnik, mint a dombormű. Az eltérésnek az lehet az oka, hogy a Bocskai-féle korona nincsen és nem is volt Magyarországon, hogy kevés ábrázolás készült róla, hogy inkább el akarták felejtetni, mint általánosan ismertté tenni. **Holló Barnabás** ismerte ugyan a róla készült **Cserna Károly-féle** rajzot (Milleniumi Magyar Történet V. köt. 264. l.), de úgy látszik, hogy az arányokat nem érzékelté helyesen. Bár az is lehetséges, hogy a talapzat ferdén homorú peremén elhelyezett féldombormű csak optikailag torzul. Erre a lehetőségre azért is kell gondolnunk, mert **Holló** ismerhette a Bocskai-féle koronáról szóló szakleírásokat is és azok segítségével a **Cserna Károly-féle** rajzot helyesebben tudhatta volna látni, illet-

Bocskai koronája. Rajz a Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története c. kiadvány V. kötetének*, Acsády Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története*. 1526—1608. Bp. 1897. 604. oldaláról.

Bocskai koronája a hajdúböszörményi Bocskai-szobor talapzatának oldalperemén.

sokat nagy lakoma követte, majd Bocskai és szűkebb kísérete a nagyvezér sátrába ment, ahol *Lolla Mohamed* vezéri kardot kötött Bocskai oldalára, jobb kezébe drágaköves jogart, bal kezébe zászlót, a fejére pedig drágakövekkel dúsan kirakott zárt aranykoronát tett, mint a szultán ajándékát. Erről a koronáról van szó. Amint tudjuk, Bocskait igen meglepte a korona és gyorsan le is vette a fejéről és átadta a mellette álló *Széchy Györgynek* és azt mondta a nagyvezérnek: „a barátság jeléül szívesen fogadja, de nem tekint a királyság jelvényének, mert Magyarországon senkinek sem szabad koronát viselni mindaddig, amíg a koronás király él. A magyarok előtt külön is hangsúlyozta, hogy a koronát egyszerű ajándéknak tekint, amelynek elfogadásával nem akarja akár a nemzet akár egyesek jogait sérteni” (Milleniumi Magyar Történet V. köt. 604—605.). A korona végül is a bécsi udvari kincstárba került és ott, illetve jogutódjánál van most is. Bocskai második koronájához másnap, 1605. november 12-én jutott. Ahogy elindult Pest alól, Vácott találkozott az erdélyi rendek követeivel, akik „szintén koronával tisztelték meg”. Erről a második koronáról azonban szinte semmit sem tudunk *Thallóczy* ismertetésén kívül.

Összefoglalva az elmondottakat, felhívjuk a figyelmet a hetvenéves hajdúböszörményi *Holló Barnabás*-féle Bocskai szobor egyik, a maga nemében egyedülálló talapzatdíszére, az úgynevezett Bocskai-korona domborművű ábrázolására. A Bocskai-korona szerepeltetése mind a szobrász, mind a szobrot készítő hajdúböszörményiek részéről ellenzéki jelkép volt a nemzeti függetlenség, az önálló Magyarország érdekében.

ve a koronát megformálni. A Bocskai-féle koronát először *Jankovics Miklós* írta le (*Minerva* 1828. 1660—1668.). De ezt az ismertetést *Holló Barnabás* nemigen használhatta. Sokkal inkább számításba jöhet *Thallóczy Lajos* részletes, összehasonlító rajzokkal kísért tudományos leírása (*Archeológiai Értesítő* IV. 1884. 167—184.).

Egyébként ez a korona, az úgynevezett Bocskai-féle korona, Bocskai első koronája. Mint köztudott, 1605. november 11-én kapta *Lolla Mohamed* nagyvezértől, a nagyvezér Pest alatti táborában, ahová Bocskai tanácskozní ment. A látogatást, Bocskai megajándékozását többen is megírták. A leírások két forrásra vezethetők vissza: *Bocacius*, kassai követ és *Homonnay Bálint*, Bocskai fővezére feljegyzéseire. A nagyvezér fényes külsőségek között, igen szívélyesen fogadta Bocskait és kíséretét. A délelőtti tanácskozá-

ADALÉKOK A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI ÓVODAI MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ (1868—1870)

VARGA GÁBOR

„1868-ban nyitotta meg a város első óvodáját” — olvashattuk a nemrég megjelent hajdúböszörményi monográfiában a szűkszavú tudósítást.¹ Nem is remélhettük, hogy hamarosan színes adatokkal, plasztikus rekonstrukciók előlünk az óvodanyitás nagy eseménye, Fodor Lajos előreléte emlékiratainak jóvoltából.²

FODOR LAJOS volt városunk első kisdödővája.³ 1866. nov. 23-án végzett a pesti kisdödőképezésben. 1868. május 9-ig a szarvasi kisdödővádat vezette, majd 1870 végéig Bözörményben működött. 1870-től Hódmezővásárhelyen kisdödősködött: több évig helyi tanügyi lapot szerkesztett, majd a 90-es évektől a híres vásárhelyi övönképző mintavivőként tevékenykedett. Vezérkönyviroként országos hírnévre tett szert, jelentős pedagógiai publicisztikai tevékenységet folytatott, ő szerkesztette az első óvodai rendtartást. 1900-tól a Csongrád Vármegyei Övönkör elnökeként munkálkodott.

Hajdúböszörménybe a pesti képezde nagyhirű igazgatója, *Rapos József* (1814—1893) levélben ajánlotta *Pápai Imrénének*, a nagytudományú református esperesnek, aki már 1866-ban tagja volt a Kisdödő Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesületnek. *Pápai* szorgalmazta az a gyűjtő munkát, amelynek eredményeként még abban az évben 2000 Ft körül volt az alap a kisdödő intézet céljaira.⁴

Mire azonban Bözörményből az ajánlásra válasz érkezett, *Fodor Lajos* már Szarvasra meg is választották. Mivel *Pápainak* nagyon megtehető Fodor pályázata, levélben értesítette, hogy vár rá a következő évig, addig nem is nyitja meg a kisdödővádot.

A böszörményi esperes hívására *Fodor Lajos* végül is 1868. május 9-én érkezett meg a hadházi vasútállomásra. A szép fogadtatásról a következőkben számol be:

„Ott állott egy magyar ruhás, sarkantyús atyafi, mint a cövek. Attól megkérdeztem, van-e itt Bözörményből valaki? Erre az én emberem összeüzte a bokáját elkezdte beszélni: Avvagy a tekintetes úr-é az, akít mi várva-várunk, a mi kisdödőink fűfelügyelője? Tegnap itt volt a városból a nagy deputáció, dehogynem tetszett jönni, most csak én gyűttem, de a város parádés cuggja (kocsija) most is itt vagyon az úrért.”

A böszörményi határnál a kocsi megállította a négy fehér lovat, mert itt nagy meglepetésre a népszónok⁵ várta a vendéget. Egy rövid üdvözlő beszéd után átnyújtott neki egy csikóbőrös kulacsot, amelyből „jót húzott a nagy Bocskai emlékeztetére.”

Megérkezvén a városba az esperesnél szállt meg. Másnap, május 10-én vasárnap a templomban a pap a kisdödő intézet céljáról, hasznáról el-mélkedett, végül kihirdette, hogy az intézet ünnepélyes felavatására dél-után kerül sor.

A felavatáson a gimnázium énekkara elénekelt a himnuszot, a szózatot; az esperes mondott egy szép beszédet s bemutatatta az első kisdödővet a közönségnek.

Az átadott óvodaépület és felszerelése mai fogaimaink szerint elkép-

zelhetetlenül mostoha volt. Fodor Lajos így eszteli: „Egy rossz karban levő úri ház volt ez, melynek az udvar belsejében volt egy része, cselédek lakták valamikor. Ebben volt egy közönséges nagyságú szoba, egy óriási cserépkályhával; ez változott át óvodává. A konyhából ruhahatár, a mellette levő sötét szobából dajkalakást rögtönöztem. A felszerelés 8 gyermek-padból és 4 ruhafogasból állott. Az udvaron egyetlen fa sem volt, annál több cserép és üvegdarab.”

A kisdödővé intézet első dajkája a 68 éves Vitéz Juliánna volt. Ket-ten fogadták a nyitás napján a 61 (!) hajdúcemetét, akik addig a szabad hajdúság lakta város utcáin korlátlanul uralkodtak.

Ennyi gyerek beszoktatása a mai tárgyi és személyi feltételek mellett is hihetetlenül nehéz feladatnak tűnik! Így talán érdemes arról is szólnunk, hogyan tudta megnyerni az „övöbácsi” az első böszörményi óvoda-sokát.

Először megtanította őket menetelni, katonásdit játszani. Csákót, pus-kát készített nekik. „Játszottam erősen a Rákóczi-indulót, tűzbe hoztam a hajdúfiakat s olyan lármát csaptunk, hogy az utcán járókelők ellepték a kerítést és úgy nézték a kiskatonák egrecrozását. Ezzel meg volt a jég törve, tetszett nekik a katonásdi, s örömmel jöttek az óvodába.”

Fodor leleményessége folytán újabb és újabb játékokat talált ki: akác-levelekkel, papsajttal, gyermekláncfűvel stb. Sikeresen alkalmazta a népi játékokat, a Künn a bárányt és a Gyertek haza libuskáim címűt. Termé-zelesen a mesélés és a verstanulás sem maradt ki. Szemléltető képek festésével, játékok faragásával is bővítette a foglalkozási lehetőségeket.

Néhány hónap múlva sikerült az udvart a kerületi rabokkal rendbe-hoztatni s néhány kocsi homokot szereznie. A homokozás új színnel gazdagította a kisdödővé intézet életét. Ekkorra már nagy híre ment a vá-rosban a kisdödővádnak. Jöttek sűrűn a látogatók, s az elismerés egyéb jelei is megmutatkoztak: „Egy földműves szülő küldött egy üveg bort, de az üveg 5 forintos bankjegyekkel volt bedugva. Egymást érte a sok aján-dék: csirke, tojás, kalács, gyümölcs s több effélé.”

Egy meghiúsult jelenet is előfordult vele. Egy szegény ember búzat vitt kocsival, s amikor egy hídon áthajtott, a mellette ülő két éves fia leesett és átment rajta a szekérekék. Szaladt a gyerekekkel *Fodor Lajoshoz*, hogy gyógyítsa meg:

„Nem vagyok én doktor, édes barátom.

— Tudom, hogy dedós az úr, vagy minek is mondjam, de láttam én. mi mindent tud csinálni a gyerekekkel.”

Fodor Lajos két évig vezette a város első óvodáját. Mint írja: „Jól éreztem magam Bözörményben, de az nagyon bántott, hogy az óvoda hely-lyiségeinek és felszerelésének nyomorúságain segíteni hiába törekedtem.” Így a sokkal optimálisabb feltételekkel rendelkező város, Hódmezővásár-hely hívását elfogadta, s haláláig ott élt és dolgozott.

JEGYZETEK

1. Hajdúböszörmény története. Szerk.: Szendrey István. Debrecen, 1973. 545.
2. Fodor Lajos: Emlékezés régiekre = Kisdödőnevelés 1900. 21. és 22. szám.
3. Mint ismeretes az 1900-as évekig az óvodai nevelők többsége férfi.
4. Rapos J.: A köz- és alapevelésügy múltja és jelene, 1868. 313.
5. E fontos városi hivatal tisztjét Szalkai István (1798—1868) tölthette be. V. ö.: Dan-kó Imre: Egy érdekes sírkő a böszörményi temetőben = Múzeumi Kurír 1974/75. sz. 29—32.

BOTH FERENC—NYAKAS MIKLÓS: A Hajdúsági Múzeum helye és szerepe a város kulturális életében — — — — —	3—7
Rubens-kiállítás a Szépművészeti Múzeumban — — — — —	7
Dudás Juli műveinek állandó kiállítása — — — — —	7
Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság — — — — —	7
SZ. KÜRTI KATALIN: Ady Endre és a képzőművészet — — — — —	8—12
Folytak az állandó kiállítás rendezési munkálatai — — — — —	12
KOVÁCS GÁBOR: Értékes dokumentumok az Úttörő Múzeumban — — — — —	13—15
Könyvművészeti Nap Debrecenben — — — — —	15
Czóbel-szobor Szentendrén — — — — —	15
KATONA IMRE: Szőrendi cserék verses népköltészetünkben — — — — —	16—21
Égerházi Imre festőművész kiállítása — — — — —	21
CSIHA ANTAL: Dobó Sándor (1864—1931) — — — — —	22—25
Állandó emlékkiállítás a Tarhosi Enekiskoláról — — — — —	25
NÉMETH PÉTER: Emlékezés I. László királyra — — — — —	26—33
Érdekes vezetők a Pest megyei múzeumokhoz — — — — —	33
Múzeumba került Luby Margit hagyatéka — — — — —	33
ORMOSI LÁSZLÓ: A múzeum és a munkásművelődés kapcsolata a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezetben — — — — —	34—35
Nyomdát változtattunk — — — — —	35
BÉNYEI MIKLÓS: Csiha Győző (1887—1962) — — — — —	36—39
NYAKAS MIKLÓS: Kömlei Kiss Miklós bőszőrményi főkapitány két levele Szabolcs vármegyéhez 1640-ből — — — — —	40—42
Hajdú-Bihari Levéltári Napok — — — — —	42
PAPP JÓZSEF: Csege falu communitiesának vagyonleltárai a XVIII. század végéről — — — — —	43—46
SZALONTAI BARNABÁS: A nyírbátori Báthori-vár emlékei — — — — —	47—48
Sok kutató keresi fel a Déri Múzeumot — — — — —	48
SZILÁGYI MIKLÓS: Görög kereskedők Túrkevéen a XVIII. században — — — — —	49—52
DANKÓ IMRE: Fehér fejfa — kék fejfa — — — — —	53—57
BÉNYEI MIKLÓS: „Testi és lelki ember” Berzsenyi Dániel a test-kultúráról — — — — —	58
TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Még Kiss Lajos is tévedhetett! — — — — —	59—62
Első cigány nyelvten? — — — — —	62
NYAKAS MIKLÓS: Vázlat a Hajdúböszörményi Polgári Kaszinó történetének első évtizedéről — — — — —	63—65
Halottaink — — — — —	65
Új múzeumi kiadványok — — — — —	65
DANKÓ IMRE: Publikáció — dobolószék — — — — —	66—71
Személyi változás a Hajdúsági Múzeumban — — — — —	71
NYAKAS MIKLÓS: Egy végvári katona címeres nemeslevele 1581-ből — — — — —	72—73
Előkészületek a Holló László emlékház berendezésére és megnyitására — — — — —	73
Megalakult a Debreceni Akadémiai Bizottság Néprajzi Szakbizottsága — — — — —	73
PÁLL ISTVÁN: Hajdúböszörményi telepések a Bihar megyei Újlétán a XIX. század második felében — — — — —	74—77
Megjelent a Magyar Néprajzi Lexikon első kötete — — — — —	77

UJVÁRY ZOLTÁN: Agrármunkához kapcsolódó műrokonság — —	78—81
Káplár Miklós emlékház készül Hajdúböszörményben — — — —	81
DANKÓ ÉVA: A hajdúböszörményi Bocskai-szobor egyedülálló részlete —	82—85
VARGA GÁBOR: Adalékok a hajdúböszörményi óvodai mozgalom történetéhez (1868—1870) — — — — — — — — — — — — — —	86—87